

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií, Katedra sociologie

Žaneta Kušnírová

**Matky samoživitelky a jejich postavení
na trhu práce v České republice**

Bakalářská práce

Praha 2016

Autor práce: **Žaneta Kušnírová**

Vedoucí práce: **Mgr. Alžběta Zrcková**

Rok obhajoby: 2016

Bibliografický záznam

KUŠNIROVÁ, Žaneta. *Matky samoživitelky a jejich postavení na trhu práce v České republice*. Praha, 2016. 76 s. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Katedra sociologie. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Alžběta Zrcková.

Abstrakt

Bakalářská práce se zaměřuje na postavení matek samoživitelek na pracovním trhu a na možnosti sladování pracovního a rodinného života. Práce se dále zaměřuje na negativní dopady samoživitelství při přijímání a participaci na pracovním trhu. Mění se rodinné chování posledních let vede ke zvýšení počtu neúplných rodin. Vzhledem k tomu, že převážnou většinu neúplných rodin tvoří matky žijící alespoň s jedním závislým dítětem, zabývá se práce právě matkami samoživitelkami. Práce se matkami samoživitelkami zabývá také z důvodu problematického postavení na trhu práce. Skrze tři teoretická východiska práce popisuje příčiny a rizika spojená se samoživitelstvím, pomoc určenou matkám samoživitelkám, která je finančního i nefinančního rázu, a nástroje sladování rodinného a pracovního života matek samoživitelek. K analýze těchto témat byla využita sekundární data. Závěr bakalářské práce se zaměřuje na současnou rodinnou a pracovní situaci matek samoživitelek a na možné formy diskriminace na pracovním trhu. Zde byla využita primární data z provedeného kvalitativního výzkumu. Všeobecně matky se mohou setkat s problémy při sladování rodinného a pracovního života a s diskriminací na trhu práce z důvodů pohlaví nebo mateřství. Pro matky samoživitelky je tato oblast ještě daleko více komplikovaná než pro matky vdané nebo nesezdané.

Abstract

This thesis focuses on the situation of single mothers on the labour market and the possibilities of reconciling work and family life. The work also focuses on the negative impacts of being a single parent on recruitment and participation on the labour market. Changing family behaviour in recent years has led to an increase of incomplete families. Given that the vast majority of incomplete families are mothers living with at least one dependent child, this thesis focuses on single mothers. The thesis also deals with single mothers because of their problematic state on the labour market. Through three theoretical background papers, the thesis describes the causes and risks associated with being a single parent, assistance available to single mothers, both financial and non-financial, and tools for reconciling work and family life of single mothers. To analyse these topics, secondary data were used. The conclusion of this thesis focuses on current family and employment situation of single mothers and the possible forms of discrimination on the labour market. Data from performed qualitative research were primarily used. Generally, mothers may encounter problems in reconciling work and family life and the labour market discrimination for the reasons of sex and motherhood. For single mothers, this area is still far more complicated than for married or never married mothers.

Klíčová slova

Matka samoživitelka, neúplná rodina, trh práce, harmonizace rodinného a pracovního života, rodinná politika v České republice

Keywords

Single mother, single-parent family, labour market, harmonization of family and work life, family policy in the Czech Republic

Rozsah práce: 142 032 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 13. května 2016

Žaneta Kušnírová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především své konzultantce Mgr. Alžbětě Zrcové za vedení mé práce a za cenné rady a připomínky. Dále bych chtěla poděkovat informátorkám, které byly ochotné zúčastnit se rozhovoru a umožnily mi tak provést výzkum. V neposlední řadě patří poděkování mé rodině za podporu během celého studia a mému kamarádovi Jiřímu Mlejnskému, který tady pro mě byl vždy, když už jsem si nevěděla rady.

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy

Institut sociologických studií

Projekt bakalářské práce

Předpokládaný název práce: Matky samoživitelky a jejich postavení na trhu práce v České republice

Autor práce: Žaneta Kušnírová

Studijní obor: Sociologie a sociální politika

Konzultant: Mgr. Alžběta Zrcková

Vymezení problému

Předmětem zkoumání budou matky samoživitelky a problematika jejich postavení na trhu práce v České republice. Má bakalářská práce se zaměřuje na matky, které mají status matek samoživitelek. V bakalářské práci se budu věnovat otázkám, zda se i matky samoživitelky setkaly na trhu práce se znevýhodněním či určitou formou diskriminace. Zda například matky samoživitelky nebyly přijaty do zaměstnání, nebo se setkaly například s diskriminací ze strany zaměstnavatele z důvodu, že pečují o dítě. Dále by mě také zajímalo, proč matky samoživitelky volily případně kratší pracovní úvazek - zda jim to bylo nabídnuto zaměstnavatelem nebo se takto samy rozhodly nebo zda jim zaměstnavatel vyšel vstříc v případě nemoci dítěte.

V první řadě bych se ráda zaměřila na výzkumné otázky a metodologii a následně na samotnou problematiku matek samoživitelek. Ráda bych definovala samoživitelství a matky samoživitelky a to za pomoci právní legislativy České republiky. V dalších kapitolách se zaměřím na definování typů matek samoživitelek a poté bych se ráda zaměřila i na otázku, proč se ženy nevdávají. Prostor věnuji i kapitole, která se bude zabývat riziky, která jsou spojená se samoživitelstvím. Zde jde zejména o riziko chudoby

a stigmatizaci samoživitelství. Dále mě bude zajímat pomoc matkám samoživitelkám. V této kapitole se zaměřím jak na finanční pomoc od státu, finanční pomoc z jiných zdrojů, ale také na nefinanční pomoc, která matkám samoživitelkám může usnadnit život. V poslední kapitole se budu věnovat matkám samoživitelkám a jejich postavení na pracovním trhu v rámci České republiky. Do této kapitoly bych ráda začlenila data, která získám se svého vlastního výzkumu.

Toto téma jsem si vybrala, protože se domnívám, že v současné době jde o stále více diskutované téma. Naše společnost je společností demokratickou, což nám bohužel nezajišťuje rovnocenné příležitosti na trhu práce. Zabývat se touto oblastí považuji za přínosné, díky rozvoji společnosti se bezpochyby jedná o stále aktuálnější téma. Samoživitelky tvoří v České republice velmi početnou skupinu. Dle studie Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí - Neúplné rodiny, je Česká republika na 3. místě v počtu samoživitelů. Velké procento samoživitelů je například i ve Švédsku, Německu či ve Velké Británii. V těchto západních zemích je přítomna cílená podpora této skupiny [Šťastná 2009: online]. Existuje mnoho monografií a článků, které se zabývají matkami samoživitelkami a jejich možným uplatněním na trhu práce. Jako příklad mohu uvést autorky mnoha knih o rodině a rodinné problematice - Radka Dudová a Šárka Hastrmanová. Další významnou představitelkou tohoto tématu je i PhDr. Helena Tomešová Bartáková, Ph.D., která působí v současné době jako výzkumná pracovnice v Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti při Fakultě sociálních studií MU v Brně. Tato autorka se zabývá zejména postavením žen na trhu práce. Domnívám se, že byť je toto téma aktuální, tak je v sociální politice řešeno spíše okrajově.

Teoretická východiska

Pro bakalářskou práci je podstatné zakotvit dané téma do teorie. Nejprve by bylo dobré definovat, co to je trh práce. Dle Jandourkova Sociologického

slovníku je trh práce: „Trh, na kterém „vlastníci“ pracovních sil usilují o pracovní místa a zisk nejlepšího příjmu. T. p. je ovlivněn mnoha faktory, jako je kvalifikace uchazečů a poptávka hospodářských organizací. Na reálném t. p. jsou šance uchazečů ovlivněny nejen jejich schopnostmi, ale i pohlavím, věkem, rasou nebo bydlištěm“ [Jandourek 2007: 262].

Z výše uvedené definice je jasné patrné, že na reálném trhu práce jsou šance uchazečů o práci ovlivněny i pohlavím. Matky samoživitelky jsou také více ohroženy nezaměstnaností než ženy z úplných rodin. Dle Dudové nezaměstnanost matek samoživitelek v roce 2005 činila 13,6 % - pro porovnání nezaměstnanost matek v úplných rodinách činila pouze 7,7 %. [Dudová 2009]. Matky samoživitelky jsou jednou z nejohroženějších skupin na trhu práce, protože čelí značnému znevýhodnění. Lze jmenovat například znevýhodnění v oblasti pravděpodobnosti jejich přijetí do zaměstnání, platu nebo jsou často znevýhodněné z důvodu stereotypizace pohlaví [Hasmanová Marhánková 2011: 5]. „Empirické výzkumy poukazují na to, že největším obtížím čelí matky samoživitelky, jež se na pracovní trh vrací po mateřské a rodičovské dovolené. Většina zaměstnání bohužel neumožňuje ženám zůstat v kontaktu s jejich profesí a systematicky tak budovat jejich lidský kapitál. Matky samoživitelky rovněž narážejí na bariéry při budování vlastní kariéry. Na vyšších kariérních postech mají matky samoživitelky nižší zastoupení (oproti ženám s partnerem - pozn. autorky) (Kuchařová 2007)“ [Hasmanová Marhánková 2011: 5].

Významným teoretickým východiskem je teorie fronty (Granovetter a Tilly 1988). Dle této teorie zaměstnavatelé odhadují lidský kapitál žadatelů o práci. Lidským kapitálem jsou zde myšleny vědomosti, kvalifikovanost, zkušenosti nebo vlastnosti jako je výkonnost a spolehlivost. Žadatelé mohou být hodnoceni nízko i negativně a to nejen na reálném základě, ale také například i na základě stereotypů a předsudků. Tito nevhodní žadatelé jsou pak zařazeni na konec fronty a mají tak jen velmi malou šanci získat místo, o které se ucházejí [Mareš 2002: 60]. Na konec fronty se pochopitelně řadí i ti, kteří mohou působit nespolehlivě. A jsem právě patří i matky

samoživitelky, které se čas od času potřebují o své děti, v případě jejich nemoci, postarat.

Mezi další významná teoretická východiska patří teorie sociální exkluze a genderové segmentace na pracovním trhu a teorie modelu rodinných politik. V prvním uvedeném případě jde o teorii, která označuje „*mechanismus nebo strategie, pomocí nichž jedna skupina ochraňuje svá privilegia a výhody tím, že uzavře jiným skupinám přístup ke zdrojům, k pozicím, odměnám a možnostem, a to na základě mocensky sankciovaného prohlášení těchto skupin za nežádoucí nebo nevhodné*“ [Petrušek et al. 1996: 294]. Se sociální exkluzí je spojená genderová segmentace na pracovním trhu, kterou se zabývá například Sirovátka. Sirovátka k tomuto tématu definuje tzv. *insiders* a *outsiders*. Respektive o pracovnících, kteří jsou „*uvnitř*“ a „*vně*“. *Insiders* a *outsiders* se od sebe odlišují faktory jako je pohlaví, náboženské vyznání, barva pleti a další [Tomešová Bartáková 2009: 117].

Cíle bakalářské práce a výzkumné otázky

Hlavním cílem mé bakalářské práce je zjistit jaké je postavení matek samoživitelek na trhu práce v České republice a identifikovat klíčové problémy, které jsou spojené se samoživitelstvím, se začleňováním a participací matek samoživitelek na trhu práce.

Hlavní cíl mé bakalářské práce bude rozdělen na několik dílčích cílů.

Dílčí cíle bakalářské práce:

- vymezení základních pojmů, které se týkají samoživitelství
- vymezení právního rámce samoživitelství v České republice
- zjištění stavu a vývoje fenoménu samoživitelství
- identifikace příčin vedoucích k samoživitelství
- definování pomoci, která je určena matkám samoživitelkám
- vymezení postavení matek samoživitelek na trhu práce

Výzkumné otázky bakalářské práce:

- Jakým způsobem je vymezeno samoživitelství?
- Jaké faktory ovlivňují samoživitelství?
- Co vede ke statusu samoživitelky?
- Jaká existuje pomoc, která je určena pro matky samoživitelky?
- Jaké mají postavení matky samoživitelky na trhu práce?

Metodologie

Práce bude postavena za prvé na studiu odborných textů a za druhé na rozhovorech, které budu provádět s matkami samoživitelkami. Budu používat zejména odbornou literaturu, která se zabývá samoživitelstvím, matkami samoživitelkami a sociálním vyloučením. Zde využiji i data Českého statistického úřadu, případně i data Ministerstva práce a sociálních věcí. Ve výzkumné části se budu zabývat rozhovory s matkami samoživitelkami. Půjde tedy o kvalitativní výzkum. V rámci kvalitativního výzkumu bych se ráda zaměřila na případovou studii. Toto zaměření se zdá jako nejvýhodnější, protože „v případové studii sbíráme velké množství dat od jednoho nebo několika málo jedinců. V případové studii jde o složitosti případu, o popis vztahů v jejich celistvosti“ [Hendl 2005: 104].

Metodou sběru dat je polostrukturovaný rozhovor. Pro polostrukturovaný rozhovor jsem se rozhodla zejména z důvodu jeho flexibility. Téma a základní osu rozhovoru budu mít danou, ovšem během rozhovoru se může objevit informace, která bude pro mou bakalářku velmi přínosná. Polostrukturovaný rozhovor mi tak umožní se na danou informaci lépe a hlouběji zeptat. K dotazování nebude využit náhodný výběr informátorek, protože informátorky nemohou být vybrány náhodně. Zaměřím se na informátorky, které budou matkami samoživitelkami.

Informátorky budu shánět za prvé na internetu resp. na stránkách, kde je výskyt matek samoživitelek nejpravděpodobnější - internetové stránky zaměřené na péči a výchovu dětí a facebookové skupiny. Mám v plánu

se na těchto webech zaregistrovat a založit diskusi na téma matky samoživitelky, zde by se mi mohlo povést najít matky samoživitelky, které budou ochotné se mnou provést rozhovor. Ovšem nemohu spoléhat pouze na tyto informátorky. Osobně znám dvě matky samoživitelky, které mi přislíbily provedení rozhovoru. Zde mi by se možná mohla i uplatnit metoda snowball, která by mě mohla přivést k dalším informátorky. Další možností je kontaktování občanského sdružení Rodinné centrum, které sídlí v Praze. Toto občanské centrum se angažuje v oblasti manželské, rodinné a sociální problematiky. Tato organizace má i projekt zaměřený na psychosociální a duchovní pomoc osamělým maminkám. Díky této organizaci bych se mohla dostat blíže k matkám samoživitelkám [Rodinné centrum: online].

Předpokládaná struktura práce

Úvod - uvedení do problému uplatnění matek samoživitelek na trhu práce

1. Samoživitelství jako veřejně politický problém

- 2.1. Definice pojmů samoživitelství a matka samoživitelka
- 2.2. Typy matek samoživitelek
- 2.3. Rizika spojená se samoživitelstvím

3. Stanovení cíle a výzkumných otázek

4. Metodologie

5. Teoretická a hodnotová východiska

- 5.1. Teorie sociální exkluze a genderové segmentace na pracovním trhu
- 5.2. Teorie fronty
- 5.3. Teorie modelu rodinných politik

6. Pomoc matkám samoživitelkám

- 4.1. Finanční pomoc od státu
- 4.2. Nestátní finanční pomoc
- 4.3. Jiná než finanční pomoc

7. Současná situace matek samoživitelek na trhu práce

Závěr

Seznam použité literatury

Přílohy

Základní literatura k tématu

- BARTÁKOVÁ, Helena. *Cesta zpátky: návrat žen po rodičovské dovolené na trh práce v České republice*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, 240 s. ISBN 978-80-210-5012-9.4
- DUBSKÁ, Drahomíra. Sama s dětmi. *Statistika a my* [online]. 2015 [cit. 2015-05-31].
Dostupné z: <http://www.statistikaamy.cz/2015/03/sama-s-detmi/?utm_source=Statistika+a+My&utm_campaign=d50b43f743-Newsletter_Statistika_My_3_20153_25_2015&utm_medium=email&utm_term=0_1d99210b7e-d50b43f743-261493081>.
- DUDOVÁ, Radka a Šárka HASTRMANOVÁ. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007, 129 s. ISBN 9788073301248.
- DUDOVÁ, Radka a Šárka HASTRMANOVÁ. *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007, 166 s., [11] s. příl. ISBN 9788073301194.
- DUDOVÁ, Radka. *Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR*. Sociologický časopis [on line]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009, 45(4), s. 753-779. [cit. 20. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059c8b1f76ef896_dudova.pdf>.
- European Commission. Single parents and employment in Europe: Short statistical report No.3 [online]. Rand Europe, 2014 [cit. 2015-10-

31]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/140502_gender_equality_workforce_ssr3_en.pdf>.

- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. Matky samoživitelky a jejich situace v České republice: „Sandwichová generace“ – kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (děti a seniory) [online]. Gender Studies, o. p. s., 2011 [cit. 2015-10-31]. Dostupné z: <http://www.genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf>.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2005, 407 s. ISBN 978-80-262-0219-6.
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007, 285 s. ISBN 978-80-7367-269-0.
- KUCHARŤ, P.: *Rizikové skupiny na trhu práce*. In: Český stát veřejných sociálních služeb: mění se prostředí, mění se instituce. Studie CESES č. 7. 2004
- MAREŠ, Petr. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Vyd. 3., upr. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, 172 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-08-3.
- *Občanské sdružení Rodinné centrum: Praha* [online]. [cit. 2016-01-30]. Dostupné z: <<http://www.rodinnecentrum.cz/>>.
- PETRUSEK, Miloslav et al. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1.
- *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Vyd. 1. Editor Tomáš Sirovátka, Ondřej Hora. Boskovice: Fakulta sociálních studií (Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti) Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Albert, 2008, 328 s. ISBN 978-80-7326-140-5.
- ŠŤASTNÁ, Anna. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. 1. vyd. Praha: VÚPSV, 2009, 131, 7 s. ISBN 978-80-7416-038-7.

- TOMEŠOVÁ BARTÁKOVÁ, Helena. *Cesta zpátky - Návrat žen po rodičovské dovolené na trhu práce v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 978-80-210-5012-9.
- *Trh práce, nezaměstnanost, sociální politika*. 1. vyd. Editor Petr Mareš, Tomáš Sirovátka. Brno: Masarykova univerzita, 2003, 272 s. ISBN 80-210-3048-8.
- VEČERNÍK, Jiří. *Občan a tržní ekonomika: příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998, 327 s. *Ekonomie a společenské vědy*. ISBN 80-7106-235-9. kontaktní skupina v ČR, 2005, 44 s. ISBN 80-254-3866-x.
- Zpráva o situaci matek samoživitelek. *Evropský parlament* [online]. 2011 [cit. 2015-05-31]. Dostupné z:
<<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2011-0317+0+DOC+XML+V0//CS>>.
- *Ženy na trhu práce: jak na nezaměstnanost a diskriminaci : prakticky a takticky: příklady dobré praxe z Evropy (převážně Střední a Východní)*. Praha: Evropská kontaktní skupina v ČR, 2005. 44 s.

Obsah

ÚVOD.....	1
1. VYMEZENÍ PROBLÉMU A DEFINICE POJMU SAMOŽIVITELKA	2
1.1. DEFINICE POJMU MATKA SAMOŽIVITELKA	5
2. STANOVENÍ CÍLE A VÝZKUMNÝCH OTÁZEK	6
2.1. VÝZKUMNÉ CÍLE	6
2.2. VÝZKUMNÉ OTÁZKY	6
3. TEORETICKÁ A HODNOTOVÁ VÝCHODISKA.....	8
3.1. TEORIE SOCIÁLNÍ EXKLUZE A GENDEROVÉ SEGMENTACE NA PRACOVNÍM TRHU.....	9
3.2. TEORIE FRONTY	12
3.3. TEORIE MODELU RODINNÝCH POLITIK	13
4. METODY A DATA	16
4.1. VÝZKUMNÝ DESIGN	16
4.2. METODA SBĚRU A ANALÝZA SEKUNDÁRNÍCH DAT	17
4.3. METODA SBĚRU A ANALÝZA PRIMÁRNÍCH DAT	19
4.3.1. <i>Výběr a struktura výzkumného vzorku</i>	<i>21</i>
4.3.2. <i>Průběh rozhovorů</i>	<i>24</i>
5. PŘÍČINY SAMOŽIVITELSTVÍ A RIZIKA S NÍM SPOJENÁ	24
5.1. PŘÍČINY VEDOUcí KE STATUSU SAMOŽIVITELSTVÍ	25
5.1.1. <i>Rozvod, rozpad manželství či partnerství.....</i>	<i>25</i>
5.1.2. <i>Mimomanželská plodnost a ovdovění.....</i>	<i>26</i>
5.2. NEPROVDANÉ MATKY A JEJICH TYPY	27
5.3. RIZIKA SPOJENÁ SE SAMOŽIVITELSTVÍM	29
5.3.1. <i>Chudoba a její feminizace.....</i>	<i>29</i>
5.3.2. <i>Stigmatizace samoživitelství.....</i>	<i>35</i>
6. POMOC MATKÁM SAMOŽIVITELKÁM V ČESKÉ REPUBLICE	38
6.1. PENĚŽITÁ POMOC MATKÁM SAMOŽIVITELKÁM V RÁMCI SOCIÁLNÍ PODPORY	38
6.2. OSTATNÍ PENĚŽITÁ POMOC MATKÁM SAMOŽIVITELKÁM.....	41

6.3. NEPEŇŽITÁ POMOC MATKÁM SAMOŽIVITELKÁM.....	44
7. SOUČASNÁ SITUACE MATEK SAMOŽIVITELEK.....	47
7.1. ŽIVOTNÍ SITUACE INFORMÁTOREK	47
7.2. PÉČE O DÍTĚ A VZTAH S BIOLOGICKÝM OTCEM.....	50
7.3. FINANČNÍ STRÁNKA SAMOŽIVITELSTVÍ	52
8. POSTAVENÍ MATEK SAMOŽIVITELEK NA PRACOVNÍM TRHU	56
8.1. NÁSTROJE PODPORUJÍCÍ SLAĐOVÁNÍ PRACOVNÍHO A RODINNÉHO ŽIVOTA MATEK SAMOŽIVITELEK	58
8.1.1. <i>Nástroje státu v rámci rodinné a sociální politiky České republiky.....</i>	<i>59</i>
8.1.2. <i>Instituce sloužící k péči o dítě</i>	<i>63</i>
8.1.3. <i>Nástroje zaměstnavatele</i>	<i>64</i>
8.1.4. <i>Subjektivní ohodnocení v rámci slad'ování pracovního a rodinného života informátorek.....</i>	<i>66</i>
8.2. DISKRIMINACE MATEK SAMOŽIVITELEK NA PRACOVNÍM TRHU	68
ZÁVĚR	72
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	77
PRÁVNÍ NORMY	85
SEZNAM PŘÍLOH	87
PŘÍLOHY	87

Úvod

Rodina s dětmi patří k neodmyslitelným základům státu. Většina lidí někdy ve svém životě řeší otázku, zda založit rodinu a mít děti či nikoliv. Je ovšem důležité si uvědomit, že ne každý početí dítěte plánuje. A zpravidla ani většinu budoucích matek nenapadne, že se může stát, že na výchovu a obživu svého dítěte někdy budou sami, a stanou se tak matkami samoživitelkami. To, že samoživitelství není okrajovým problémem, ukázala analýza Eurostatu People in the EU z roku 2011. Tato analýza poukazuje na to, že v České republice je celkem 17,4 % rodin s matkou samoživitelkou. Pro porovnání uvedu i průměr Evropské unie, který činí 13,4 % [People in the EU 2011].

Od druhé poloviny minulého století dochází k procentuálnímu nárůstu participujících žen na trhu práce. Z historického hlediska jde o důsledek několika faktorů. Mezi tyto faktory patří především kladení důrazu na svobodu jednotlivce, větší vliv emancipace žen a v neposlední řadě také například rozvoj v politice rovných příležitostí. Za nárůstem žen na pracovním trhu stojí i ekonomický faktor, kdy stále větší procento rodin, zejména pečujících o děti, potřebuje ke své obživě dva příjmy. Tento ekonomický faktor motivuje i matky samoživitelky, které jsou na obživu sebe a svých dětí zpravidla samy. I z tohoto důvodu je participace matek samoživitelek na pracovním trhu nesmírně důležitá. Matky samoživitelky jsou zpravidla ekonomicky aktivnějšími oproti rodinám s dvěma rodiči. O tom svědčí i fakt, že *„matky samoživitelky pracují v porovnání s matkami s partnerem častěji na plný úvazek. Podle průzkumu kombinuje s péčí o děti plný úvazek 94 % z nich (Kuchařová 2007). Výjimku tvoří pouze matky velice malých dětí. Ačkoliv se flexibilita úvazku může stát jedním z určujících kritérií úspěšného sladování péče a práce, matky samoživitelky rovněž čelí odpovědnosti za finanční zabezpečení rodiny, které je často neslučitelné s vyšší příjmu z polovičního úvazku“* [Hasmanová Marhánková 2011: 5]. Samotné postavení matek samoživitelek na trhu práce je poměrně komplikované, protože dle Pfeiferové,

matky samoživitelky čelí na pracovním trhu mnohým bariérám. Matky samoživitelky čelí na trhu práce mnohým znevýhodněním, které se týkají zejména jejich přijetí na pracovní pozici, výše platu nebo zvýšeného rizika nezaměstnanosti. Matky samoživitelky se mohou na trhu práce setkat i s diskriminačními praktikami a to na základě pohlaví, genderových stereotypů nebo jejich mateřství. Celá situace matek samoživitelek je znásobena absencí partnera, která může u zaměstnavatele upozornit na větší pravděpodobnost nepřítomnosti v práci z důvodu onemocnění dítěte [Hasmanová Marhánková 2011: 5].

V své práci se věnuji matkám samoživitelkám a jejich postavení na trhu práce a to zejména v rámci toho, jaké možnosti mají při sladování práce a rodinného života a jaké negativní dopady přináší samoživitelství při přijímání a participaci na pracovním trhu. V bakalářské práci se zaměřuji také na příčiny samoživitelství a rizika, která jsou s ním spojená. Dále se zaměřuji na pomoc, která je a může být matkám samoživitelkám poskytována. V analytické části se zaměřuji na tematickou analýzu deseti polostrukturovaných rozhovorů s matkami samoživitelkami a to v kontextu mých teoretických východisek.

Rozhodujícím faktorem při výběru tématu mé práce byla vlastní zkušenost se zkoumaným problémem. Sama jsem od svého dětství vyrůstala v neúplné rodině v péči matky. Díky této zkušenosti vím, jak pro matku, jakožto samoživitelku, bylo obtížné se o své děti postarat zejména po finanční stránce, ale také například skloubit pracovní a rodinný život.

1. Vymezení problému a definice pojmu samoživitelka

Samoživitelství respektive matky samoživitelky představují problematickou demografickou skupinu, která je velmi obtížně uchopitelná a identifikovatelná. Tato demografická skupina zahrnuje matky různých věkových skupin z různorodého socioekonomického prostředí. Matky samoživitelky postrádají viditelné a cílené politické lobby, jež by bylo schopno hájit jejich potřeby a zájmy. Důvodem této absence jsou zejména odlišné zájmy a potřeby napříč

touto specifickou demografickou skupinou. Pokud se zaměříme na problematiku matek samoživitelek napříč Evropou, tak lze v celé Evropě spatřit rozdíly v politikách, které jsou zaměřeny na matky samoživitelky. V jednotlivých státech se na samoživitelství a podporu samoživitelek pohlíží odlišně. V jižních státech Evropy (Itálie, Španělsko, Řecko) se počítá s pomocí matkám samoživitelkám bližší rodinou. V severních a severských státech (Dánsko, Francie, Německo, Švédsko) se matky samoživitelky více spoléhají na stát a jeho sociální pomoc. U státu střední Evropy můžeme nalézt řadu politik, které kladou důraz na rodinné hodnoty [Zpráva o situaci matek samoživitelek 2011: 11].

Matkám samoživitelkám ztěžuje situaci jak socioekonomické prostředí, tak i rozdíl ve věku a zeměpisná poloha. Mezi další faktor, který matkám samoživitelkám přitěžuje, je jejich stigmatizace ve společnosti [Zpráva o situaci matek samoživitelek 2011: 11]. Stigma je dle Anthonyho Giddense: „*Jakákoliv tělesná či sociální charakteristika považována za nežádoucí*“ [Giddens 2013: 995]. Samoživitelství je často považováno za dočasný stav. Tento dočasný stav se může změnit například tím, že si matka samoživitelka najde nového partnera. Problému samoživitelství tak může být přikládána menší váha a následně může být přehlížen v otázkách sociálních politik jednotlivých států. Tento faktor „*činí postavení matky samoživitelky v Evropě ještě problematictější*“ [Zpráva o situaci matek samoživitelek 2011: 11]. Dle dokumentu ze zasedání Evropského parlamentu Zpráva o situaci matek samoživitelek je 85 % všech samoživitelů ve věku od 25 do 64 let. Tato skutečnost vyvrací stigmatizující domněnku, že by samoživitelství se týká pouze nezodpovědných dospívajících dívek [Zpráva o situaci matek samoživitelek 2011: 11].

Analýza Eurostatu People in the EU z roku 2011 poukazuje na procentuální zastoupení rodin s matkou samoživitelkou. V EU je celkem 13,4 % rodin právě rodina s matkou samoživitelkou, v České republice jde o 17,4 % celorepublikově. Analýza nám poskytuje i data pro Prahu, kde nalezneme dokonce 20,9 % rodin, kde figuruje matka samoživitelka. Z procent

je patrné, že Česká republika si stojí o 3 % hůře než je průměr Evropské unie [People in the EU 2011]. V absolutních číslech jde v České republice celkem o 462 601 rodin s matkou samoživitelkou (data z roku 2011 - pozn. autorky) z celkem 2 664 875 rodin [EU 2011 Population and Housing Census 2011].

Velký dopad na matky samoživitelky měla v posledních letech i finanční a hospodářská krize (světová finanční krize z roku 2008, která je důsledkem americké hypoteční krize - pozn. autorky). Touto krizí jsou nejvíce ovlivněny především matky samoživitelky ve věku 25 až 40 let. Již před finanční a hospodářskou krizí byly ženy respektive matky samoživitelky oproti mužům, zasaženy rozdílností v odměňování za svůj pracovní výkon. Světová finanční krize přináší matkám samoživitelkám další překážky ohledně jejich finančních možností a pracovních příležitostí. Matky samoživitelky sužuje především nezaměstnanost a chudoba [Zpráva o situaci matek samoživitelek 2011: 11]. Dle workshopu z 30. března 2015 pro FEMM výbor *Workshop on Main Causes of Female Poverty* (viz Příloha č. 1), který zastihuje Evropský parlament, ohrožuje chudoba zejména matky samoživitelky a migrantky. Celkové údaje pro Evropskou unii udávají, že okolo 34 % matek samoživitelek v aktivním věku je ohroženo chudobou. Pokud jde o ostatní domácnosti s dětmi, tak zde jde o 17% ohrožení chudobou. Dle workshopu, je v České republice chudobou ohroženo celkově okolo 35 % matek samoživitelek v aktivním věku a 10 % ostatních domácností s dětmi. Z těchto údajů vyplývá, že ohrožení chudobou pro matky samoživitelky je v České republice vyšší, než je průměr Evropské unie. Na druhou stranu je důležité podotknout, že jsou státy v Evropské unii, které si stojí v této oblasti ještě hůře než Česká republika. Jmenovitě jde například o Řecko (přes 55 % matek samoživitelek v aktivním věku a přes 25 % domácností s dětmi jsou ohroženy chudobou) nebo Lucembursko (přes 50 % matek samoživitelek v aktivním věku a téměř 20 % domácností s dětmi jsou ohroženy chudobou). Z průzkumu dále vyplývá, že nejlépe si v žebříčku hodnocených států stojí Dánsko s necelými 15 % matkami samoživitelkami v aktivním věku, které jsou ohroženy chudobou [Workshop on Main Causes of Female Poverty 2015: 13].

1.1. Definice pojmu matka samoživitelka

V mé bakalářské práci se zaměřuji na matky samoživitelky v České republice, proto jsem se rozhodla použít definici neúplné rodiny, která je v souladu s legislativou České republiky. Jsem si vědoma, že tato definice zahrnuje i otce samoživitele, ale za účely mé práce budu dále mluvit jen o samoživitelkách, na které je práce zaměřená. Dle této definice je matka samoživitelka žena, která žije bez partnera a pečuje o nezaopatřené dítě. Jde o osamělou osobu, která je definovaná v **Zákonu č. 262/2006 Sb., zákoníku práce**. §350 výše uvedeného zákona říká, že: *„Osamělými se rozumějí neprovdané, ovdovělé nebo rozvedené ženy, svobodní, ovdovělí nebo rozvedení muži a ženy i muži osamělí z jiných vážných důvodů, nežijí-li s druhem, popřípadě s družkou nebo s partnerem“*. Specificky osamělého rodiče definuje **Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře**. §7 výše uvedeného zákona říká: *„Za osamělého rodiče se pro účely tohoto zákona považuje rodič, který je svobodný, ovdovělý nebo rozvedený, pokud nežije s druhem. (...) Za osamělého rodiče se nepovažuje rodič, který žije v registrovaném partnerství“*. §11 výše uvedeného zákona říká, že: *„(1) Za nezaopatřené dítě se pro účely tohoto zákona považuje dítě do skončení povinné školní docházky, a poté, nejdéle však do 26. roku věku, jestliže a) se soustavně připravuje na budoucí povolání (§ 12 až 15), nebo b) se nemůže soustavně připravovat na budoucí povolání nebo vykonávat výdělečnou činnost pro nemoc nebo úraz, anebo c) z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu je neschopno vykonávat soustavnou výdělečnou činnost. (...) (2) Po skončení povinné školní docházky se do 18. roku věku považuje za nezaopatřené dítě také dítě, které je vedeno v evidenci krajské pobočky Úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání a nemá nárok na podporu v nezaměstnanosti nebo podporu při rekvalifikaci“*.

2. Stanovení cíle a výzkumných otázek

Hlavním cílem mé bakalářské práce je zjistit jaké je postavení matek samoživitelek na trhu práce v České republice a identifikovat klíčové problémy, které jsou spojené se samoživitelstvím, se začleňováním a participací matek samoživitelek na trhu práce.

2.1. Výzkumné cíle

Hlavní cíl mé bakalářské práce jsem rozdělila na několik dílčích cílů.

1. Vymežit základní pojmy týkající se samoživitelství a jeho právní rámec v rámci České republiky.
2. Zjistit jaký je stav a vývoj fenoménu samoživitelství na základě analýzy ze statistických dat.
3. Identifikovat příčiny vedoucí ke statusu samoživitelství a stanovit rizika, která jsou spojená se samoživitelstvím.
4. Definovat pomoc, která je určena matkám samoživitelkám v České republice.
5. Vymežit postavení matek samoživitelek na trhu práce a identifikovat problémy spojené se začleňováním a participací na pracovním trhu.

2.2. Výzkumné otázky

1. Jakým způsobem je vymezeno samoživitelství?
 - Jakým způsobem je vymezeno samoživitelství rámci právního systému České republiky?

- Jakým způsobem je vymezeno samoživitelství v odborné literatuře?
2. Jaké faktory ovlivnily fenomén samoživitelství?
 - Kolik matek samoživitelek je v České populaci?
 - Proč přibývají neúplné rodiny?
 3. Jaké faktory vedou ke statusu samoživitele?
 - Proč se ženy nevdávají?
 - Jaká rizika s sebou přináší samoživitelství?
 4. Jaká existuje pomoc pro matky samoživitelky?
 - Na jakou sociální podporu od státu matky samoživitelky mají nárok?
 - Kdo jiný matkám samoživitelkám může pomoci?
 5. Jaké je postavení matek samoživitelek na trhu práce v rámci České republiky?
 - Jaká je právní ochrana matek samoživitelek na trhu práce?
 - Jaké problémy mají matky samoživitelky při sladění pracovního a rodinného života?
 - Jaké jsou formy diskriminace matek samoživitelek na trhu práce?

3. Teoretická a hodnotová východiska

Ve své bakalářské práci se zaměřuji na matky samoživitelky a jejich uplatnění na trhu práce¹. Samoživitelství jako takové s sebou přináší mnoho problémů. Péče o domácnost a děti představuje pro ženy z neúplných rodin daleko větší zátěž než pro ženy, které žijí v úplné rodině. Mezi největší rizika, které ohrožují matky samoživitelky, patří zejména nedostatečné ekonomické zajištění domácnosti, sociální vyloučení, chudoba, nefunkční sladování rodinného a pracovního života. Ideální stav společnosti by byl takový, kde by ženám samoživitelkám byla zajištěna specifická sociální pomoc; kde by byla zajištěna efektivní vymahatelnost vyživovacího příspěvků od otců jejich dětí; kde by byly vytvořeny vstřícnější pracovní podmínky a místo, kde by ženy měly rovnocenné postavení na trhu práce.

Pro svou bakalářskou práci jsem zvolila tři teoretická východiska. Prvním východiskem je *teorie sociální exkluze a s tím související genderová segmentace na pracovním trhu*. Tato teorie je dle mého soudu relevantní v rámci problematiky matek samoživitelek a jejich postavení na pracovním trhu. Sociální exkluze, jejíž pojem je vysvětlen v podkapitole 3.1., má za primární důsledek nízký příjem, chudobu, špatné životní podmínky a diskriminaci jedinců. V rámci genderové segmentace pracovního trhu jsou výše uvedené důsledky posíleny stereotypy týkající se nerovného postavení mužů a žen. Druhým teoretickým východiskem je *teorie fronty*, která úzce souvisí s přijímáním na pracovní pozice - pojem je vysvětlen v podkapitole 3.2. Matky samoživitelky mohou pro zaměstnavatele představovat nevyhovující kandidátky na nabízenou pozici a to zejména z důvodu zažitých stereotypů,

¹**Trh práce** je „trh na kterém »vlastníci« pracovních sil usilují o pracovní místa a zisk nejlepšího příjmu. Trh práce je ovlivněn mnoha faktory, jako je kvalifikace uchazečů a poptávka hospodářských organizací. Na reálném pracovním trhu jsou šance uchazečů ovlivněny nejen jejich schopnostmi, ale i pohlavím, věkem, rasou nebo bydlištěm“ [Jandourek 2007: 262].

kteřé se jich přímo dotýkají. Této problematice se blíže věnuji v kapitole 8. Poslední teorií je *teorie modelu rodinných politik*, která reaguje na rostoucí participaci žen na pracovním trhu v evropských zemích a to zejména od 80. let minulého století. S rostoucí zaměstnaností žen vzrostla i intenzita konfliktů v názorech, které se týkají toho, jaké jsou povinnosti žen v oblasti péče o rodinu a v oblasti pracovní. Sociální státy na tyto konflikty reagovaly „*přeskupením zodpovědnosti mezi státem, trhem a domácnostmi: některé státy explicitně posílily sociální odpovědnost jednotlivých členů domácnosti vůči sobě, některé výrazně podpořily rozšíření veřejných sociálních služeb, jiné státy nechaly odpovědnost za služby rodině na trhu, neintervenovaly vůbec nebo volily kombinované strategie (Leitner 2003)*“ [Tomešová Bartáková 2009: 41]. V podkapitole 3.3. bych ráda analyzovala, jaký je postoj České republiky v rámci modelu rodinných politik.

3.1. Teorie sociální exkluze a genderové segmentace na pracovním trhu

Termín sociální exkluze označuje „*mechanismus nebo strategie, pomocí nichž jedna skupina ochraňuje svá privilegia a výhody tím, že uzavře jiným skupinám přístup ke zdrojům, k pozicím, odměnám a možnostem, a to na základě mocensky sankcionovaného prohlášení těchto skupin za nežádoucí nebo nevhodné*“ [Petrusek et al. 1996: 294]. Mareš zmiňuje, že dle Walkera (1997) „*je termín sociální exkluze odvozen od konstruktů společnosti jako hierarchie statusů zahrnující lidi spojené navzájem právy a povinnostmi, které jsou reflektovány a vymezeny s ohledem na společně sdílený morální řád*“ [Mareš 2000: 286]. Jádrem sociální exkluze je fakt, že se vyloučení jedinci nepodílejí stejně měrou jako ostatní na hmotných a nehmotných zdrojích společnosti a na jejich případné distribuci a redistribuci. Tento faktor činí z vyloučených jedinců chudou, ale i kulturně a sociálně izolovanou skupinu. Ekonomické vyloučení pro izolovanou skupinu představuje snížení životního standardu a znevýhodnění v oblasti životních šancí, které jsou pro danou společnost

obvyklé. Zde jde například o marginalizaci² na pracovním trhu a nezaměstnanost. Pokud jde o sociální vyloučení, tak to má za následek omezení možností ve sdílení sociálních statusů a institucí [Mareš 2000: 287]. Vyloučenými jedinci mohou být i matky samoživitelky, které mohou být z důvodu stereotypních názorů na samoživitelství, označeny jako nežádoucí či nevyhovující pro pracovní trh. Matky samoživitelky se často nemohou plně podílet na hmotných a nehmotných zdrojích společnosti a to zejména z důvodu péče o své děti. Zaměstnavatelé v tomto případě mohou matky samoživitelky vnímat jako skupinu, která je nadbytečná nebo nežádoucí. Matky samoživitelky tak jsou nejen ekonomicky, ale i sociálně vyloučené.

V dalších částech práce se zaměřím na teorii sociální exkluze zejména z pohledu matek samoživitelek. Ráda bych zjistila, zda můj výzkumný vzorek byl diskriminován, co se týče přístupu k zaměstnání, nebo případně v ohodnocení jejich práce.

V postavení matek samoživitelek na trhu práce hraje významnou roli i genderová segmentace pracovního trhu. Studie *Trh práce očima žen - studie uplatnění žen na trhu práce* poukazuje na to, že žena je dle stereotypních genderových rolí zařazována spíše do domácnosti, kde je spojována s rodinou a mateřstvím. Muž patří do vnějšího světa, kde se snaží zajistit prostředky pro ekonomické zajištění rodiny. Tyto stereotypní role výrazně ovlivňují uplatnění jednotlivých pohlaví na pracovním trhu. Rozdělení na tzv. mužské a ženské zaměstnání s sebou přináší rozdílné obměňování za stejnou práci, nebo rozdílný kariérní postup [Trh práce očima žen 2015: 8]. „*Stereotypní genderová role ženy se přenáší na trh práce a zaměstnavatelé s nimi pak jednají dle svých zjednodušených představ o schopnostech a vlastnostech žen. V důsledku toho dochází ke zpochybňování kompetencí žen, předpokládají např. nižší stabilitu, absenci kvůli péči o děti, nedostatečné schopnosti, horší*

² **Marginalizace** dle Janourkova Sociologického slovníku znamená „odsouvání jedinců, skupin, sociálních vrstev nebo společností do situace bytí na okraji, do méně významného postavení. (...) Okrajovou osobností je člověk, který stojí na rozhraní dvou skupin nebo tříd, aniž je plně integrován do některé z nich. Často trpí konflikty rolí a norem, má jistý status, cítí se dezorientován a býval diskriminován“ [Jandourek 2007:149].

kvalifikaci, neschopnost prosadit se, řešit problémy či vybudovat si autoritu. Typický stereotyp představuje předpoklad malé nebo žádné motivace u žen, protože se nepředpokládá touha po uplatnění, po vlastní ekonomické nezávislosti a po seberealizaci, ale předpokládá se, že ženy pracují jen z nutnosti z finančního hlediska. Žena je pokládána za rizikovější pracovní sílu než muž z důvodu potenciálního či reálného mateřství, předpokládá se, že díky rodinným povinnostem není schopna plně vykonávat své pracovní povinnosti a v důsledku toho jsou také hůře hodnoceny, popř. nejsou vůbec přijaty a přednost je dána muži“ [Trh práce očima žen 2015: 8]. Genderová segmentace pracovního trhu je definována jako strukturovanost pracovního trhu podle pohlaví a představuje míru zastoupení mužů a žen v jednotlivých odvětvích a povolání. Pro ženy je tak typické, že mají nižší mzdy; pracují na méně prestižních místech, které předpokládají nižší kvalifikaci [Trh práce očima žen 2015: 8].

Sirovátka v této oblasti hovoří o tzv. „insiders“ a „outsiders“ respektive o pracovnících, kteří jsou „uvnitř“ a „vně“. Insiders a outsiders se od sebe odlišují faktory jako je pohlaví, náboženské vyznání, barva pleti a další [Tomešová Bartáková 2009: 117]. Insiders „jsou zkušení, ve firmách dále zaměstnaní stabilní pracovníci, jejichž pozice jsou chráněny a pro firmy je nákladné je propustit. Tito pak participují na mzdových vyjednáváních buď individuálně, nebo prostřednictvím odborů, a mají významný vliv na pracovní morálku a produktivitu ostatních zaměstnanců. Zdrojem »tržního vlivu pracovníků uvnitř« jsou náklady firem na obrat pracovní síly, zejména náklady na zaškolené a specializované pracovníky a výdaje spojené se stávkami, stejně jako zájem firmy na zvyšování produktivity a získání či udržení nejlepších dělníků s vysokou pracovní morálkou. (...) Outsiders jsou buď nezaměstnaní nebo lidé zaměstnaní v neformálním sektoru a na nejistých pracovních místech“ [Sirovátka 1995: 22-23]. Členění na insiders a outsiders vede k diskriminaci, která je spojená se selekcí pracovníků nebo případně nezaměstnaných. Diskriminace je v tomto případě ve dvou směrech. Zprv se tvoří „interní pracovní trhy uvnitř firem, kam nemají přístup outsideři a kde

mají určité skupiny zaměstnanců prioritní pozici při náboru na určité typy prací“ [Sirovátka 1995: 27]. Za druhé je diskriminace spojená se znaky, jako je pohlaví, věk, sociální třída, rasa nebo dokonce doba nezaměstnanosti. Sem zapadá nejen diskriminace outsiderů ze strany kolegů zaměstnanců, ale také ze strany zaměstnavatelů. Mezi skupiny, které jsou diskriminovány ze strany zaměstnavatele, patří mladí lidé, důchodci, etnické menšiny, dlouhodobě nezaměstnaní lidé, postižení a dokonce i ženy [Sirovátka 1995: 27]. Lze tedy říct, že segmentace pracovního trhu má negativní vliv i matky samoživitelky. Příkladem je například různá mzda za stejnou práci pro muže a ženy. Teorii genderové segmentace na pracovním trhu bych ráda porovnála s výsledky provedeného výzkumu. Zajímá mě především to, zda se informátorky setkaly s tím, že jim bylo v zaměstnání naznačeno, že jsou například nespolehlivé z důvodu jejich mateřství a samoživitelství.

3.2. Teorie fronty

Teorie fronty hovoří zejména o důležitosti lidského kapitálu při přijímání na pracovní pozici. Teorii fronty dle Granovettera a Tillyho vysvětluje například Mareš, Sirovátka a Vyhlídal ve svém článku pro Sociologický časopis Dlouhodobě nezaměstnaní - životní situace a strategie (2003).

„Podle teorie fronty [Granovetter a Tilly 1988] odhadují zaměstnavatelé lidský kapitál (vědomosti, zkušenosti, kvalifikaci, spolehlivost, výkonnost ap.) žadatelů o práci a seřazují si je podle odhadovaného potenciálního přínosu. Ti, kdo jsou v tomto ohledu hodnoceni nízko nebo negativně (ať již reálně, nebo na základě stereotypů a předsudků), se dostávají na konec fronty, a mají jen malou šanci na získání pracovního místa, o které se ucházejí“ [Mareš, Sirovátka, Vyhlídal 2003: 40].

Na pomyslný konec fronty se tak může dostat i matka samoživitelka, která může v očích zaměstnavatele představovat problémového zaměstnance. Důvodem je zejména její rodičovství a péče o děti, na které je žadatelka o pracovní pozici sama. Tuto teorii bych si ráda potvrdila, a proto jsem do svého výzkumu (rozhovorů) zařadila i otázku, která se týká toho, zda se

matek samoživitelek při přijímacím pohovoru ptali, zda má děti a je na ně sama a pokud ano, tak zda to bylo překážkou pro přijetí na pracovní pozici.

3.3. Teorie modelu rodinných politik

Poslední zmiňovanou teorií je teorie modelu rodinných politik. Sociální stát má zpravidla tři cíle - odstraňování sociálních nerovností, ochrana před chudobou a ochrana před ztrátou příjmu. Míra naplňování těchto cílů je u jednotlivých států odlišná. V první řadě se zaměřím na genderově senzitivní typologii sociálního státu a to na základě genderově senzitivního přístupu ke konceptu familializace a de-familializace dle Sigrid Leitnerové.

Leitnerová se „nezaměřuje na výstupy familialistických struktur, ale na prostředky, jimiž je těchto výstupů dosahováno, tedy na veřejné politiky státu. Na základě různých konstelací rodinných politik v rámci jednotlivých zemí rozlišuje režimy sociálního státu, jež spoléhají na pečující funkci rodiny, aktivně ji podporují a chápou rodinu jako hlavní poskytovatele péče (familialistické režimy³), a režimy, jež usilují o osvobození rodiny od těchto závazků a umožňují poskytování adekvátních veřejných či soukromých služeb (de-familializující režimy⁴)“ [Tomešová Bartáková 2009: 45]. V politice familialismu Leitnerová považuje za nejdůležitější peněžité dávky v době rodičovské dovolené. Důležitost peněžité dávky při rodičovské dovolené spatřuje zejména v tom, že rodičovská dovolená umožňuje odložit nebo případně pozastavit participaci rodiče na pracovním trhu. Zpravidla je rodičům garantovaný návrat na pracovní místo. Rodičovský příspěvek tak funguje jako kompenzace a částečné zmírnění finančních nároků u rodin, kde jeden člen rodiny je na rodičovské dovolené. U politiky de-familialismu Leitnerová považuje za nejdůležitější služby formální péče, které jsou určené pro děti

³ „Mezi familialistické politiky řadí rodičovskou dovolenou a volno z důvodu péče o závislou osobu (time rights), dále přímé a nepřímé transfery z důvodu poskytování péče, konkrétně peněžité dávky a daňové odpočty a konečně tzv. sociální práva (social rights) navázaná na poskytování péče, jako například individuální právo na důchod či práva nezaměstnaných manželek odvozená ze statusu manžela (Leitner 2003)“ [Tomešová Bartáková 2009: 45].

do tří let. Služby formální péče se jeví jako klíčové při opětovném zapojení žen do pracovního procesu [Tomešová Bartáková 2009: 47].

Leitnerová vyvodila celkem čtyři typy familialismu. Prvním typem je *explicitní familialismus*, který se na jednu stranu snaží o posílení funkce rodiny ve vztahu k dětem, nemocným, handicapovaným a seniorům. Na druhou stranu tomuto typu chybí alternativní formy péče, a tak je péče vynucována zejména v rámci rodiny. Explicitní familialismus klade důraz na rozložení rolí - otec živitel rodiny a matka pečovatelka. Ženám je v tomto případě dán malý prostor pro profesní seberealizaci [Tomešová Bartáková 2009: 47-52].

Druhým typem je *volitelný familialismus*, který se vyznačuje podporou pečující funkce rodiny, ale také podporou alternativní formy péče o závislé členy rodiny. Rodinám je tak umožněno se o své členy sami nebo mohou využít jiné formy formální. Žena si v případě volitelného familialismu může vybrat, zda bude pečovat o své dítě nebo půjde do práce a dítě dá například do jeslí apod. Volitelný familialismus je dle Tomešové Bartákové hodnocen, jako nejvhodnější varianta politik a země s tímto modelem rodinné politiky „jsou obvykle prezentovány jako země s nejlépe a nejvíce vyvinutými politikami harmonizace práce a rodiny a zároveň s relativně nejvyšší fertilitou“ [Tomešová Bartáková 2009: 47-52].

Třetím typem je *implicitní familialismus*, kde se rodina stává primárním zdrojem péče. Stát primárně spoléhá na rodinu, protože alternativní zdroje formální péče neexistují [Tomešová Bartáková 2009: 47].

Posledním typem je de-familialismus, který „je charakteristický silnou de-familializací zajištěnou nabídkou služeb formální péče o děti prostřednictvím státu nebo trhu a slabými familialistickými politikami. Právo rodin primárně pečovat o své členy zde však není reflektováno“ [Tomešová Bartáková 2009: 47].

V druhé řadě bych se ráda zaměřila na typologii sociálních politik z hlediska samoživitelů. Šťastná uvádí, že „v zásadě jde tedy rozlišit dvě hlavní

⁴ „Mezi de-familializující politiky řadí například veřejně poskytovanou formální péči o děti, veřejné sociální služby či státní dotace na nákup těchto služeb na trhu (Leitner 2003)“

linie v přístupech sociálních politik z hlediska míry participace matek na pracovním trhu. Na jedné straně stojí státy, jako jsou Norsko a Velká Británie, kde je hlavním cílem setrvání samoživitelů pečujících o děti v domácnosti. Naproti tomu státy jako Francie a Švédsko umožňují realizovat jak rodinné, tak pracovní strategie“ [Šťastná 2009: 29]. Na základě dvou odlišných strategií rodinných politik navrhl Fraser „dva modely, které reflektují rozdílné formy podpory matek v jejich péči o děti: »obecný model pečovatelky« a »obecný model živitelky - zaměstnankyně« [citováno z Lewis, 1997]. První z nich podporuje ženskou neformální pečovatelskou práci, druhý prostřednictvím dostupnosti služeb a za řízení celodenní péče umožňuje ženám stát s rovnocenným (vzhledem k mužům) aktérem na pracovním trhu. Pro aplikaci na rodiny samoživitelek/samoživitelů lze tyto obecné typy upravit a v rámci vzniklých režimů péče založených na zdrojích, kterými je odměňována péče osamělých matek, rozeznávat »model pečovatelky odměňované sociálními dávkami« a »model zaměstnaného rodiče« [Lewis, 1997].“ [Šťastná 2009: 29]. Oba modely jsou založené na jiném principu, ale oba mají stejný cíl - vytvořit nezávislou rodinu samoživitelů, zmírnit rizika chudoby těchto rodin a pomáhat v boji proti sociálnímu vyloučení.

Riziko ohrožení chudobou a sociálním vyloučením u neúplných rodin samoživitelů představuje velice závažný problém. Těmito dvěma faktory jsou ohrožené i matky samoživitelky v České republice. Česká republika má dle Tomešové Bartákové omezenou formální péči o děti a spadá do explicitního familialismu. S Českou republikou do této skupiny zapadá například i Německo či Rakousko. Tyto tři země si zakládají na tradicích sociálního státu a prezentují tzv. „*male breadwinner model*, tedy model, kde je tradičně živitelem muž. Všechny země spadající do explicitního familialismu se vyznačují společným rysem, a to zavedením schématu placené rodičovské

[Tomešová Bartáková 2009: 450].

dovolené (ČR má nejdelší rodičovskou dovolenou - do 3 let věku dítěte)⁵ a zároveň velmi málo využívanou formální péči o děti“ [Tomešová Bartáková 2009: 51-52].

4. Metody a data

Hlavním cílem mé bakalářské práce je zjistit, jaké je postavení matek samoživitelek na trhu práce v České republice, a identifikovat klíčové problémy spojené se samoživitelstvím a tímto statutem v rámci začleňování a participace na pracovním trhu. Zaměřuji se na ženy v produktivním věku, které mají jedno či více dětí a žijí bez partnera. Bližší vymezení mého pojetí samoživitelství je v podkapitole 1.1. V práci využívám jak primární, tak i sekundární data. První zmíněná data získávám ze svého vlastního výzkumu a druhá zmíněná data jsou ta, které již k danému problému publikoval někdo jiný. V následujících podkapitolách se budu věnovat nejdříve výzkumnému designu, poté sekundárním a primárním datům a jejich sběru.

4.1. Výzkumný design

Po prostudování jednotlivých možností výzkumného designu pro kvalitativní výzkum jsem se rozhodla, v rámci mé bakalářské práce, pro případovou studii. Dle Hendla „*v případové studii jde o detailní studium jednoho případu nebo několika málo případů. Zatímco ve statistickém šetření shromažďujeme relativně omezené množství dat od jednoho nebo několika málo jedinců. V případové studii jde o zachycení složitosti případu, o popis vztahů a jejich celistvosti*“ [Hendl 2005: 104]. Dle Sedláčka je případová studie vhodná zejména v případech, kdy „*badatel usiluje o komplexní porozumění případu*

⁵ „*Rodičovský příspěvek a rodičovská dovolená jsou dva odlišné nástroje. Rodičovská dovolená je institutem pracovního práva, rodičovský příspěvek je plošnou dávkou státní sociální podpory, která je od roku 2008 vyplácena ve třech výších podle zvolené délky péče o dítě prováděné osobně v domácím prostředí (...), nejdéle však do 4 let věku dítěte*“ [Tomešová Bartáková 2009: 52].

v jeho přirozeném prostředí. Případová studie je považována za „jeden z možných způsobů, jak porozumět složitým sociálním jevům“ [Sedláček 2007: 97] Pro mou bakalářskou práci je případová studie vhodná také, protože „vyžaduje získání velkého množství údajů z řady rozmanitých zdrojů. Z tohoto hlediska je případová studie skutečnou významnou strategií, a nikoliv jednotlivou technikou, neboť badatel kromě více informačních zdrojů využívá veškeré dostupné metody sběru dat“ [Sedláček 2007: 98].

V průběhu výzkumu jsem prováděla rozhovory s matkami samoživitelkami. Rozhovorů bylo provedeno celkem deset. V tomto případě se jedná o tzv. mnohonásobnou případovou studii. U mnohonásobné případové studie se „výsledky navzájem porovnávají a nakonec vzniká závěrečná zpráva shrnující závěry ze všech zkoumaných případů“ [Sedláček 2007: 106].

Design případové studie jsem ve své bakalářské práci použila také z důvodů výzkumných otázek, kde se ptám jak, proč, co případně kdo. Případová studie mi umožňuje mít kontrolu nad událostmi, které souvisí se zkoumaným jevem. V neposlední řadě mi umožňuje se zaměřit na současné nebo minulé události zkoumané problematiky [Sedláček 2007: 101].

4.2. Metoda sběru a analýza sekundárních dat

Sběr sekundárních dat neboli informací, které již existují, tvoří základní stavební jednotku většiny analýz [Veselý, Nekola 2007: 159]. Pro svou bakalářskou práci jsem data získávala z dokumentů, které se zaměřují na problematiku samoživitelství.

V první fázi bylo důležité se zaměřit na vyhledání relevantních zdrojů. Mezi tyto relevantní zdroje patří dokumenty a záznamy veřejné správy (zde jde především o strategické a koncepční dokumenty), zákony, slovníky, odborné publikace a studie, články z recenzovaných časopisů, statistiky a sekundární výzkumná data [Veselý, Nekola 2007: 159]. Důležitým zdrojem pro vyhledávání sekundárních dat byly pro mou práci internetové stránky, a to zejména stránky Českého statistického úřadu, stránky Ministerstva práce

a sociálních věcí České republiky, stránky Evropského parlamentu a Eurostatu, ale i stránky občanských sdružení a nadací, které se věnují tématu samoživitelství. Sekundární data jsem vyhledávala také v odborné literatuře a to především pomocí databáze knihoven Univerzity Karlovy. Při výběru dat jsem se zaměřila zejména na to, zda jsou relevantní a přínosné pro zodpovězení mých výzkumných otázek. Sběr a následná analýza sekundárních dat jsou naprosto nepostradatelné pro mou bakalářskou práci. Sekundární data mi pomohla více proniknout do zkoumané problematiky samoživitelství, což mi pomohlo v tzv. zarámování výzkumu [Kaufmann 2010: 44]. Hlavní výhodou sekundárních dat je jejich možné srovnání v čase. Mezi nevýhody patří například to, že jsou sebrána někým jiným a za specifických podmínek za určitým účelem. Tato nevýhoda pro mne znamenala to, že jsem musela důkladně analyzovat sebraná sekundární data za účelem najít relevantních a přínosných informací pro moji bakalářskou práci [Veselý, Nekola 2007: 159-160].

Díky rozmanitosti získaných dokumentů jsem analýzu sekundárních dat provedla pomocí analýzy dokumentů. Analýza dokumentů je přínosná zejména protože *„otevívá přístup k informacím, které by se jiným způsobem těžko získaly. Druhou výhodou je okolnost, že data nejsou vystavena působení zdrojů chyb nebo zkreslení, jež vznikají při uskutečňování rozhovorů nebo pozorování, měření a testování. (...) Subjektivita výzkumníka hraje roli při výběru dokumentů, ale ne v informacích, které jsou obsaženy v dokumentech“* [Hendl 2005: 132]. Dle Hendla je tato metoda vhodná, díky její nereaktivnosti, v případech, kdy se snažíme doplnit či verifikovat poznatky, které jsme získali jinou cestou [Hendl 2005: 133].

Dále jsem při analýze sekundárních dat použila statistickou analýzu dat (konkrétně popisnou analýzu), která mi sloužila k *„popisu určitého fenoménu“* [Veselý, Nekola 2007: 184]. Popisná analýza je *„založena na popisné statistice doplněné o různé techniky zobrazení dat a jejich vztahů (grafy, tabulky, mapy apod.)“* [Veselý, Nekola 2007: 184]. Proto jsem zejména data o chudobě zpracovala do tabulek, pro lepší přehlednost.

4.3. Metoda sběru a analýza primárních dat

Ve své bakalářské práci jsem sekundární data doplnila o primární data, která jsem získala z kvalitativního výzkumu, který jsem osobně provedla. Kvalitativní výzkum měl formu polostrukturovaných rozhovorů s matkami samoživitelkami, kterých bylo celkem deset. Polostrukturovaný rozhovor neboli *rozhovor pomocí návodu* „se vyznačuje tím, že má připraven soubor témat/otázek, který bude jeho předmětem, aniž by bylo předem striktně stanoveno jejich pořadí. Mnohdy může tazatel formulace pokládaných otázek částečně modifikovat, nezbytné ale je, aby byly probrány všechny“ [Reichel 2009: 111]. Polostrukturovaný rozhovor tedy umožňuje „přizpůsobovat formulace otázek podle situace (...) a dává tazateli možnost co nejvýhodněji využít čas k interview. Současně umožňuje provést rozhovory s několika lidmi strukturovaněji a ulehčuje jejich srovnání. Pomáhá udržet zaměření rozhovoru, ale dovoluje dotazovanému zároveň uplatnit vlastní perspektivy a zkušenosti“ [Hendl 2005: 174].

Polostrukturovaný rozhovor jsem si vybrala zejména protože mi umožňuje přizpůsobovat otázky podle situace, je přirozenější pro kontakt s informátorem a tím usnadňuje komunikaci, která je poté plynulejší [Reichel 2009: 112].

Abych plně pochopila rozsah problematiky samoživitelství, tak jsem použila tzv. *princip triangulace*. Princip triangulace dle Silvermana se snaží o získání skutečného porozumění dané situace a to na základě kombinace několika způsobů. Tedy především jde o využití různých zdrojů dat a jejich následné porovnání [Silverman 2005: 190].

V samotném výzkumu jsem dodržovala etické postupy. Dle Veselého a Nekoly Leedy a Ormrod uvádějí čtyři etické otázky, které by měly být brány v úvahu před samotným výzkumem. První otázkou je, zda informátorům nevznikne fyzická nebo psychická ujma. Druhá zmiňuje nutnost získání

informovaného souhlasu od samotných informátorů. Informátoři také mají právo na soukromí a čestné jednání [Veselý, Nekola 2007: 155]. Všechny informátorky s rozhovory souhlasily a podepsaly mi informovaný souhlas s využitím výzkumného rozhovoru. Rozhovory jsem si nahrávala na diktafon. Poté jsem všechny získané rozhovory doslovně přepsala a to zejména z důvodu, aby mi neunikly důležité informace.

Na základě důkladné analýzy sekundárních dat jsem si pro polostrukturovaný rozhovor připravila návod k rozhovoru, který obsahoval seznam témat a s nimi spojených otázek (viz. Příloha č. 2). Návod byl nedílnou součástí výzkumu, protože mi pomáhal k tomu, abych se držela zaměření rozhovoru, logickou posloupnost otázek a pozornost respondenta [Kaufmann 2010: 52-55].

U samotných přepisů rozhovorů jsem na závěr prováděla tematickou analýzu dat. Dle Filcka je tematická analýza vhodná zejména proto, že se snaží popsat rozdílné názory a pohledy na daný problém v konkrétní sociální skupině. V mé bakalářské práci konkrétní skupinu tvoří matky samoživitelky a problémem je jejich postavení na trhu práce. [Flick 2002: 185-188] Tato metoda je vhodná při předchozím nastudování tématu, což usnadňuje samotnou analýzu.

Dle autorem Braun a Clarke existují dva přístupy k tematické analýze. Prvním přístupem je přístup induktivní, který je typický tím, že výzkumná otázka vyplyne až v průběhu samotné analýzy. Oproti tomu druhý přístup - teoretický tvrdí, že je výzkumná otázka stanovena předem. Pro mou bakalářskou práci tedy platí teoretický přístup, jelikož výzkumné otázky mám předem stanovené. Při analýze dat jsem postupovala podle návodu autorek Braun a Clarke, které člení postup analýzy do šesti fází. V první řadě je nutné se seznámit s daty a zaznamenat si nápady k určitému tématu. V druhé fázi se rozhovory kódují a to zejména v těch částech, které mě zaujaly vůči tématu. Třetí fázi je spojování kódů ve vyšší celky respektive v témata, která jsou si podobná. V dalším kroku je důležité provést kontrolu správnosti témat. Je tedy důležité si uvědomit, zda témata zapadají do celku. V páté fázi si blíže

specifikují názvy témat tak, aby zapadaly do vyššího celku. Poslední částí je finální analýza respektive vypracování zprávy [Braun, Clarke 2006: 77-101].

4.3.1. Výběr a struktura výzkumného vzorku

Matky samoživitelky jsou specifickou skupinou, kterou je v první řadě poměrně problematické kontaktovat. Když jsem se rozmýšlela, kde budu informátorky hledat, tak jsem se rozhodla pro výběr úsudkem. Dle Reichela se výběr úsudkem využívá zejména pro nevelké vzorky a v případech, kdy je výzkumník znalý kontextů dané problematiky [Reichel 2009: 83].

Matky samoživitelky pro rozhovory jsem tedy chtěla vyhledávat zejména na místech, kde se pravděpodobně vyskytují. V první řadě jsem se chtěla zaměřit pouze na matky samoživitelky z Prahy. Důvodem byla nejen dostupnost města od mého trvalého bydliště v Mníšku pod Brdy, ale zejména koncentrace institucí zaměřujících se na matky samoživitelky. Po prostudování literatury a potřebných materiálů jsem se rozhodla kontaktovat instituce, které nabízejí pomoc matkám samoživitelkám. Jmenovitě jsem kontaktovala Charitu České republiky a to zejména azylový dům Gloria, o kterém se budu zmiňovat níže. Dále jsem kontaktovala občanské sdružení Rodinné centrum Praha a občanské sdružení Women for Women. Bohužel jsem se dočkala odpovědi pouze od azylového domu Gloria a to negativní. Další variantou, kterou jsem měla v záloze, bylo získat informátorky za pomoci internetových diskusí a facebookových skupin. Z tohoto důvodu jsem se zaregistrovala na internetové portály, které se primárně zaměřují na ženy - matky. Jmenovitě jde například o portál *Modrý koník.cz* nebo *eMimimo.cz* a facebookové skupiny *Maminky samoživitelky!!!!* a *Matky samoživitelky, domácnost a jak vyžít + pokec*. Pomocí těchto internetových portálů se mi povedlo celkem sehnat čtyři informátorky, ale k rozhovorům se dostaly pouze dvě. Jedna informátorka se předem omluvila, že jí onemocnělo dítě a že musí naší schůzku zrušit. Druhá informátorka mi zavolala asi pět minut před smluvenou schůzkou s tím, že nemá již zájem. Jako důvod mi uvedla, že se bojí, aby jí přece jenom někdo nepoznal z nahrávky po hlase. I když jsem informátorku ujistila, že vše

je anonymní a nahrávky slouží pouze mě, tak jsem jí pro rozhovor nepřesvědčila.

Vzhledem k tomu, že mě tlačil čas, tak mi bylo jasné, že nebudu schopná zajistit dostatečný počet informátorek, které budou matky samoživitelky a zároveň budou žít v Praze. Z tohoto důvodu jsem kontaktovala jednu maminku samoživitelku, která bydlí poblíž mého trvalého bydliště, a upustila tak od specificky stanovené kvóty pro bydliště. S maminkou se mi povedlo provést rozhovor a ona sama mi posléze doporučila další informátorku pro rozhovor. Díky výběru za pomoci nabalování tzv. snowballu se mi ve finále podařilo získat dalších osm informátorek. Dle Reichela je metoda snowball „*velmi vhodná k výběrům ve specifických souborech, které jsou výzkumníkům neznámé, pro které neexistují seznamy, ani jiné vhodné opory výběru*“ [Reichel 2009: 83].

Celkově jsem provedla deset polostrukturovaných rozhovorů. Výzkumný vzorek je poměrně rozmanitý viz **Tabulka č. 1: Struktura výzkumného vzorku**. Nejmladší mamince, se kterou jsem prováděla rozhovor, bylo třicet let a nejstarší padesát tři let. Informátorky pochází z odlišných společenských vrstev a mají děti v různých věkových kategoriích. Všechny informátorky souhlasily s tím, že budou nahrávané. Rozhovory jsou anonymní, a proto používám jména, která jsou smyšlená.

Tabulka č. 1: Struktura výzkumného vzorku

<i>Informátorka</i>	<i>Věk</i>	<i>Počet a věk dětí</i>	<i>Vzdělání</i>	<i>Rodinný stav</i>	<i>Délka rozhovoru</i>
Anna	35	Dvě děti (12 let a 2 roky)	SOŠ	Svobodná	32:38
Barbora	41	Dvě děti (17 let a 12 let)	SOŠ	Rozvedená	14:21
Cecilka	38	Dvě děti (16 let a 12 let)	SOŠ	Rozvedená	12:15
Denisa	30	Dvě děti (7 let a 4 měsíce)	SOŠ s maturitou	Svobodná	5:51
Edita	44	Dvě děti (24 let a 16 let)	SOŠ	Rozvedená	5:27
Františka	41	Jedno dítě (15 let)	SOŠ	Rozvedená	4:39
Gabriela	35	Tři děti (10 let, 8 let a 6 let)	SOŠ s maturitou	Rozvedená	5:23
Hana	39	Jedno dítě (7 let)	SOŠ s maturitou	Svobodná	14:43
Irena	39	Dvě děti (18 let a 13 let)	SOŠ	Rozvedená	15:40
Jana	53	Dvě děti (30 let a 23 let)	SOŠ s maturitou	Rozvedená	10:56

Zdroj: autorka

Bylo pro mě problematické nejen sehnat vhodné informátorky pro rozhovor, ale také se s nimi domluvit na termínu rozhovoru, protože matky samoživitelky jsou časově vytížené. Z tohoto důvodu jsem rozhovory s informátorkami prováděla u nich doma, v zaměstnání nebo restauraci. U každé informátorky jsem se přizpůsobila jejich časovým možnostem.

4.3.2. Průběh rozhovorů

Všechny rozhovory probíhaly v období 13. 4. 2016 až 26. 4. 2016 a jak jsem již uváděla výše, bylo velmi problematické za prvé sehnat informátorky a za druhé se s nimi domluvit na případném termínu pro provedení rozhovoru. Většina rozhovorů probíhala v přílehlých vesnicích mého trvalého bydliště v Mníšku pod Brdy a menšina v Praze.

Před samotnými rozhovory jsem všechny informátorky obeznámila o informovaném souhlasu a také o tom, že pokud jim bude nějaká otázka nepříjemná, tak samozřejmě nemusí odpovídat. Rozhovory probíhaly bez větších problémů. Všechny informátorky byly milé a vstřícné. A to i v odpovídání ohledně citlivých témat týkající se zejména rozpadu vztahu s otcem resp. otci jejich dětí.

Polostrukturované rozhovory mi umožnily měnit pořadí a případně i znění otázek dle dané situace. I díky tomu rozhovory probíhaly plynule. Některé informátorky byly více výřečné, některé méně, ale i tak mi bylo umožněno získat potřebné informace. U všech rozhovorů jsem se snažila být aktivní, ale zároveň taktní.

5. Příčiny samoživitelství a rizika s ním spojená

V této kapitole bych se ráda zaměřila na příčiny, které vedou k fenoménu samoživitelství a rizika, která jsou se samoživitelstvím spojená. První podkapitola bude zaměřená na příčiny vedoucí ke statusu samoživitelství jako je rozvod či rozpad partnerství, mimomanželská plodnost nebo ovdovění. Druhá podkapitola je zaměřená na rizika samoživitelství, jmenovitě jde o riziko chudoby a riziko stigmatizace matek samoživitelek.

5.1. Příčiny vedoucí ke statusu samoživitelství

Publikace Matky samoživitelky a jejich situace v České republice poukazuje na současný demografický vývoj, který vede ke vzrůstajícímu počtu samoživitelů („*či s ohledem na jejich dominanci spíše matek samoživitelek*“). Autorka publikace definuje celkově tři příčiny, které vedou bezprostředně ke vzniku neúplné rodiny. Tedy takové rodiny, kde rodič zastává funkci jediného živitele rodiny a také vychovatele. Mezi tyto příčiny patří rozvod nebo rozpad manželství, ovdovění a mimomanželská plodnost [Hasmanová Marhánková 2011: 3-4]. Další příčinou samoživitelství u matek může být i migrace partnera za prací do cizí země, početí dítěte s neznámým partnerem nebo i početí dítěte z důvodu znásilnění ženy.

5.1.1. Rozvod, rozpad manželství či partnerství

Rozvod či rozpad manželství (partnerství) jako důvod vzniku samoživitelství je nejvíce patrný u nás v 80. letech minulého století. V tomto období je patrná vysoká rozvodovost, která přináší svěřování dětí do péče především matkám. Rodiny se mění jak z ekonomického, tak i sociálního hlediska. Rodina se stává neúplnou, kde figuruje jeden rodič jako živitel i vychovatel. Rodina se nyní může spolehnout pouze na jeden plat a příspěvek od rodiče, který má vyživovací povinnost. Na osamělého rodiče jsou kladeny i vyšší nároky v oblasti sociální, zde jde zejména o harmonizaci pracovní a soukromé oblasti života. Ženy mají často nižší platy než muži a to může vést k prohlubování problémů ve finanční oblasti rodiny. Dle citované Kuchařové se ženy stávají matkami samoživitelkami nejčastěji ve věku 25-49 let [Hasmanová Marhánková 2011: 3].

Česká republika se řadí mezi země s vysokou mírou rozvodovosti. Rozvodem zde skončí ročně okolo 30 tisíc rodin, jejichž členy jsou i nezletilé

děti. Dle dat Českého statistického úřadu bylo v České republice v roce 1989 celkem 31 376 rozvodů, úhrnná rozvodovost⁶ tak činí 37,2 %. Pro porovnání rozvodovosti v čase přikládám ještě údaj z roku 2000 a roku 2014. V roce 2000 Český statistický úřad zaznamenává celkem 29 704 rozvodů a úhrnná rozvodovost činí 41,4 %. V roce 2014 se uskutečnilo celkem 26 764 rozvodů a úhrnná rozvodovost činí 46,7 %. Z dat je patrné, že téměř každé druhé manželství končí rozvodem. Demografická data Českého statistického úřadu zobrazují i podíl rozvedených manželství s nezletilými dětmi. Tento údaj pro rok 1989 činí celkem 72,1 %, pro rok 2000 celkem 64,2 % a pro rok 2014 celkem 56,8 %. Jak je patrné, tak procento rozvedených manželství s nezletilými dětmi klesá. Dle mého úsudku za to může zejména nižší sňatečnost a s tím související počet živě narozených dětí mimo manželství respektive mimomanželská plodnost, které se věnuji v další podkapitole. V roce 1989 Český statistický úřad zaznamenává celkem 81 262 sňatků, v roce 2000 jde o 55 321 sňatků a v roce 2014 je zaznamenáno celkem 45 575 sňatků [Česká republika od roku 1989 v číslech 2015].

5.1.2. Mimomanželská plodnost a ovdovění

Nejvýznamnějším faktorem, který stojí za zvyšováním samoživitelství je mimomanželská plodnost. Na druhou stranu je důležité brát v potaz to, že ne všechny mimomanželské děti jsou dětmi matek samoživitelek. Matky samoživitelky často tento status formálně získají, ale i přes to mohou žít v partnerském vztahu. Celkově se odhaduje, že přibližně polovina dětí narozena mimo manželství jsou potomky samoživitelek ve věku 25-29 let. Počet živě narozených dětí mimo manželství od roku 1989 stoupl (v roce 1989 10 141 dětí, v roce 2000 19 792 dětí a v roce 2014 51 267 dětí narozených mimo manželství). Procentuálně jde v roce 1989 celkem o 7,9 % dětí, které

⁶ Úhrnná rozvodovost manželství (zkr. úrm) „vyjadřuje, jaký podíl žen, resp. mužů se rozvede. Je však potřeba vzít v úvahu, že do hodnot tohoto ukazatele se promítají i opakované rozvody“ [Kalibová 2002: 33].

jsou narozené mimo manželství, v roce 2000 jde o 21,8 % dětí a 46,7 % mimomanželských dětí v roce 2014 [Česká republika od roku 1989 v číslech 2015].

Další specifickou skupinou, která je příčinou statusu samoživitelky je ovdovění [Hasmanová Marhánková 2011: 4]. Ovdovělé matky samoživitelky tvoří specifickou těžce uchopitelnou skupinu obyvatel České republiky, což se projevuje například i v nedostupnosti dat pro tuto skupinu.

5.2. Neprovdané matky a jejich typy

Nyní bych se ráda zaměřila na objasnění toho, proč jsou matky vlastně neprovdané. Dle **Zákonů č. 117/1995 Sb. a č. 262/2006 Sb.** (výše uvedené), jsem si matky samoživitelky definovala jako osamělé rodičky, které pečují o nezletilé dítě. Osamělé ve smyslu svobodné, ovdovělé a nebo rozvedené. Důvodem ovdovění je smrt manžela, za rozvod manželů může více faktorů (např. osobní spory, spory v rodině, finanční problémy nebo rozdílné životní názory a přesvědčení).

V České republice jsou matky, které zůstávají svobodné. Na to, jaké jsou důvody pro tuto rodinnou situaci, se zaměřuje Jana Chaloupková. Autorka vycházející z výzkumného šetření *Sociální a ekonomické podmínky mateřství (SEPM)*, se snaží o odhalení struktury v udávaných důvodech dotazovaných nesezdaných matek. Uvedené výzkumné šetření se zaměřilo na matky, které začaly rodit v letech 1996 až 2006 (viz Příloha č. 3). „*Ženy, které nebyly v době narození vdané, byly v rámci tohoto výzkumného šetření dotazovány na to, proč před porodem dítěte nevstoupily do manželství. (...) Nesmíme ale zapomínat, že zkoumáme pouze odpovědi žen a nevíme, jak by odpovídali jejich partneři. Je pravděpodobné, že v případě některých párů by se interpretace mužů a žen významně lišila*“ [Chaloupková 2007: 59-62].

Pokles sňatečnosti a vzrůst mimomanželské plodnosti v 90. letech minulého století na našem území lze vysvětlit dvěma důvody: hodnotovými

a ekonomickými. Hodnotový důvod vychází z teorie druhého demografického přechodu, které se věnuje autor Van de Kaa. Druhý demografický přechod s sebou přináší pokles sňatečnosti, nárůst nesezdaného soužití a mimomanželské plodnosti. Tyto aspekty dává do souvislosti s narůstající individualitou, zvyšující se autonomií jedince a změnou genderových rolí v rodině. Ekonomický důvod představuje zvýšený vliv ekonomických faktorů na prorodinné chování. Pokud připojíme pokles sňatečnosti a vzrůst mimomanželské plodnosti dochází u některých sociálních skupin k nejistotě na pracovním trhu a nárůstu ekonomické zátěže rodiny. Výsledkem může být nedostatek finančních prostředků. Tento nedostatek lze vyřešit zažádáním o sociální dávky. Pro matku je pak jednodušší neprovdát se, partnera a jeho příjem zapřít a zažádat o sociální dávky. Svobodná matka může například dostat přídavky na děti, pokud je její příjem nižší než 2,4 násobek jejího životního minima. Pokud příjem domácnosti nepostačí na pokrytí nákladů spojených s bydlením, tak může svobodná matka také zažádat o příspěvek na bydlení (výše příspěvku je však do 30 % až 35 % procent nákladů na bydlení dle místa bydliště). Další možností jsou dávky v hmotné nouzi nebo porodné, které se vyplácí do 2,7 násobku životního minima rodiny. Tento faktor je značně demotivující pro uzavírání sňatků [Chaloupková 2007: 59-62].

Analýzou výzkumného šetření SEPM Chaloupková dochází k závěru, že v odpovědích nesezdaných matek lze najít podobnosti. Tyto podobnosti vedou k rozlišení tří typů neprovdaných matek. Jinými slovy neprovdané matky lze zařadit do jednotlivých skupin dle podobnosti důvodů, proč nevstoupily do svazku manželského [Chaloupková 2007: 62-63].

První skupinu tvoří nedobrovolné svobodné matky. Hlavním důvodem, proč matky v této skupině nevstoupily do svazku manželského, je nesouhlas partnera. Mezi další důvody, které hrají roli, patří například neukončené předešlé manželství partnera nebo budoucí nejistý vztah s otcem potomka. Je důležité podotknout, že většinu těchto nedobrovolně svobodných matek tvoří ženy, které v době narození potomka nežily s partnerem ve společné domácnosti. Druhou skupinou jsou liberální svobodné matky. Jako důvod

pro neuzavření sňatků tyto matky nespátřují v nesouhlasu partnera, ale v tom, že jde o formalitu, která pro ně (v případě založení rodiny) není potřebná. Poslední skupinu tvoří pragmatické svobodné matky. Tato skupina matek je specifická nestabilitou v partnerském vztahu v období narození potomka. Nejčastěji jmenovaným důvodem, který zabránil uzavření sňatku, byl strach z budoucnosti vztahu mezi matkou a partnerem. Tato skupina je podobná s nedobrovolnými svobodnými matkami tím, že i zde je patrný nesouhlas partnera. Ovšem pragmatické svobodné matky na rozdíl od nedobrovolně svobodných matek vnímají sňatek jako zbytečný. Jinými slovy svatba je nákladná a být svobodnou matkou je finančně výhodnější [Chaloupková 2007:63-65].

5.3. Rizika spojená se samoživitelstvím

V této podkapitole bych se ráda zaměřila zejména na dvě rizika spojená se samoživitelstvím. V první řadě jde o chudobu a její feminizaci a v druhé řadě o stigmatizaci samoživitelství.

5.3.1. Chudoba a její feminizace

Chudoba označuje „*situace, kdy příjem domácnosti nedosahuje určité hladiny. Rozlišuje se chudoba absolutní a chudoba relativní.*“ (...) Chudoba absolutní pak označuje „*situace, kdy příjem domácnosti nedosahuje minimální úrovně umožňující společensky žádoucí fungování.*“ (...) Chudoba relativní je „*situace, kdy je jedinec v dané společnosti vnímán jako znevýhodněný svou příjmovou úrovní*“ [Jandourek 2001: 103]. V roce 2013 dle výsledků Eurostatu bylo ohroženo relativní chudobou⁷ celkem 8,6 % osob v České republice. Česká

⁷ Relativní chudoba je taková chudoba, kdy je příjem pod 60 % mediánového příjmu (zde se vztahuje pro Evropskou unii - pozn. autorky) [Eurostat - Glossary: At-risk-of-poverty rate 2015].

republika má, co se týče evropského žebříčku, jednu z nejnižším mír ohrožení chudobou. Pro porovnání například v Rumunsku tato hodnota činí 22,4 % a v Řecku dokonce 23,1 %. Průměr Evropské unie činí 16,6 % obyvatel ohrožených chudobou [Statistika příjmového rozdělení - Míra a hranice ohrožení chudobou 2015]. I přes to, že Česká republika patří mezi země s nejnižší mírou ohrožení chudoby, tak se zde nachází velké procento obyvatel, kteří žijí těsně nad hranicí chudoby. Dle údajů Českého statistického úřadu z roku 2011 jde o 16,6 % populace [Chudoba a veřejná politika 2013]. Eurostat se zaměřuje i na výsledky míry ohrožení chudobou podle typu domácností. Jsou zde zahrnuty jak domácnosti se závislými dětmi, tak i domácnosti s dětmi nezávislými na rodičích. Mě nejvíce zaujala data, která se týkala domácností se závislými dětmi a to jak jednočlenné, tak i dvoučlenné. Data jsem zpracovala do přehledné tabulky viz **Tabulka č. 2: Míra ohrožení chudobou domácností se závislými dětmi.**

Tabulka č. 2: Míra ohrožení chudobou domácností se závislými dětmi

Stát	Jednočlenná domácnost s dítětem	Dvoučlenná domácnost s dítětem
Belgie	34,2 %	10,6 %
Bulharsko	31,6 %	16,4 %
Česká republika	27,8 %	8,5 %
Dánsko	13,3 %	4,8 %
Estonsko	39,8 %	13,0 %
Finsko	20,5 %	4,6 %
Francie	34,9 %	10,5 %
Chorvatsko	31,7 %	15,7 %
Irsko	36,6 %	9,7 %
Itálie	35,9%	13,5 %
Kypr	23,2 %	14,0 %
Litva	42,8 %	17,4 %
Lotyšsko	38,3 %	14,3 %
Lucembursko	41,6 %	14,2 %
Maďarsko	34,3 %	12,0 %
Malta	41,9 %	14,9 %
Německo	35,2 %	11,1 %
Nizozemí	20,1 %	6,5 %
Polsko	29,5 %	11,6 %
Portugalsko	33,1 %	16,0 %
Rakousko	27,4 %	11,8 %
Rumunsko	31,3 %	15,2 %
Řecko	37,2 %	20,2 %
Slovensko	30,1 %	10,0 %
Slovinsko	30,1 %	14,4 %
Španělsko	38,0 %	18,8 %
Švédsko	36,8 %	9,0 %
Velká Británie	25,2 %	13,1 %
EU - 28	31,9 %	12,7 %

Zdroj: autorka, data Eurostat. Dostupné z [www: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:At-risk-of-poverty_rate_by_household_type_2013_%28%25_of_specified_population%29_YB15.png>](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:At-risk-of-poverty_rate_by_household_type_2013_%28%25_of_specified_population%29_YB15.png).

Z výše uvedené tabulky lze vyčíst, že v Evropské unii je celkem 12,7 % dvoučlenných domácností pečujících o dítě ohroženo chudobou, v České republice se takto ohrožených domácností nachází celkem 8,5 %. Jde tedy o domácnosti, kde funguje klasický rodinný model - otec, matka a dítě. Tabulka poskytuje i údaje pro samoživitele tedy rodiny s jednou dospělou osobou a závislým dítětem. Údaje pro jednočlenné domácnosti nám ukazují, že například v Evropské unii je 31,9 % jednočlenných domácností, které jsou ohroženy chudobou, v České republice je těchto rodin 27,8 %. Pro porovnání přidávám i data Českého statistického úřadu z šetření Životní podmínky 2014. Toto šetření se provádí „od roku 2005 jako národní verze evropského šetření EU-SILC (European Union - Statistics on Income and Living Conditions). V každém státě Evropské unie, ve Švýcarsku, v Norsku, na Islandu a ve skupině kandidátských zemí EU se zjišťují životní podmínky domácností, včetně jejich příjmové a sociální situace. U vybrané domácnosti se zjišťují údaje o počtu členů, věku, rodinném stavu či ekonomické aktivitě a příjmech jednotlivých členů domácnosti. Šetření pokrývá i řadu dalších oblastí životních podmínek, jako je bydlení, účast na trhu práce či materiální deprivace a sociální vyloučení“ [Životní podmínky 2014]. V šetření můžeme nalézt data, jak vycházely rodiny s dětmi s příjmy v roce 2014. Pokud se zaměřím na jednočlenné rodiny, tak celkově 54,6 % těchto rodin odpovědělo, že obtížně. 40,8 % těchto rodin měly menší potíže a 4,5 % rodin odpovědělo, že s příjmy vycházely snadno. Z výsledků šetření vyplývá, že největší problém měly jednočlenné rodiny s dvěma a více dětmi. Celkem 63,6 % rodin odpovědělo, že mají problémy s tím, aby vyšly se svými příjmy [Životní podmínky 2014].

„Termín feminizace chudoby označuje celosvětový trend zvyšujícího se podílu a převahy chudoby mezi ženami ve srovnání s muži. Jedním ze zásadních faktorů, které zvyšují pravděpodobnost chudoby žen v západních zemích, je i situace osamělého rodičovství“ [Hasmanová Marhánková 2011: 4]. Pojem feminizace chudoby se poprvé objevuje v sedmdesátých letech minulého století jako reakce na zvyšující se podíl žen, které jsou bezprostředně ohrožené chudobou [Gender management 2004]. I matky samoživitelky

se podílí na zvyšování trendu feminizace chudoby, kdy všeobecně ženy mají statisticky nižší příjmy než muži. Ovšem nelze brát v potaz pouze aritmetický průměr platů, protože pak tento argument není zcela relevantní. Při užití hodnot průměrné mzdy, která je stanovena pomocí aritmetického průměru, není bráno v potaz několik skutečností. Ženy obvykle nevykonávají stejnou práci jako muži, často mají jinou kvalifikaci než muži, mají průměrně nižší počet odpracovaných hodin (zde jde zejména o přesčasové hodiny) a stupeň vzdělání se také často liší. Z tohoto důvodu je lepší se zaměřit na mediánový příjem, který nám říká *„kolik pobíral zaměstnanec uprostřed rozdělení mezd, tedy v seřazení od nejnižší po nejvyšší mzdu. Mzda prostředního zaměstnance není ovlivněna extrémy a je to mzda skutečného člověka, nikoli vypočtené číslo. Podle mediánů je pak výdělek prostřední ženy na úrovni zhruba 81 % výdělku prostředního muže. Ženy tedy opravdu pobírají obecně méně než muži, nikoli však o čtvrtinu, jak by se zdálo z průměrů“* [Průměrná mzda a evidenční počet zaměstnanců - metodika 2016].

Jiným ukazatelem, kterým se matky samoživitelky podílí na feminizaci chudoby, je i jejich nižší zaměstnanost. Dle Českého statistického úřadu v 1. čtvrtletí 2015 míra zaměstnanosti žen činila celkem 61,6 % a mužů 76,8 % [Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS - 1. čtvrtletí 2015]. Finanční situace je úzce provázaná s feminizací chudoby. Pokud se zaměřím na porozvodové případy, tak odloučení páru má neporovnatelné následky pro muže a ženy. Dle Hasmanové Marhánkové z porozvodové situace profitují zejména muži. Muži po rozvodu nebývají omezováni v kariérním růstu, ženy jsou často omezovány závazky spojenými s rodičovstvím. Toto omezení s sebou přináší možný propad životní úrovně matek samoživitelek [Hasmanová Marhánková 2011: 4-6]. Propad životní úrovně matek samoživitelek velmi souvisí s tím, zda jejich bývalý partner plnil či neplnil úlohu živitele rodiny. Pokud muž tuto úlohu neplnil, tak se mnohdy pro ženu nic nemění. Ovšem pokud partner tuto úlohu plnil, tak pro ženy rozvod zpravidla znamená ekonomický propad a s tím související propad životní úrovně [Dudová 2009: 768]. Díky snížení životní úrovně hrozí matkám samoživitelkám sociální

vyloučení. Sociální vyloučení je dle Kuchařové definováno jako: „*proces, kdy jsou někteří jedinci zatlačeni na okraj společnosti a je jim bráněno plně se podílet na jejím životě z důvodu chudoby (jejich nebo jejich rodiny), nedostatku kompetencí a vzdělávacích příležitostí nebo jako důsledek diskriminace*“ [Kuchařová, 2006: 49]. Finanční situace matek samoživitelek má dopad nejen na jejich psychiku a s ním spojený fyzický stav, ale i na jejich děti. Matky samoživitelky mohou být kvůli jejich finanční situaci vyloučeny a to bezprostředně souvisí i s jejich dětmi. Takové děti nemají dobré výchozí podmínky pro život a chudoba se na ně může přenést. Touto problematikou se v posledních letech zabývá Evropský parlament, který se snaží samoživitelkám zajistit podporu, která by je ochránila před chudobou [Zpráva o situaci matek samoživitelek 2011].

Vyrovnat se se samoživitelstvím a finanční situací bývá pro ženy velmi často komplikované. Dle Dudové tak ženy volí z pěti variant různých strategií, které jim mají pomoci při zvládnutí ekonomické situace. První strategie je vrácení se k původní rodině. Původní rodina může samoživitelce poskytnout psychickou, ale i materiální podporu (ušetření nákladů za bydlení, finanční podpora v kritických situacích, hlídání dítěte apod.). Druhou strategií je sociální pomoc státu. Sociální příjmy dle Dudové hrají jen doplňkovou roli. Příjmy matek samoživitelek (případně i výživné od otce dítěte) často přesahují životní minimum a matkám samoživitelkám tak nevzniká nárok na žádné sociální dávky (kromě přídatků na děti). Sociální dávky tak hrají roli zejména bezprostředně po rozchodu s partnerem nebo po narození dítěte, kdy samoživitelka čelí náhlým finančním výdajům. Třetí strategií je zvýšení časového rozsahu práce. Tato strategie se týká zejména matek samoživitelek, které pracují na částečný úvazek. Finanční ohodnocení za částečný úvazek matce samoživitelce nemusí stačit na pokrytí životních nákladů a tak je nucena pracovat na celý pracovní úvazek. Do této strategie zapadá i hledání tzv. brigády, kdy se matka samoživitelka snaží najít práci (často i nekvalifikovanou - úklid, žehlení, prodej kosmetiky, jazyková výuka apod.), kterou by mohla provozovat například po večerech nebo, když jsou děti

ve školce nebo škole. Čtvrtá strategie se týká zvýšení pracovní kvalifikace. Kvalifikaci si matky samoživitelky zvyšovaly buď v zaměstnání, kde „*se pod tlakem okolností dopracovaly k pracovnímu úspěchu*“, nebo se například uchýlovaly k dálkovému studiu. Pátou, tedy poslední, strategií je vstup do nového partnerství. Na první pohled se tato strategie může zdát jako jisté řešení pro samoživitelku. Ovšem dle Dudové jsou ženy často zklamané z předešlých vztahů a tak tuto strategii neberou jako definitivní řešení jejich finanční situace [Dudová 2009: 771-774].

Výše uvedené strategie jsou poměrně hodně náročné na čas (zejména jde o třetí až pátou uvedenou strategii). Nedostatek času má velký psychický dopad na samoživitelky, zejména pokud jde o jejich vnímání jich samotných. Stále větší část české společnosti se domnívá, že samoživitelka je schopna se o dítě postarat stejně tak, jako dvoučlenná rodina [Chaloupková, Šalamounová 2004]. I přes tuto skutečnost je v naší společnosti stále zakořeněn předsudek o matkách samoživitelkách. Dle tohoto předsudku je muž a jeho role v rodině nenahraditelná, a že dítě, které vyrůstá bez otce, bude již navždy poznamenané. Samoživitelky stojí tak často před výzvou, kdy se snaží zbylé společnosti dokázat, že splňují normu toho, co by dobrá osamocená matka měla zvládat [Dudová, Hastrmanová 2007: 61-62].

5.3.2. Stigmatizace samoživitelství

Nejprve definuji stigmatizaci samoživitelství pomocí pojmu stigma z Jandourkova Sociologického slovníku: „*Označení, kterým se nějaká osoba ve své skupině negativně odlišuje od platných standardů, především od psychické, fyzické nebo soc. normality, což ji ohrožuje v její soc. identitě a plném přijetí ze strany druhých. (...) Připsání **stigmatu** se děje stigmatizací, tedy přiřčením negativních skupinových nebo společenských atributů nějaké osobě*“ [Jandourek 2001: 239, 240]. Stigmatizace samoživitelství tedy znamená, že samoživitelství je vnímáno jako negativní a odlišné od platných standardů - úplné rodiny. *Šetření Postoje českých občanů k manželství a rodině - únor*

2016, jejímž realizátorem je Centrum pro výzkum veřejného mínění (viz Příloha č. 5), ukázalo, že manželství není zbytečná instituce. S výrokem „manželství je zbytečná instituce“ nesouhlasilo celkem 56 % respondentů. Z šetření vyplývá, že více jak polovina dotazovaných považuje manželství za nejideálnější a nejlepší formu partnerského soužití. Jinými slovy uznávají hodnoty, které manželství do života přináší [Postoje českých občanů k manželství a rodině - únor 2016].

Naproti manželství, tedy úplné rodině, stojí rodina neúplná. Již název tohoto druhu rodiny nese negativní náboj. Samoživitelky často narážejí na sociální stigma neúplné rodiny, byť v dnešní době přibližně polovina sňatků skončí rozvodem a život tzv. „na psí knížku“ je tolerován. Přesto zde existují diskursy, které stále rozšiřují negativní stereotypy o samoživitelství. Speciálně matky samoživitelky jsou těmito diskursy spatřovány jako nezodpovědné matky; jako matky parazitující na sociálním systému; jako matky, které si samoživitelství zvolily záměrně a dobrovolně, protože jde o na první pohled výhodný status. Další stereotyp tvrdí, že děti samoživitelek nemohou všestranně prospívat tak, jako děti z dvoučlenných rodin. Pokud jde o zaměstnanost matek samoživitelek, tak těmto matkám jsou předkládány dva rozporuplné stereotypy. Pokud se stane, že matka samoživitelka je nezaměstnaná, tak je obviňována ze zneužívání sociálních dávek a pokud je zaměstnaná, tak nenaplnuje ideál správného mateřství. Dalším podstatným stereotypem, který podporuje myšlenku úplných rodin, je domněnka, že žena je ekonomicky závislá na muži. Tato ekonomická závislost je ústřední v myšlence, že manželství musí žena udržet i kdyby nefungovalo. Neúplné rodiny tak nesou negativní nádech, který je patrný i ve veřejném diskursu - Neúplné rodiny jsou často nazývány jako rozbité či rozvrácené [Dudová, Hastrmanová 2007: 41-42]. Dle Dudové jsou si matky samoživitelky tohoto negativního nádechu vědomy. *„Ke všem nárokům, které osamělé mateřství přináší, se tak přidává tento negativní nádech: výkon těchto žen v mateřské roli je a priori kvalifikován jako nedostatečný, jelikož jejich dětem bude vždy něco*

chybět; ať se budou jako rodiče snažit sebevíc, děti budou touto neúplností vždy o něco ochuzeny“ [Dudová, Hastrmanová 2007: 42].

Všechny dosavadní uvedené problémy stěžují matkám samoživitelkám jejich životní roli. To může mít dopad i na psychický a posléze i fyzický stav ženy. U matek samoživitelek, kde rozchod přišel nečekaně, je problém s vytvořením kvalitních sociálních sítí, které mají pro ně funkci podpory a jsou zdrojem pomoci. Tyto ženy ve svém životě ztratily, z pohledu stereotypního diskursu o úplné rodině, „ideální instituci“. Jejich rodina je neúplná a mnohdy tak ženy pociťují, že selhaly například tím, že dovolily, aby došlo k rozpadu rodiny. Často si také ženy kladou za vinu, že svým dětem vybraly špatného otce. Jsou ovšem i samoživitelky, které si uvědomují, že *„fungující rodina s jedním rodičem je pro ně rozhodně lepší alternativou než vynucené soužití s druhým rodičem, pokud vztah z vážných důvodů nefunguje. (...) Cesta k jednorodičovské rodině může tak být jediným dostupným způsobem „normalizace“ situace. Přesto jsou tyto ženy nadále přesvědčeny, že jejich děti potřebují „mužský vzor“, že matka sama nemůže jen vlastními silami děti dobře vychovat. Nemohou ale jednoznačně rozhodnout, co dětem ublíží víc – když otec v rodině nebude, nebo když tam bude a jeho vztah k dětem bude nekvalitní. To odráží paradox, ve kterém se tyto matky každodenně pohybují: na jedné straně vědí, že současná situace je pro jejich děti lepší než situace před rozchodem, na straně druhé se stále vyrovnávají s pocitem nedostatečnosti (svých vlastních mateřských schopností, mužských vzorů pro děti, vzorů společného života muže a ženy). Žijí tak vlastně v jakési permanentní neplnosti či nedostatečnosti.“ [Dudová, Hastrmanová 2007: 43]*

Dle Dudové jsou, ale ve většině případů, negativní diskursy pro matky motivací. Takové matky se snaží svému okolí ukázat, že nic není tak temné, jak se na první pohled zdá. Zpravidla se snaží jít svým dětem příkladem i přes občasné pochybnosti, že nebudou schopné své děti bez mužského vzoru vychovat [Dudová, Hastrmanová 2007: 44].

6. Pomoc matkám samoživitelkám v České republice

V této kapitole bych se ráda věnovala pomoci, která je určená matkám samoživitelkám. V první podkapitole rozeberu systém státní sociální podpory určený pro matky samoživitelky v rámci České republiky. Druhá podkapitola se bude věnovat finanční pomoci z jiných než státních zdrojů, jedná se zejména o vyživovací příspěvek nebo příspěvky od nadačních fondů. Ve třetí podkapitole bych se ráda zaměřila na nepeněžitou pomoc určenou pro matky samoživitelky.

6.1. Peněžitá pomoc matkám samoživitelkám v rámci sociální podpory

V této kapitole bych se ráda zaměřila na peněžitou podporu matek samoživitelek. Pro matky samoživitelky tvoří peněžitá pomoc od státu mnohdy velmi důležitou položku v jejich rodinném rozpočtu. Matky samoživitelky tvoří velmi specifickou skupinu, která v České republice nemá zřízené žádné speciální dávky. Samoživitelky, v případě splnění kritérií, mají nárok na sociální dávky jako zbytek obyvatelstva České republiky.

Hlavním kritériem, které určuje, jaké sociální dávky matky samoživitelky dostanou, je životní minimum. „*Životní minimum je minimální společensky uznaná hranice peněžních příjmů k zajištění výživy a ostatních základních potřeb*“ [Životní a existenční minimum 2015]. Je důležité podotknout, že životní minimum nezahrnuje nezbytné náklady na bydlení. Životní minimum je součtem všech částí životního minima jednotlivých členů v domácnosti. Pokud se zaměřím na matky samoživitelky, tak zde je posuzovaná osoba matka samoživitelka a její nezaopatřené děti. Pro jednotlivce činí v roce 2016 životní minimum 3 410 Kč za měsíc, ale v případě matky samoživitelky žijící s jedním nezaopatřeným dítětem do 6 let životní minimum činí 4 880 Kč za měsíc (3 140 Kč jeden dospělý + 1 740 Kč

jedno dítě do 6 let věku). V případě nezaopatřeného dítěte od 6 let do 15 let věku jde o částku 2 140 Kč a pro nezaopatřené dítě ve věku od 15 let do 26 let věku jde o částku 2 450 Kč [Životní a existenční minimum 2015]. Mezi dávky, které jsou závislé na příjmu, patří přídavky na děti, příspěvek na bydlení, porodné. Další dávkou, kterou matka samoživitelka může získat, je rodičovský příspěvek. Rodičovský příspěvek není závislý na příjmu stejně tak, jako výše alimentů. Výši alimentů se budu věnovat později.

Důležitým faktorem ve stanovení životního minima matky samoživitelky je i to, zda je v rodném listu dítěte uvedený otec nebo nikoliv. Ženy obvykle při narození dítěte volí mezi dvěma variantami. První variantou je nechat otce zapsat do rodného listu, druhou, že otce zapře a do rodného listu nenechá zapsat. Toto rozhodnutí je velmi podstatné. Pokud do rodného listu matka otce svého dítěte zapíše a on se pak nepodílí na nákladech na výchovu dítěte a provoz domácnosti, tak musí periodicky dokazovat, že hospodaří sama. V takovém případě musí samoživitelka zažádat o „*vyločení otce z okruhu společně posuzovaných osob*“ [Hamplová et al. 2006: 77]. Na první pohled se zdá, že je finančně výhodnější otce zapřít a neuvádět ho v rodném listě. Ovšem je důležité si uvědomit, že dítěti pak zaniká nárok na dědictví po otci, ztrácí nárok na výživné a případný sirotčí důchod [Hamplová et al. 2006: 77].

Matky v České republice, a tedy i matky samoživitelky, mají nárok na peněžitou pomoc v mateřství (dále jen jako PPM). Dle České správy sociálního zabezpečení má na peněžitou pomoc v mateřství nárok ženy, která se účastní na pojištění v době nástupu na PPM. Nástup na PPM je možný od 8. až 6. týdne před očekávaným dnem porodu. Nárok na PPM má i žena v tzv. ochranné lhůtě. Tedy v takovém případě, kdy pojištění skončilo v době těhotenství. Další podmínkou je i nemocenské pojištění po dobu 270 kalendářních dní během dvou let před nástupem na PPM. Česká správa sociálního zabezpečení myslí i na ženy, které otěhotněly během studia. V takovém případě je soustavné studium počítáno jako účast na nemocenském pojištění. Doba, po kterou je dávka poskytnuta, je tzv. podpůrčí doba. Podpůrčí doba trvá 28 týdnů od dne porodu jednoho dítěte. V případě vícečetného

porodu tato doba činí 37 týdnů od dne porodu. „Výše PPM činí 70 % redukovaného denního vyměřovacího základu⁸ za kalendářní den“ [Peněžní pomoc v mateřství 2015].

Po uplynutí PPM (po 28 týdnech ode dne porodu respektive po 37 týdnech ode dne porodu) má matka, tedy i matka samoživitelka, nárok na rodičovský příspěvek. „Nárok na rodičovský příspěvek má rodič, který po celý kalendářní měsíc osobně celodenně a řádně pečuje o dítě, které je nejmladší v rodině, a to až do vyčerpání celkové částky 220 000 Kč, nejdéle do 4 let věku tohoto dítěte“ [Rodičovský příspěvek 2016]. Pro stanovení případného nároku a výše rodičovského příspěvku slouží stejně jako u PPM výše denního vyměřovacího základu. Rodičům při tomto příspěvku není sledován příjem. Z toho vyplývá, že matka samoživitelka může výdělečnou činností zlepšovat sociální situaci domácnosti a například v době rodičovské dát dítě do jeslí. Ovšem je důležité podotknout, že dítě mladší dvou let nesmí být v jeslích umístěno na více jak čtyřicet šest hodin v kalendářním měsíci. Pokud je přesáhnuto zmiňovaných čtyřicet šest hodin, tak na rodičovský příspěvek nemá matka samoživitelka nárok [Rodičovský příspěvek 2016].

Autorka Hasmanová Marhánková upozorňuje na skutečnost, kdy až do roku 2007 měly samoživitelky nárok na delší mateřskou dovolenou a to ve stejné výši, jako při vícečetného porodu. PPM byla tedy vyplácena po dobu 37 týdnů, ovšem toto zrušil **zákon č. 262/2006 Sb. Zákoník práce** [Hasmanová Marhánková 2011: 9].

Pokud se matka samoživitelka nachází v tíživé finanční situaci, tak má hned několik dávek, o které může zažádat. V první řadě jde o přídavky na děti.

⁸ „**Denní vyměřovací základ** se u PPM zjistí tak, že se započitatelný příjem zúčtovaný v rozhodném období (zpravidla období 12 kalendářních měsíců před kalendářním měsícem, ve kterém zaměstnankyně nastoupila na mateřskou dovolenou) dělí počtem „započitatelných“ kalendářních dnů připadajících na toto rozhodné období. Takto stanovený průměrný denní příjem podléhá redukcí, která se u PPM provede tak, že částka do první redukční hranice se počítá 100%, z částky nad první redukční hranici do druhé redukční hranice se počítá 60%, z částky nad druhou redukční hranici do třetí redukční hranice se počítá 30% a k částce nad třetí redukční hranici se nepřihlíží“ [Peněžní pomoc v mateřství 2015].

Přídavky na děti patří mezi základní a dlouhodobé dávky, které jsou poskytovány rodinám s dětmi. Tato dávka pomáhá pokrýt náklady spojené s výživou a výchovou nezaopatřených dětí. „*Nárok na přídavek na dítě má nezaopatřené dítě, které žije v rodině, jejíž rozhodný příjem je nižší než 2,4 násobek částky životního minima rodiny. Pro nárok na dávku se posuzuje příjem za předchozí kalendářní rok, za příjem se považuje i rodičovský příspěvek*“ [Přídavek na dítě 2015]. Tyto dávky jsou vypláceny ve třech výších a to podle věku dítěte. V roce 2016 činí výše příspěvku pro dítě do 6 let věku 500 Kč, pro dítě od 6 do 15 let věku 610 Kč a pro dítě od 15 do 26 let věku 700 Kč [Přídavek na dítě 2015]. Pokud žena čeká dítě a její příjem je nižší než 2,7 násobek životního minima, tak může požádat i o tzv. porodné. Tento příspěvek jednorázově přispívá na zvýšené náklady související s narozením prvního nebo druhého živého dítěte. Při narození prvního dítěte jde o jednorázový příspěvek ve výši 13 000 Kč a při narození druhého dítěte jde o částku 10 000 Kč (tato částka je platná pro rok 2016). Ovšem porodné při narození druhého dítěte je vypláceno jen v případě, že první dítě není starší 6 let věku [Porodné 2016].

Další dávkou, o kterou může matka samoživitelka ve finanční tísní žádat, je příspěvek na bydlení. „*Příspěvek na bydlení přispívá na krytí nákladů na bydlení rodinám či jednotlivcům s nízkými příjmy. Na příspěvek na bydlení má nárok vlastník nebo nájemce bytu, který je v bytě přihlášen k trvalému pobytu, jestliže jeho náklady na bydlení přesahují částku součinu rozhodného příjmu v rodině a koeficientu 0,30 (na území hlavního města Prahy koeficientu 0,35), a zároveň součin rozhodného příjmu v rodině a koeficientu 0,30 (na území hlavního města Prahy koeficientu 0,35) není vyšší než částka normativních nákladů na bydlení*“ [Příspěvek na bydlení 2016].

6.2. Ostatní peněžité pomoc matkám samoživitelkám

Mezi další formu peněžité podpory matek samoživitelek patří výživné. Výživné ošetřuje **Zákon č. 89/2012 Sb. Občanského zákoníku**. Dle § 85

vyživovací povinnost rodičů k dětem trvá do té doby, dokud nejsou děti schopné se samostatně živit. Oba rodiče přispívají na výživu dítěte dle jejich možností, schopností a majetkových poměrů. Při určení rozsahu vyživovací povinnosti se přihlíží na to, kdo a jakou měrou se o dítě osobně stará. Pokud spolu rodiče nezletilého dítěte nežijí, tak dle § 86 je soud oprávněn upravit rozsah vyživovací povinnosti případně schválit návrh o výši výživného. U zletilého dítěte soud vytvoří pouze návrh na výživné.

Samoživitelka v ideálním případě dostává měsíčně výživné od otce dítěte. Dle tiskové zprávy *Ministerstva práce a sociálních věcí - MPSV podpoří samoživitelky a samoživitele* je výživné důležitou položkou v rodinném rozpočtu samoživitelů. Tyto rodiny nemají často našetřenou žádnou finanční rezervu a tak dočasný nebo úplný výpadek výživného je velký problém. Pokud samoživitel navíc ještě například onemocní nebo přijde o práci, je zde vyšší pravděpodobnost propadnutí do chudoby. Ministerstvo práce a sociálních věcí si je vědomé obtížné vymahatelnosti vyživovací povinnosti. Byť je neplnění vyživovací povinnosti trestným činem, tak matka samoživitelka se u soudu spravedlnosti nedomůže, anebo domůže, ale s velkým zpožděním. V současné době se Ministerstvo práce a sociálních věcí snaží pomáhat samoživitelům v případě neplnění vyživovací povinnosti tzv. příspěvkem na výživu. Příspěvek na výživu je sociální dávka určená samoživitelům s neopatřeným dítětem, které není zajištěno výživným. Příspěvek dorovná výši životního minima domácnosti. Možnou pomocí v této problematice mohl být návrh právních úprav, na kterém v minulých letech pracovalo Ministerstvo práce a sociálních věcí. Jde o tzv. zálohové výživné. Ministerstvo práce a sociálních věcí „se inspirovalo zákonem Spolkové republiky Německo, kde za určitých stanovených podmínek vzniká dítěti nárok na výplatu výživného prostřednictvím státu (náhrada výživného je hrazena částečně z centrálního rozpočtu a částečně z rozpočtu příslušné spolkové země)“ [MPSV podpoří samoživitelky a samoživitele 2004]. V březnu 2016 přišla Česká televize se zprávou, že na zálohovém výživném se vládní koalice nedohodla. Sociální demokracie navrhla alternativu s podobě navýšení přídavků na děti. Dle České

televize „*Ministerstvo také navrhuje, aby se přídavek nezapočítával do příjmu, podle kterého se stanovuje nárok na další dávky. A rozšířit by se měl i okruh rodin, které na něj dosáhnou – hranice příjmů se má zvýšit až na 2,7násobek životního minima. Vládní strany by měly o návrhu jednat na některé z nejbližších koaličních rad*“ [Zálohové výživné nefunguje 2016].

„*Při dlouhodobém neplacení výživného hrozí povinnému trest až dva roky odnětí svobody nepodmíněně. Uplatňuje se ale „princip účinné lítosti“, kdy pokud povinný zaplatí určitou částku, i když se zpožděním, je mu trest prominut. Princip „účinné lítosti“ může mít pozitivní úlohu v případě, kdy se otec sice se zpožděním rozhodne doplatit dlužnou částku (pak je mu „odpuštěno“ a nebude trestán). Problém nastává, když otcové pravidelně zaplatí jen malou část dlužné částky a tak soudní pronásledování oddálí. Pro matky to znamená, že nemohou počítat s tím, že dostanou určitou částku k určitému datu, a přitom nemají možnost situaci uspokojivě řešit*“ [Dudová, Hastrmanová 2007: 54]. Jisté řešení pro neplacení výživného se objevilo v lednu 2013. Od tohoto data je možné neplatiči výživného zabavit jeho řidičský průkaz. Opatření si chválí nejen matky samoživitelky, ale také i exekutoři. Dle exekutorů toto opatření pomohlo k tomu, že 90 % neplatičů dluhy na výživném uhradilo. V současné době je možné odebrat řidičský průkaz pouze neplatiči, který má vyživovací povinnost vůči nezletilému dítěti. Změnu by mohla přinést novela exekučního řádu, kdy by šlo zabavovat i řidičské průkazy i neplatičům, kteří mají vyživovací povinnost vůči zletilému dítěti [Možnost odebrat řidičák snížila dluh na výživném o tři miliardy 2015].

Peněžitá pomoc pro matky samoživitelky může směřovat například i od nadačních fondů. Jako příklad uvedu Nadační fond Agrofert. Jsem si plně vědoma, že nadační fond Agrofert je provázaný s konkrétní politickou stranou. Ovšem na druhou stranu je důležité si uvědomit, že jde o jeden z největších nadačních fondů, který má speciální programy zaměřené nejen na samoživitele, ale také na podporu neziskových organizací, které se zaměřují na samoživitele. Nadace se zaměřuje v rámci České republiky na vybrané oblasti jako je například péče o seniory nebo lidi s hendikepem, podpora hasičského fondu,

budování sportovních center nebo podpoře stipendijních programů. Stěžejním tématem Nadace Agrofert se stala podpora rodičů samoživitelů v nouzi. Konkrétně Fond na podporu rodičů-samoživitelů byl zřízen v říjnu 2013 a zaměřuje se na skupinu obyvatelstva, která je jedna z nejohroženějších chudobou. Fond je určen tedy pro všechny rodiče samoživitele, kteří pečují o jedno či více dětí do věku 18 let a je jedno zda jde dítě biologické, adoptované nebo v pěstounské péči. Podpora je formou finančního příspěvku a to buď jednorázového, anebo krátkodobého či střednědobého. Maximální délka finanční podpory je 12 měsíců. Zažádat o podporu může samoživitel, který: má trvalé bydliště v České republice; spolupracuje s patřičným sociálním odborem nebo neziskovou organizací, která je zaměřená na děti; aktivně se snaží o finanční zajištění rodiny; projevuje aktivní zájem o dítě, jeho vývoj a rozvoj; nemá závislost na návykových látkách (drogy, alkohol a cigarety). Finanční podpora Nadace Agrofert má pomoci překlenout tíživou situaci samoživitele, Příspěvek lze využít například na zaplacení nákladů spojených s bydlením, se vzděláním, na mimoškolní aktivity dětí nebo na úhradu potřebných léků a kompenzačních pomůcek [Nadace Agrofert 2016].

Nadace Agrofert se zaměřuje i na podporu neziskových organizací, které poskytují asistenční a poradenské služby zaměřené na samoživitele a jejich děti. Podpora probíhá například formou uhrazení nákladů spojených s chodem neziskové organizace, nebo uhrazení pomůcek, které jsou spojené s daným projektem neziskových organizací [Nadace Agrofert 2016].

6.3. Nepeněžitá pomoc matkám samoživitelkám

Zpravidla první, u koho hledají matky samoživitelky pomoc, je jejich původní rodina. Pokud se žena s dítětem ocitne sama, tak se často uchýlí k navrácení ke své původní rodině. Návrat do původní rodiny může samoživitelce přinést materiální a psychickou podporu. Mezi další výhody patří například ušetření nákladů za bydlení a možnost hlídání dítěte prarodiči. [Dudová 2009: 71].

Samoživitelky nemusí být odkázané jen na rodinu v případě nepeněžitě pomoci. V České republice zaměřují svoji pomoc na matky samoživitelky zejména charitativní projekty či občanská sdružení. Jednotlivými formami pomoci se budu zabývat níže.

Charitativní pomoc pro matky samoživitelky poskytuje například Charita České republiky. Charita České republiky je nestátní neziskovou organizací, která provozuje širokou síť zdravotních a sociálních služeb. Její pomoc je určená pro lidi v nouzi. Základem této charity je 348 farních, městských a oblastních charit, které provozují jednotlivá zařízení poskytující služby pro lidi v nouzi. Charita České republiky klade velký důraz na rodinu a rodinné hodnoty, proto se její pomoc zaměřuje i na rodiny, matky a ženy v tísní. Matkám samoživitelkám pomáhají například v oblasti bydlení. Zde jde zejména o azylové domy, které nabízejí přechodné bydlení pro matky s dětmi [Rodiny, matky a ženy v tísní 2016].

Azylové domy jsou sociální službou, která je dotovaná státem. Dle § 32 **Zákona č. 108/2006 Sb. , o sociálních službách** se sociální služby rozdělují na: služby sociální péče, služby sociální prevence a sociální poradenství. Azylové domy spadají pod služeb sociální prevence. Tyto služby mají pomáhat sociálně vyloučeným osobám překonat jejich nepříznivou životní situaci. Služby, které azylové domy poskytují lze nalézt v § 57 **Zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách**. Azylové domy v první řadě poskytují pobytové služby na přechodnou dobu. Také poskytují například stravu, pomoc v právních záležitostech nebo pomoc při obstarávání osobních záležitostí.

Charita České republiky se dále zaměřuje na právní, psychologickou, materiální, sociální nebo duchovní pomoc. Pro samoživitelky je například významná i pomoc v podobě středisek sociální rehabilitace, která jsou určena zejména pro ženy, které nemohou najít práci například po mateřské dovolené. Na pomoc azylových domů často navazují sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, které mají za úkol podporovat volnočasové aktivity, upevňovat rodinné vztahy a pomáhat samoživitelkám maximálně se začlenit do společnosti. Pomoc přichází i pro matky na mateřské dovolené v podobě

rodinných a mateřských center, které nabízejí obsáhlou škálu aktivit pro děti a jejich rodiče [Rodiny, matky a ženy v tísní 2016].

Na matky samoživitelky se zaměřuje například i charitativní projekt Ivany a Pavla Tykačových z obecně prospěšné společnosti Women for Women. Tato obecně prospěšná společnost byla založena v roce 2012 manželi Tykačovými za účelem podpory osamělých matek, které se ocitly v tíživé životní situaci. Charitativní projekty jsou určeny jen pro matky, které se snaží aktivně svoji životní situaci řešit. Mezi projekty patří například Program podporovaného bydlení a psychosociální pomoci pro matky s dětmi nebo projekt Obědy pro děti. Program podporovaného bydlení nabízí osamoceným matkám bydlení za zvýhodněných finančních podmínek, bezplatné právní a psychologické služby, pomoc v sociální oblasti nebo asistenci při jednání s úřady. Hlavními cíli programu je finanční, právní a psychická stabilizace osamělé matky, návrat na trh práce v co možná nejkratší době a odchod do samostatného bydlení. Obědy pro děti je celorepublikový projekt, který pomáhá rodinám, které nemají finance na to, aby dětem zaplatily obědy ve školní jídelně. Na tento projekt je možné přispět kýmkoliv na veřejný transparentní účet. Mezi další bezplatné služby patří například právní a sociální poradna. Tyto služby jsou poskytovány pomocí e-mailu [Women for Women, o. p. s. - O nás 2016].

Za občanské sdružení věnující se matkám samoživitelkám bych mohla jmenovat Společnost pro zdravé rodičovský Aperio. Tato organizace byla založena v roce 2011 pro stávající zaměstnance a budoucí rodiče a zaměstnavatele. *„Posláním občanského sdružení APERIO je podpora informované volby, osobní zodpovědnosti a aktivního přístupu k rodičovství. Usilujeme o zlepšení služeb v mateřství a rodičovství a podporujeme rovné zacházení se ženami a muži v rodině a na pracovním trhu“* [Aperio - Poslání, cíle, činnost 2011]. Občanské sdružení Aperio vydalo v březnu 2016 aktualizované vydání příručky Nebojujte se zákony - příručka pro rodiče 2016. Příručka má usnadnit orientaci v zákonech, které se týkají mateřství a rodičovství. Tato aktualizovaná příručka se zaměřuje na specifické téma -

rodičovství v souvislosti s pracovním trhem. V příručce lze nalézt případy diskriminace rodičů na pracovním trhu a případné návrhy, jak se v případě diskriminace ze strany zaměstnavatele bránit [Nebojujte se zákony - příručka pro rodiče 2016].

Dalším občanským sdružením věnující se osamělým matkám je i Občanské sdružení rodinné centrum Praha. Toto sdružení má projekt Osamělé maminky, který je zaměřen na psychosociální a duchovní pomoc osamělým matkám. Cílem projektu je zlepšení životní situace samoživitelek a jejich lepší zapojení do společnosti [Občanské sdružení Rodinné centrum Praha 2016].

7. Současná situace matek samoživitelek

Tato část mé bakalářské práce se zaměřuje především na obsahovou analýzu provedených rozhovorů. Na samém počátku bakalářské práce jsem četla mnoho článků a studií, které se týkaly samoživitelství. Rozhovory jsem šla provádět s tím, že přibližně tuším, jaká je situace matek samoživitelek. I přes to musím uznat, že některé příběhy informátorek mě překvapily. Rozhovory mi poskytly řadu užitečných informací, které bych ráda v analýze využila.

Výsledná zjištění z rozhovorů jsem porovnávala s výsledky jiných výzkumů a s daty, která se týkají sledované problematiky. Samotnou analýzu jsem rozdělila do několika tematických okruhů a to zejména pro větší přehlednost práce.

7.1. Životní situace informátorek

Můj výběrový soubor (viz podkapitola 4.3.1) se skládá z deseti matek samoživitelek ve věku od 30 do 53 let. Věkové rozpětí dětí informátorek je od 4 měsíců do 30 let. Důvodem samoživitelství je pro většinu informátorek rozvod s otcem jejich dětí, pouze tři informátorky z deseti se označují jako svobodné matky. Všechny mé informátorky mají vystudovanou střední školu, ale pouze tři z deseti mají maturitu. Co se týče vzdělanostní struktury, tak lze

říct, že struktura neodpovídá proporci celé populace, protože „*typicky neúplnou rodinou se závislými dětmi v čele se ženou je neúplná rodina rozvedené středoškolačky (s maturitou)*“ [Sociodemografická analýza 2005: 24].

Zajímavým zjištěním je, že většina mých informátorek (celkem sedm informátorek) má dvě děti, jedna informátorka má tři děti a zbylé dvě po jednom dítěti. Lze tedy říct, že můj výběrový soubor je nad průměrem České republiky v úhrnné plodnosti za rok 2014, která činí 1,528 dítěte na jednu ženu v produktivním věku [Míra plodnosti podle jednotek věku 2014].

Téměř všechny respondenty bydlí ve Středočeském kraji, pouze dvě mají trvalé bydliště v Praze. Polovina informátorek žije sama se svými dětmi a zbylá polovina žije se svými dětmi u rodičů. Jak samy informátorky uváděly, je to hlavně proto, že rodiče pro ně představují zejména finanční podporu a podporu co se týče péče o dítě respektive děti.

- „*No teďka mi zrovna rodina pomáhá hodně finančně, protože na Kubu nemám vůbec žádný příjem, protože otce Kubu jsem neuvedla v rodném listě. To, co jsem měla dříve, mi akorát dávala sociálka na Kubu... nějakých asi šest set padesát korun tenkrát... přídavky na děti. A teďka co jsem měla toho partnera, co s ním mám Elišku, mi sebrali i ty přídavky na děti, protože měl velký příjem*“ (Anna).
- „*Rodiče pomáhali jednak s hlídáním... no... jako třeba i kolem domů mi pomáhala tchýně a jako musím říct, že hodně no... že jako jo*“ (Edita).
- „*... bez rodičů bych to nezvládla. Pomáhají hlavně finančně a i hlídáním*“ (Františka).
- „*... Hlavně s tím časem je to takové složité... ze školky... do školy. Naši mi pomáhají fakt hodně*“ (Gabriela).

Dle studie *Sociodemografická analýza neúplných rodin s nezletilými dětmi v ČR* je typické, že neúplné rodiny se spoléhají na pomoc svých rodičů.

„Celkově však platí, že mezigenerační pomoc proudí podstatně častěji směrem k dětem než od dětí k rodičům (...) Podíl osamělých matek, které se neobejdou bez rodičovské výpomoci s péčí o děti a domácnost je trojnásobně větší než v úplných mladých rodinách. Podobně je tomu u finanční a materiální podpory, které se mladým osamělým ženám dostává od rodičů téměř dvakrát tak často, než mladým lidem žijícím v neúplné rodině“ [Sociodemografická analýza 2005: 123].

Většina informátorek hodnotí svojí životní situaci jako průměrnou. Když jsem se ptala na otázku, zda touží najít nového partnera, tak většina informátorek mi odpověděla, že to není jejich prioritou. Tato skutečnost mě překvapila. Informátorky jako důvod uváděly to, že jim nikdo do ničeho nemluví a že si mohou rozhodovat podle sebe.

- *„Nikdo mi do ničeho nekecá. Když jsem zůstala jako sama tak jsme to cítila. Nebylo to, jako že by člověk byl volný, ale člověk byl takový svobodnější. Jo ale taky tam byla ta zodpovědnost“ (Irena).*
- *„Nikdo mi do ničeho nekecá a dělám si to sama... všechno podle sebe“ (Denisa).*
- *„Takhle si můžu dělat co chci a jak chci“ (Hana).*

Byť informátorky uváděly, že bez partnera jsou svobodnější a mohou se především rozhodovat samy, tak se jednoznačně neshodly na tom, zda je pro ně samoživitelství spíše pozitivní nebo negativní. Všechny informátorky jsou si vědomy, že jejich situace má své výhody, ale také četné nevýhody. Informátorky nejčastěji spatřují nevýhodu ve finanční situaci, ale také například v tom, že jsou samy například na východu dítěte.

- *„Chlap určitě chybí ve výchově a ten chlap převážně financuje tu rodinu, takže i po finanční stránce (...) Na tu výchovu je vlastně ta matka sama. Finančně je v podstatě taky sama, protože ty alimenty, který jsou jí přiznávány zcela neodpovídají své náročnosti toho dítěte.*

A co se týče vstupu do zaměstnání je to taky hrozně komplikovaný, protože když někde uvedete, že jste samoživitelka, tak zaměstnavatele mají s tím většinou problémy a nechce vám vyhovět ani ve vašem požadavku, který vlastně máte“ (Jana).

- *„Je to těžký, je to těžký, zvládnout se to dá, ale... Když jsou menší, tak je to podstatně jednodušší. Jo, když začnou dospívat tak se to radikálně změní“ (Irena).*
- *„... teď máme míň peněz, ale jinak jsem na tom úplně stejně. Vůbec jsem nepocítila, že tam je nebo není. Jako rozdíl.... když už tam nějaký měsíc nebyl, tak jsem sama o tom přemýšlela, tak jsem zjistila, že mi tam nechybí... protože jsem si stejně dělala všechno sama. Chápu chodil do práce a byl unavený a potřeboval si odpočinout, ale on nechápal to, že já chci mít taky někdo hotovo a že taky potřebuji někdy svůj klid. Ne on přišel z práce, najedl se, lehnul si s Eliškou do postele a přecvakávali programy. A jestli máme posekanou zahradu... v zimě, jestli máme našťipáný dřevo, jestli je čím topit nebo nemáme... jestli je zatopeno, přiloženo... to mu bylo prostě jedno“ (Anna).*

7.2. Péče o dítě a vztah s biologickým otcem

Všechny informátorky byly se svými dětmi na mateřské a rodičovské dovolené. Co se týče doby, po kterou byly informátorky na rodičovské dovolené, jde o standardní dobu tří let celkem u pěti informátorek. Česká republika se vyznačuje jednou z nejdelších mateřských a rodičovských dovolených [Kocourková 2009: 244-245]. Tento faktor je zapříčiněn nastavením rodinné politiky České republiky, která se přibližuje explicitnímu familialismu (viz podkapitola 3.3). Jinými slovy lze říct, že v České republice je podporováno tradiční pojetí rodiny a její pečovatelská funkce.

Zbylých pět informátorek odpovědělo, že muselo z finančních důvodů přerušit rodičovskou dovolenou dříve a jít do práce. Pouze jedna z těchto informátorek využila formální péči o děti do tří let - jesle. Zbylé informátorky

se spoléhaly na svou původní rodinu případně kamarádky. Formální péče o děti do tří let je u mých informátorek velmi málo využívaná, čemuž odpovídá explicitní model familialismu (viz podkapitola 3.3).

- *„Dcera navštěvovala ještě v té době jesle... ani nebylo komplikované jí třeba umístit, bylo to komplikované hlavně s pracovní dobou, kdy oni otvírali, a já musela chodit do práce, takže jsem potřeba posunout pracovní dobu a to nebylo možné, takže mi jí tam vodila většinou kamarádka. No a poté chodila do školky“ (Jana).*

Všechny děti informátorek v předškolním věku navštěvovaly mateřské školy. Zajímalo mě, zda mé informátorky měly nějaké problémy s přijetím do mateřské školy. U žádné informátorky jsem se nesetkala s negativní odpovědí. Informátorky své děti umisťovaly do mateřských škol, které byly v místě bydliště. Dle Kuchařové přijetí dítěte do mateřské školy na základě osamělosti rodiče není nijak ukotveno v legislativě České republiky [Kuchařová 2009: 99]. I přes tento faktor bylo umožněno přijetí dětí informátorek do mateřských škol na základě trvalého bydliště a také na základě jejich samoživitelství.

Většina matek samoživitelek se shodla na tom, že spatřují velkou nevýhodu v době, po kterou je mateřská škola otevřena. Informátorky říkaly, že byl problém najít práci, u které by stíhaly odpoledne vyzvednout děti z mateřské školy.

- *„Tak pokud jsou děti malé a chceš jít do práce.... respektive musíš jít do práce, aby si ty děti uživila, tak jako školky fungují až od sedmi a jen do čtyřech. A to prostě, když děláš... tak ti nikde nedají práci od sedmi a jenom do čtyř. Většinou jsou to vícehodinové práce. Třeba já nevím od pěti až do pěti a to se nechytáš s těmi dětmi“ (Cecilka).*
- *„Ty děti se vlastně v podstatě... ta starší hlídala tu mladší. Byla jsem nucena jít do toho, protože jsem v té době chtěla jít na ranní směnu“*

zaměstnání, nebylo mi to umožněno, musela jsem chodit do tří směného provozu, takže starší dcera odváděla tu mladší do školky. Pak jí musela odpoledne vyzvednout. A mnohdy se stávalo, že jí hlídala i v noci, protože zůstávaly samy“ (Jana).

Matky samoživitelky tvoří specifickou skupinu, u které je méně pravděpodobné, že se otec dítěte bude podílet na výchově a ekonomickém zajištění dítěte [Chaloupková, Mitchell 2009: 2]. Většina dětí informátorek se stýká se svým biologickým otcem. Zpravidla jde o návštěvy jednou za čtrnáct dní. Informátorky, které uvedly, že se jejich děti stýkají s biologickým otcem, si jsou vědomy toho, že styk s otcem je pro jejich děti důležitý. Jedna informátorka do rodného listu svého dítěte neudala biologického otce. Dítě, ale ani informátorka není s biologickým otcem v kontaktu. Děti jiné informátorky se se svým otcem nestýkaly, protože nechtěly z důvodu nové partnerky jejich otce.

- *„Ale oni, když už byly větší, tak tam nechtěly chodit, protože on měl jiný partnerky a jiný děti. A ono to tam nějak skřípalo. Ale jako do teď se jako navštěvují. Tam to fungovalo tak, že oni chodily spíše k babičce než jakoby za tátou. Ale bral si je... každých těch čtrnáct dní si je prostě bral“ (Barbora).*
- *„... my teda nemáme stanovený termíny... to je na domluvě mezi námi, takže prostě to je nepravidelný. Ale poměrně často a kdykoliv bych potřebovala i individuálně jindy, tak není problém, prostě vždycky se domluvíme“ (Hana).*

7.3. Finanční stránka samoživitelství

Většina mých informátorek hodnotí svoji finanční situaci jako relativně dobrou, s tím, že samozřejmě může být i lépe nebo hůře. Ve svém výběrovém souboru mám dvě informátorky, které v současné době pobírají rodičovský

příspěvek. V současné době tento příspěvek činí celkově 220 000 Kč a částka se zpravidla rozkládá do tří až čtyř let [Rodičovský příspěvek 2016]. Zbýlých osm informátorek je v současné době zaměstnáno.

V rozhovorech jsem se ptala na kategorie čistého měsíčního příjmu (viz. Příloha č. 2), a díky tomu jsem se dozvěděla, že příjem většiny mých informátorek (celkem sedm) zapadá do kategorie 11 000 Kč až 15 000 Kč. Jedna informátorka má příjem do 10 000 Kč a zbylé dvě mají příjem 16 000 Kč až 25 000 Kč. Zmiňovaných sedm informátorek pracuje zejména ve zdravotnictví, potravinářství, pohostinství a v obchodu. Jedna informátorka s nejvyšším příjmem pracuje ve školství a druhá také ve zdravotnictví, ale pečuje již o jedno částečně vydělávající dítě, které je ve věku 23 let. Informátorka s příjmem pod 10 000 Kč je žena na rodičovské dovolené pobírající alimenty pouze na jedno dítě.

Z provedených rozhovorů vyplynulo, že většina informátorek nespoří na horší časy, a to z důvodu, že jim na to nezbývají finance. Výdaje navíc, které se týkají dětí, jako jsou například koníčky nebo letní tábory, platí buď jejich rodiče, podílí se otec dítěte, a nebo si informátorky za tímto účelem odkládají každý měsíc peníze stranou. Dále jsem se dozvěděla, že informátorkám nezbývají prostředky například na dovolenou. Což odpovídá i statistikám Českého statistického úřadu, které uvádějí, že v roce 2014 si celkem 46,2 % jednočlenných domácností s jedním závislým dítětem nemohlo dovolit týdenní dovolenou mimo domov [Tab. 12 - Rodinné domácnosti podle typu 2014]. Dalším problémem, co se týče finanční stránky, je placení nájemného. Dle Českého statistického úřadu mělo v roce 2014 problém s pravidelným placením nájemného 43,4 % jednočlenných domácností s jedním závislým dítětem [Tab. 12 - Rodinné domácnosti podle typu 2014]. Pokud tuto informaci vztáhnou ke svým informátorkám, tak celkem pět informátorek z deseti bydlí u svých rodičů v rodinném domě a zbylých pět bydlí ve svém bytě nebo domě. Informátorky bydlící u rodičů mi uváděly, že buď rodičům nájem neplatí a nebo se podílí jen pokud je to možné.

- „*Tím, že těch peněz je málo, tak já nemůžu s holkami jet na takovou dovolenou, na jakou by chtěly... moře a tak. Já si myslím, že to je jako v návaznosti, že se všechno točí kolem těch peněz (...) Tak chodí na tancování a snažím se, aby jely na tábor, aby jely lyžovat. Ale to je tak, že si celý rok dávám prachy stranou. Třeba teďka byla Barča ve Francii, tak to jí zaplatili naši. Protože to já bych asi nezvládla.*“ (Barbora).
- „*Já třeba tím, že bydlím s rodiči, neplatím nájem, což je taky finanční stránka. Pokud zůstane matka a má dvě děti a desetitisícový nájem, tak asi ta situace není dobrá*“ (Hana).
- „*Moc, bez rodičů bych to nezvládla. Pomáhají hlavně finančně i s hlídáním. Nájem platím buď symbolicky, nebo žádný... někdy prostě peníze nezbyývají*“ (Františka).

Důležitým příjmem pro matky samoživitelky jsou i alimenty, které má otec dítěte ze zákona povinnost matce dávat. Tuto skutečnost ošetřuje **zákon č. 89/2012 Sb., Občanského zákoníku**, který blíže definuje v podkapitole 6.3. Dle informátorek placení alimentů provází mnoho obtíží. V první řadě je problematické se na něm domluvit, a proto některé informatorky zvolily cestu pomocí soudu. V druhé řadě je problém s pravidelností vyplácení alimentů, kdy jim otec jejich dětí tvrdí například, že momentálně nemá finanční prostředky. Posledním problémem, který je spjat s alimenty, je jejich výše.

- „*Muselo to být soudně, nebyly jsme se schopni domluvit,*“ (Denisa).
- „*Sporadicky. (...) tak jeden měsíc alimenty pošle, jeden ne. Pak třeba dva ne, pak zase jo. Pak zase třeba půl roku ne, pak zase ano. (...) Řešila jsem to soudem, ale teď to nějak neřeším. Protože to nemá cenu, je to bezpředmětné. Soud nařídí, že to musí zaplatit, řeknu třeba k patnáctému v měsíci. On řekne, že bere až patnáctého, takže to pošle třeba až pětadvacátého... Takže jako soudy v České republice tohle*“

extra neřeší. Možná teď teda, kdy jim třeba seberou řidičáky apod., ale dřív to vůbec neřešily“ (Cecilka).

- *„Pravidelně posílá, ale ta částka už je horší, na ty tři děti je to čtyři tisíce sedm set“ (Gabriela).*

V případě matek, které neuvedou otce do rodného listu, mluví Hamplová o jistém zvýhodnění těchto matek v rámci možnosti získání sociálních dávek. Alimony se totiž započítávají do příjmu domácnosti [Hamplová et al. 2007: 94]. Ovšem předpokladem je, že taková matka si tzv. „vyběhá“ důležité papíry pro Českou zpravu sociálního zabezpečení, což jedna z mých informátorek do teď neudělala. Důvodem, který mi až po rozhovoru řekla, je to, že by to musela každý rok řešit a že tomu nerozumí.

Jinak co se týče sociální pomoci, kterou blíže definuji v podkapitole 6.1, pobírají pouze dvě informátorky přídavky na děti. Některé z informátorek je pobíraly v minulosti, jiné nikdy. Jiná sociální pomoc ze strany státu není informátorkám poskytována. Důvodem je zejména násobek částky životního minima rodiny, který mají mé informátorky zpravidla vyšší než je stanovená hranice pro jeho získání.

S finanční stránkou souvisí i životní úroveň domácností, která se hodnotí mimo jiné i materiálními podmínkami. *„Evropská unie k tomu používá indikátor míry materiální deprivace, který vychází z výběrového šetření Životní podmínky (EU-SILC)⁹“* [Jak se měří materiální deprivace 2015].

⁹ „Pojem deprivace všeobecně vyjadřuje pocit nedostatečného uspokojení potřeb domácnosti a jejích členů. V EU se měří pomocí **míry materiální deprivace**, která vychází z údajů z výběrového šetření Životní podmínky (EU-SILC). Spolu s mírou ohrožení příjmovou chudobou a podílem osob žijících v domácnostech s nízkou pracovní intenzitou tvoří souhrnný indikátor chudoby a sociálního vyloučení“. Indikátor míry materiální deprivace je v současné době definován jako podíl osob, který čelí nedostatku v nejméně 4 z 9 následujících položek, které si domácnost nemůže z finančních důvodů dovolit: 1. Zaplatit neočekávaný výdaj ve výši několika tis. Kč (9 600 Kč v roce 2014); 2. Jíst maso, drůbež nebo ryby (nebo jejich vegetariánské náhražky) každý druhý den; 3. Dostatečně vytápět byt; 4. Zaplatit ročně všem členům domácnosti alespoň týdenní dovolenou mimo domov; 5. Mít pračku; 6. Vlastnit barevnou televizi; 7. Mít telefon; 8. Používat osobní automobil; 9. Hradit náklady spojené s bydlením – nájemné, splátky hypotéky, platby za energie (elektřinu, teplo, plyn a vodu) a splátky ostatních půjček, úvěrů nebo leasingu“ [Jak se měří materiální deprivace 2015].

Mé informátorky se shodovaly zejména ve dvou indikátorech, které si nemohou dovolit - týdenní dovolená a neočekávané výdaje. Pokud to srovnám s výsledky materiální deprivace vycházející z výše uvedeného výběrového šetření, tak týdenní dovolenou mimo domov si nemůže dovolit 37,5 % domácností a neočekávané výdaje dokonce 41 % dotazovaných domácností [Jak se měří materiální deprivace 2015].

8. Postavení matek samoživitelek na pracovním trhu

V této kapitole bych se ráda zaměřila na problematiku postavení matek samoživitelek na pracovním trhu v České republice a to zejména v rámci obsahové analýzy dat, které se týkají tohoto tématu, a v rámci tematické analýzy rozhovorů s mými informátorkami.

Dle Tomešové Bartákové jsou české ženy již po tři generace spoluživitelkami nebo živitelkami rodin na rozdíl od západních žen, které začaly na trh práce pronikat až od 70. let minulého století. České ženy tvoří okolo 45 % pracovní síly a téměř všechny pracují na úplný úvazek [Tomešová Bartáková 2009: 20]. Tento fakt potvrzuje i můj výzkumný soubor, jelikož všechny mé informátorky, které pracují, pracují výhradně na plný úvazek. Důvodem, který mi uváděly, je zejména finanční faktor nebo to, že částečný úvazek jim zaměstnavatel nebyl ochoten poskytnout. Na jedné straně se od žen očekává, že budou participovat na pracovním trhu a na druhé, že se postarají o rodinu a děti. Jak Tomešová Bartáková uvádí ani „*dlouholetá tradice českých žen však nevedla k vyrovnání pozice neplacené práce a péče mezi muže a ženy. (...) Řada studií (např. Bernhardt 2000, Gustafsson et al. 2002, (...) Bartáková 2005, 2006 atd.) dokládá, že jsou ženy, zejména ženy s dětmi, znevýhodněné ve svém působení na pracovním trhu oproti mužům (s dětmi i bez nich) a oproti ženám bezdětným*“ [Tomešová Bartáková 2009: 20].

Dalším problémem je, že všeobecně ženy v produktivním věku podléhají většímu riziku nezaměstnanosti než muži. Především mladé matky s dětmi jsou odmítány zaměstnavatelem a to z důvodu zažitého stereotypu mateřství. Jinými slovy zaměstnavatel u žen nepřihlíží na reálné schopnosti,

ale především očekává konflikt rodinných a pracovních rolí. Dalším problémem je úroveň mezd, která je nejvyšší v době, kdy žena pečuje o malé děti. Zaměstnanost žen představuje jednu z nejvíce účinných ochran proti chudobě rodin se závislými dětmi. Ovšem je důležité si uvědomit, že ženy samoživitelky mají větší problémy nejen při vstupu na pracovní trh, ale i při participaci na něm. Oproti dvoučlenným rodinám je matka samoživitelka znevýhodněná například tím, že má omezené možnosti v dělení péče o dítě. Další nevýhodou je, že český sociální systém a ani trh práce neposkytují matkám samoživitelkám výraznější výhody¹⁰. Sladění péče o dítě a zaměstnání je tak pro tyto ženy velmi problematické a možnost svobodně vstupovat na pracovní trh je značně omezena [Hamplová 2007: 101-102].

Dle Hamplové, která vychází z šetření *Sociální a ekonomické podmínky mateřství (SEPM)*¹¹, lze nalézt odlišně směřující ekonomické důvody pro nástup do práce po mateřské či rodičovské dovolené u matek s partnerem a matek samoživitelek. Matky s partnerem nastupují do práce především, aby zlepšily rodinný standard, u matek samoživitelek jde především o zajištění finančních prostředků na pokrytí základních životních potřeb [Hamplová 2007: 105]. Jinými slovy „ženy vdané a nesezdané začínají pracovat v okamžiku, kdy se to hodí, samoživitelky, přestože by často raději zůstaly doma, pracují, protože musí“ [Hamplová 2007: 105].

- „Jednu jsem měla zkrácenou, druhou standardní (myšleno rodičovskou dovolenou - pozn. tazatelky). S tou dcerou co jsem byla zkrácenou dobu, mě donutila finanční situace“ (Jana).

Bezprostředně se vstupováním a participací na trhu práce souvisí péče o dítě. Děti matek samoživitelek navštěvují, stejně jako děti vdaných nebo nesezdaných matek, školky nebo případně jesle. Ovšem daleko častěji právě

¹⁰ „Např. možnost umístit dítě do jeslí/školky na celý den bez ztráty nároku na rodičovský příspěvek či více podporovat rozšíření částečných úvazků“ [Hamplová 2007: 102].

¹¹ viz Příloha č. 3: Šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství SEPM

matky samoživitelky využívají hlídání ze strany rodičů, příbuzných nebo kamarádek oproti vdaným či nesezdaným matkám [Hamplová 2007: 105]. Tento faktor je patrný i u mých informátorek, které mi často uváděly, že jim rodiče či kamarádky hodně pomáhají a to zejména co se týče hlídání nebo vyzvedávání dítěte ze školky.

- „*No a pak, když už tam spal (myšleno ve školce - pozn. tazatelky), tak jsem jezdila kolem třetí hodiny domů z práce, a nebo, když byla mamka doma, tak mi ho hlídala mamka no nebo teta... případně kdo zrovna byl po ruce*“ (Anna).
- „*S kamarádkou jsme si vypomáhaly, hlídaly jsme si děti, když bylo potřeba a já byla v práci, tak tu mladší holku vyzvedávala kamarádka nebo starší dcera*“ (Jana).

8.1. Nástroje podporující sladování pracovního a rodinného života matek samoživitelek

To, v jakém poměru skloubit práci a rodinný život, či se vůbec na obou sférách podílet, je především na rozhodnutí každé matky. Ovšem na druhou stranu jsou zde matky, matky samoživitelky, které jsou znevýhodněné zejména v oblasti přijímání na pracovní trh nebo v oblasti péče o dítě, na které jsou sami. Proto bych se v následující kapitole ráda zaměřila na sociální pomoc a podporu, která je matkám poskytována.

Sociální pomoc a podpora je doménou zejména sociální a rodinné politiky České republiky. Pokud se zaměřím na finanční prostředky, jde zejména o pomoc, která je poskytována ze tří hierarchických zdrojů a to dle vážnosti situace - *systém sociálního pojištění, systém sociální podpory a systém sociální péče*. Systém sociálního pojištění slouží k ochraně před sociálními událostmi, na které se zpravidla lze připravit. Systém sociální pojištění tedy slouží jako jakási prevence před negativními sociálními událostmi. Systém sociální podpory zahrnuje široké spektrum dávek, které slouží k snížení následků již vzniklých negativních sociálních událostí. Zde se jedná o události,

na které se člověk zpravidla nemůže připravit preventivními opatřeními například v podobě sociálního pojištění. Poslední možnou pomocí je systém sociální péče, který slouží především lidem, kterým již nezbývá jiná možnost, jak zlepšit svojí životní situaci [Čermáková et al. 2002: 49].

Dalším důležitým aktérem ve sladění pracovního a rodinného života je samotný zaměstnavatel, který může matkám samoživitelkám umožnit alternativní formy pracovního úvazku nebo jiné zaměstnanecké výhody.

8.1.1. Nástroje státu v rámci rodinné a sociální politiky České republiky

Nástroje pomáhající matkám samoživitelkám skloubit pracovní a rodinný život, které poskytuje stát, jsou ukotveny převážně v sociální a rodinné politice České republiky. Jde především o zákonná opatření, které definují blíže v podkapitole 6.1. Jmenovitě jde o mateřskou dovolenou a peněžitou pomoc v mateřství, rodičovská dovolená a rodičovský příspěvek.

Mezi další nástroje, kterým se budu věnovat, patří možnost zkrácené pracovní doby pro ženy s dětmi mladšími patnácti let nebo těhotné ženy; nárok na čerpání volna v případě ošetřování člena rodiny; zákaz výpovědi z pracovního poměru pro ženu na mateřské či rodičovské dovolené a ve finále například poslední možnost a tou je zajištění přestávky na kojení.

Zkrácené pracovní době se blíže věnuje druhý odstavec § 241 **zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce**, který říká: „*Požádá-li zaměstnankyně nebo zaměstnanec pečující o dítě mladší než 15 let, těhotná zaměstnankyně nebo zaměstnanec, který prokáže, že převážně sám dlouhodobě pečuje o osobu, která se podle zvláštního právního předpisu považuje za osobu závislou na pomoci jiné fyzické osoby ve stupni II (středně těžká závislost), ve stupni III (těžká závislost) nebo stupni IV (úplná závislost), o kratší pracovní dobu nebo jinou vhodnou úpravu stanovené týdenní pracovní doby, je zaměstnavatel povinen vyhovět žádosti, nebrání-li tomu vážné provozní důvody*“. První odstavec uvedeného paragrafu navíc říká, že: „*Zaměstnavatel je povinen přihlížet při zařazování zaměstnanců do směn též k potřebám zaměstnankyň*

a zaměstnanců pečujících o děti“. Byť je zaměstnavatel zákonně povinen vyhovět žádosti o zkrácený pracovní úvazek, tak u mých některých informátorek byla tato žádost zaměstnavatelem tzv. smetena ze stolu a zkrácený pracovní úvazek jim tak nebyl umožněn.

- „*Doslova, když to bylo kvůli zkrácený pracovní době kvůli dětem, tak úplně na férovku mě odmítl.. bez vysvětlení*“ (Gabriela).
- „*Řekli jen, jestli tady chceš dělat, tak prostě od šesti do tří, tak nazdar. A jestli máš hlídání, máš školku... nemáš školku... to nikoho nezajímalo*“ (Barbora).
- „*Setkala, právě v té době kdy jsem chtěla nastoupit jen na ranní směny. V inzerátu uváděli přímo ranní sestru, nakonec z toho vyplynulo, že ranní sestru neshánějí a nabídli mi opět jen na směny sestru. Takže výsledek pro mě byl úplně na houby*“ (Jana).

Jisté ulehčení při sladování pracovního a rodinného života matkám samoživitelkám přináší i § 39 **zákona č. 187/2006 Sb., zákon o nemocenském pojištění**, který říká, že: „*Nárok na ošetřovné má zaměstnanec, který nemůže vykonávat v zaměstnání práci z důvodu a) ošetřování 1. dítěte mladšího 10 let, pokud toto dítě onemocnělo nebo utrpělo úraz, nebo 2. jiného člena domácnosti, jehož zdravotní stav z důvodu nemoci nebo úrazu vyžaduje nezbytně ošetřování jinou fyzickou osobou, nebo členky domácnosti, která porodila, jestliže její stav v době bezprostředně po porodu vyžaduje nezbytně ošetřování jinou fyzickou osobou, nebo b) péče o dítě mladší 10 let, protože 1. školské zařízení nebo zvláštní dětské zařízení, popřípadě jiné obdobné zařízení pro děti, v jehož denní nebo týdenní péči dítě jinak je, nebo škola, jejímž je žákem, jsou uzavřeny z nařízení příslušného orgánu z důvodu havárie, mimořádného opatření při epidemii nebo jiné nepředvídané události, 2. dítě nemůže být pro nařízenou karanténu v péči školského zařízení nebo zvláštního dětského zařízení, popřípadě jiného obdobného zařízení pro děti, v jehož denní nebo týdenní péči dítě jinak je, nebo docházet do školy*“. Délka podpůrní doby

v případě ošetřování je definována § 40 **zákona č. 187/2006 Sb., zákon o nemocenském pojištění**, který říká, že délka podpůrní doby u ošetřovaného dítěte je nejdéle 9 kalendářních dní. Tento zákon ovšem říká, že v případě osamělého zaměstnance jde nejdéle o 16 kalendářních dní a to u dítěte, které nedokončilo povinnou školní docházku, nejdéle však do 16 let jeho věku.

I přes to, že mají matky samoživitelky ze zákona právo ošetřovat své dítě v době jeho nemoci nebo v případě úrazu, u svých informátorek jsem se setkala i s případy, kdy jim zaměstnavatel vstříc nevyšel. O takovém přístupu například hovořila informátorka Denisa, které v případě nemoci dítěte musela pomoci kamarádka.

- *„Byl problém... nechtěli mi vyhovět. Musela jsem to řešit tak, že jsem zavolala kamarádce, která mi dítě hlídala a volno jsem prostě nedostala (...) Že prostě si nemůže dovolit v tuhle chvíli... nebo v současnou dobu, kdy jsem chtěla ošetřovat... starat se o nemocný dítě... takže si to prostě nemůže dovolit, aby mě propustil na těch pár dnů.“ (Denisa).*
- *„... Ale, když potom jsem chodila do práce a byla nemocná... ona byla častěji nemocná... když byla jako malá hodně ve školce ještě, tak jako občas takový jako náznaky jako, že jako teda už toho bylo dost a tak“ (Edita).*
- *„Stalo se mi to, že dcera mladší, starší dcera moc nemarodila... ta mladší byla každou chvíli nemocná a nebylo mi to umožněný, protože buďto jsem si musela sama od sebe vyměnit službu, nebo se mi stalo, že přes den ta starší musela pohlídat tu mladší“ (Jana).*

Těhotné matky samoživitelky nebo matky samoživitelky na mateřské respektive rodičovské dovolené jsou chráněny proti výpovědi ze strany zaměstnavatele. Tuto skutečnost ošetřuje § 53 odstavec 1 **zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce**, který *„zakazuje se dát zaměstnanci výpověď v ochranné*

době, to je d) v době, kdy je zaměstnankyně těhotná nebo kdy zaměstnankyně čerpá mateřskou dovolenou nebo kdy zaměstnankyně nebo zaměstnanec čerpají rodičovskou dovolenou“. Ze zákona dále vyplývá, že zaměstnavatel je povinný po dobu trvání mateřské či rodičovské dovolené držet pracovní místo zaměstnankyni. V její nepřítomnosti smí tak přijmout náhradu, která bude přijata na dobu určitou. Z analýzy mých primárních dat vyplynulo, že informátorky neshledaly neporušení tohoto zákona. Některé informátorky dokonce nastoupily dobrovolně do zcela jiného zaměstnání.

- *„Za mě byl bráný záskok vyloženě na tři roky, takže kolegyně za mě byla na tři roky ve škole. Věděla, že nastoupila za mě“ (Hana).*

Specifickým nástrojem pro sladění pracovního a rodinného života je zákonem garantovaná přestávka na kojení. Přestávka na kojení je definována § 242 **zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce** a říká: *„1. Zaměstnankyni, která kojí své dítě, je zaměstnavatel povinen poskytnout kromě přestávek v práci zvláštní přestávky ke kojení. 2. Zaměstnankyni, která pracuje po stanovenou týdenní pracovní dobu, přísluší na každé dítě do konce 1 roku jeho věku 2 půlhodinové přestávky a v dalších 3 měsících 1 půlhodinová přestávka za směnu. Pracuje-li po kratší pracovní dobu, avšak alespoň polovinu týdenní pracovní doby, přísluší jí pouze 1 půlhodinová přestávka, a to na každé dítě do konce 1 roku jeho věku. 3. Přestávky ke kojení se započítávají do pracovní doby a přísluší za ně náhrada mzdy nebo platu ve výši průměrného výdělku“.* Mé informátorky tuto možnost nevyužily. Většina informátorek nastoupila po třech letech rodičovské dovolené do zaměstnání. Pouze dvě uvedly, že šli do práce dříve, ovšem možnost přestávky na kojení nevyužily.

8.1.2. Instituce sloužící k péči o dítě

Dalším důležitým nástrojem v rámci pomoci při sladování pracovních a rodinných rolí je provozování institucí, které slouží pro péči o dítě. Jde jak o státních, tak i soukromé instituce. Patří sem zejména jesle, mateřské školy, mateřská centra a soukromou péči o děti. Z uvedeného výčtu jsou jednoznačně v České republice nejvíce využívány mateřské školy.

Jesle a mateřské školy jsou buď státní, nebo soukromé instituce, které poskytují každodenní péči (vyjma víkendů a svátků) pro děti před nástupem do základní školy. Jesle byly po roce 1989 silně zredukovány a jsou „v současnosti využívány jen zhruba méně než 1 procentem dětí ve věku od půl roku do 3 let“ [Křížková et al. 2005: 23]. V roce 2011 bylo v české republice pouze 45 jeslí s 1425 místy [Síť zdravotnických zařízení 2011]. Po roce 1989 dochází k poklesu porodnosti a s tím souvisejícímu úpadku počtu mateřských škol. Koncem 90. let minulého století využívalo mateřských škol okolo 85,5 % dětí, v současné době jde o 60% [Křížková et al. 2005: 24]. Poslední roky se lze setkat s problémem umístění dětí do mateřských škol z důvodu narůstajícího počtu dětí a malé kapacity mateřských škol. Dle analýzy u mých informátorek nedocházelo k problémům s umístěním do školek. Dle nich mateřské školy přihlížely na to, že mají v daném oblasti trvalé bydliště, ale také na to, že jsou samoživitelky. Do jeslí chodilo dítě pouze jedné informátorky a to v 80. letech minulého století.

- „*Pak mi ho vzali ve třech letech do školky, tím, že jsem byla samoživitelka*“ (Anna).
- „*Vůbec, naprosto bez problému. Měly jsme trvalé bydliště, takže nebyl problém...*“ (Hana)
- „*Dcera navštěvovala ještě v té době jesle... ani nebylo komplikované jí třeba umístit, bylo to komplikované hlavně s pracovní dobou, kdy oni*

otvírali, a já musela chodit do práce, takže jsem potřeba posunout pracovní dobu a to nebylo možné, takže mi jí tam vodila většinou kamarádka. No a poté chodila do školky“ (Jana).

Mateřská centra jsou instituce, které fungují na principu dobrovolnictví matek či neziskových organizací. Základním posláním je nabízení veřejného prostoru pro děti a jejich rodiče, snaha o prevenci v oblasti sociálního vyloučení a dále podpora například mezigenerační soužití [Čermáková et al. 2002: 55]. Posledním zařízením péče o dítě je *soukromá péče o dítě*, která je provozovaná formou tzv. „paní či tety na hlídání“. Taková paní či teta je placená rodiči a najímána buď pomocí agentur, nebo přes inzerát. Ani jedna z mých informátorek nevyužila mateřská centra či soukromé hlídání. Všechny informátorky své děti umísťovaly do mateřských škol a v případě potřeby hlídání mimo mateřskou či základní školu využily buď své rodiče, nebo kamarádky.

8.1.3. Nástroje zaměstnavatele

Dalším subjektem, který může významně ovlivnit možnosti v harmonizaci pracovního a rodinného života u samoživitelek je zaměstnavatel. Za nástroje zaměstnavatele se dá označit i mnoho zákonných opatření státu, které jsem definovala v podkapitole 8.1.1. Jmenovitě jde o úpravu pracovní doby nebo zkrácený pracovní úvazek nebo přestávky na kojení. V této kapitole bych se ovšem ráda zaměřila na ještě nezmiňované nástroje, které poskytuje zaměstnavatel.

Zaměstnavatel disponuje širokým spektrem nástrojů, které může použít v rámci pomoci matkám samoživitelkám a jejich sladění pracovního a rodinného života. S úpravou formy a délky pracovní doby patří například projektový úvazek, kdy se zaměstnanec podílí na určitém časově omezeném projektu. Dalším možným nástrojem je například sdílení pracovního místa, kdy se o jedno pracovní místo střídají dva lidé. V neposlední řadě jde například

i o stále častější práci z domova či tzv. teleworking, kdy jde o práci po telefonu [Velíšková 2007: 16].

Mezi významné zaměstnanecké výhody patří například příspěvky na hlídání dětí, různé formy poukázek, firemní akce pro rodiče a jejich děti, víkendové výlety, letní či zimní tábory pro děti, firemní rekreační zařízení nebo firemní školky [Velíšková 2007: 33-35]. Firemní školka je definovaná v novele školského zákona č. 472/2011 Sb., školského zákona v rámci § 34 odstavce 8, který říká: „Zřizovatel může určit mateřskou školu nebo její odloučené pracoviště ke vzdělávání dětí zaměstnanců zřizovatele nebo jiného zaměstnavatele“. Pojem firemní školka se stává čím dál tím více diskutovaným tématem, které zaujalo i mé informátorky. Informátorky by tento nový koncept školek potěšil i v rámci jejich zaměstnání. Ovšem samy zmiňovaly, že jsou si vědomy toho, že jejich zřízení je nejen finančně nákladné, ale například i problematické co se týče umístění a náročné vzhledem k hygienickým normám.

- „... já teda nevím, je to můj názor... ale soukromé školky, ale i firemní mají strašně vysoké nároky vůbec na to tu školku zřídit. Protože tam jsou obrovské hygienické nároky a já nevím, že jo... podle Evropské unie musí mít každé dítě nějaký svůj prostor a já nevím co všechno. A to odradí spoustu lidí od toho něco dělat a přitom je to prospěšné, že jo. I když se za to platí šílený peníze, tak ten rodič má tu možnost to dítě někam dát“ (Hana).

Je ovšem zcela jasné, že tyto možnosti nenabízejí všichni zaměstnavatelé a mnohdy matkám samoživitelkám nejsou ani poskytovány. Například informátorka Barbora vnímá jako velké plus to, že jí zaměstnavatel poskytne tři týdny dovolené v kuse. Anna brala jako výhodu to, že jí vyšli vstříc co se týče pracovní doby při občasně výpomoci v restauraci při její rodičovské dovolené. Zbylé informátorky neshledaly žádné mimořádné výhody od svého zaměstnavatele.

- „... jezdím v létě jako vedoucí na tábor a dopřávají mi dovolenou tři neděle v kuse, což se mi jako nikde jinde nevyšlo... To jim nevadilo. Ale musela jsem se domluvit s provozem a s tím museli všichni souhlasit. Řekli mi, že když to tam všichni odkývou, tak můžu jet“ (Barbora).
- „Občas jsem šla pomáhat do restaurace, to bylo třeba jeden den o víkendu, abych si něco přivydělala... bylo fajn, že jsem se s nimi domluvila jen, když jsem měla hlídání“ (Anna).

8.1.4. Subjektivní ohodnocení v rámci sladování pracovního a rodinného života informátorek

V rozhovorech jsem se svých informátorek ptala, jak je pro ně obtížné sladit rodinný či osobní a pracovní život. Doslovně jde o otázku: „*Je pro vás obtížné sladit rodinný a pracovní život? Pokud ano, tak v čem“?* Dle publikace *Sladování osobního a pracovního života - Jak na to?* lze sladování pracovního a rodinného života definovat jako sladování osobního a pracovního života je označení postojů a v návaznosti na tuto oblast i právních předpisů, které zohledňují požadavky zaměstnanců a zaměstnankyň udržet si profesní růst a zároveň se věnovat výchově dětí, péči o blízké osoby, osobním zájmům apod. [Sladování osobního a pracovního života 2010].

Úspěšnost v rámci sladování pracovního a rodinného života nejlépe ukazuje, dle závěrečné výzkumné zprávy Křížové a Haškové (2003), *Průzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce* (viz Příloha č. 5). Výstupy výzkumné zprávy ukazují, že ženy i muži chtějí být úspěšní a spokojení v obou sférách. Dle Křížové a Haškové muži zvládají dobře svojí práci, ale rodinné povinnosti spíše přenechávají na ženách. Ženy pak mají pocit, že sladit pracovní a rodinný život se nedá. Jako nejvíc kritické pro sladování pracovního a rodinného života bylo označeno onemocnění dítěte a to oběma pohlavími. Dalšími nejčastějšími důvody neúspěchu při sladování pracovního

a rodinného života je dle respondentů průzkumu nepodílení se partnera na domácích pracích a péči o dítě (toto si myslí celkem 37 % žen a pouze 6 % mužů), nepřítomnost partnera z pracovních důvodů (celkem 39 % žen a 18 % mužů), prarodiče nemohou nebo nechtějí hlídat děti (celkem 40 % žen a 30 % mužů) [Křížková, Hašková 2003 45-47]. Křížková ovšem ve svém výzkumu z roku 2007 *Nepřiliš Harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti* uvádí, že jednou z dalších příčin je především nedostatek peněz v rodině, který vyvíjí tlak na oba partnery. Tento tlak má za následek to, že oba partneři se zapojí do pracovního procesu [Křížková 2007: 64].

Z tematické analýzy rozhovorů vyplynulo, že mé informátorky vnímají jako největší překážku při sladování pracovního a rodinného života nedostatek času. Nedostatek času ovšem nemusí být primárním problémem při sladování pracovního a rodinného života. Dle mého soudu i v rámci rozhovorů s mými informátorkami mohu brát v potaz výsledky z výstupu *Průzkumu veřejného mínění o postavení žen na trhu práce*. Primárními důvody nedostatku času u mých informátorek mohou být: za prvé nepodílení se partnera na výchově dětí a péči o domácnost a za druhé nedostatek financí. Nedostatek času může na první pohled působit jako primární problém, ale ve skutečnosti může jít z výše uvedeného důvodu o sekundární problém.

- „No já bych řekla, že to problém je no. Tam jde hlavně o to, jakou práci prostě chytneš. Ale v dnešní době... většinou jsou to samí soukromníci všude, a ty chtějí, abys dělala od nevidím do nevidím, což s dětmi nemůžeš, že jo. Takže problém to je a asi to bude bych řekla horší a horší“ (Anna).
- „No tak bylo to složitý... rodiče mi hodně pomáhali. Musím říct, že i tchyně mi pomáhala. Takže jsme to nějak časově skloubili, že se to dalo. Bylo to složitější, když byly malý, ale dalo se to no“ (Edita).

- „Už mi to docela jde (smích). Jako ze začátku to byl mazec no, ale to je jenom o zvyku... než se člověk zaběhne.... hlavně kvůli práci to byl někdy záhul... nebýt mamky, tak nevím“ (Gabriela).
- „Teď je to problém, protože začaly zájmové kroužky a nestíhám. Teď prostě je to třikrát do týdne trénink a já jsem ještě začala ten kurz a nezvládám to časově. Prostě teď využívám opravdu pomoci kamarádek, že se střídáme, že ty kluky vozíme prostě, jak kdo teda má volno. (...) Takže skloubit to je docela náročné. A tím, že jsem pojízdna já sama jediná, tak je to takový, že se prostě střídáme no“ (Hana).
- „V tuto chvíli není, ale v minulosti to bylo hodně složité. (...) Bylo to složité v tom, že jsem se musela věnovat jenom rodině a nebo práci.. na nic jiného nezbýval čas,, (Jana).

8.2. Diskriminace matek samoživitelek na pracovním trhu

Pojem diskriminace označuje „postoje a způsoby chování, kterými jsou znevýhodňováni nebo ponižováni lidé na základě své příslušnosti k určité skupině. Odmítání práva na rovný přístup bez ohledu na osobní vlastnosti jedince pouze na základě jeho připsaných charakteristik například jeho rasy, pohlaví, věku, sociálním původu, příslušnosti k určitému regionu“ [Jandourek 2007: 63].

Postavení matek samoživitelek na pracovním trhu je často spojeno s diskriminací. Matky samoživitelky jsou diskriminovány například z důvodu pohlaví, což je úzce spojeno s myšlenkou tradičního pojetí rodiny, kdy muž je živitelem žena pečovatelkou. Žena se dle této myšlenky má angažovat v rodině a muž má participovat na pracovním trhu. Starost o rodinu je tak zpravidla připisována ženám a ty mohou být zaměstnavatelem brány jako zaměstnankyně, které si s sebou „táhnou břímě“ v podobě péče o dítě. Pohlaví je jedním z podnětů pro diskriminaci matek samoživitelek. Dalšími podněty pro diskriminaci mohou být genderové stereotypy nebo mateřství.

Na základě pohlaví lze definovat diskriminaci ze dvou úhlů. Prvním možným úhlem je přímá diskriminace a druhým nepřímá. Blíže tyto úhly

vysvětluje publikace Českého statistického úřadu *Ženy a muži v datech*, která definuje přímou diskriminaci na základě pohlaví jako „*jednání, včetně opomenutí, kdy se s jednou osobou zachází méně příznivě, než se zachází nebo zacházelo nebo by se zacházelo s jinou osobou ve srovnatelné situaci. Za diskriminaci z důvodu pohlaví se považuje i diskriminace z důvodu těhotenství nebo mateřství a z důvodu pohlavní identifikace*“ [Ženy a muži v datech 2008: 84]. Nepřímou diskriminací na základě pohlaví „*se rozumí takové jednání nebo opomenutí, kdy na základě zdánlivě neutrálního ustanovení, kritéria nebo zvyklosti byly znevýhodněny osoby jednoho pohlaví v porovnání s osobami druhého pohlaví, ledaže takové ustanovení, kritérium nebo zvyklost jsou objektivně odůvodněny legitimním cílem a prostředky k dosažení uvedeného cíle jsou přiměřené a nezbytné*“ [Ženy a muži v datech 2008: 84].

Všeobecně ženy jsou na pracovním trhu daleko více znevýhodněné než muži. Mezi důvody patří například to, že ženy mají menší vzdělání, zkušenosti, autoritu než muži. Dále je často slyšet, že jsou méně průbojnější nebo, že jsou zatížené péčí o dítě. Příčina může být ovšem zakotvená i v samotné struktuře pracovního trhu a zaměstnanecké politiky, kdy již nastavený systém upřednostňuje muže [Křížková, Hašková 2003: 13]. Proč jsou ženy znevýhodněny na pracovním trhu, více rozebírají autorky Křížková a Hašková ve svém Průzkumu veřejného mínění o postavení žen na trhu práce. Dle autorek za horší postavení žen na pracovním trhu nemůžou jejich schopnosti a znalosti, ale jejich znevýhodnění je spíše v rodinné zátěži a v samotném nastavení trhu práce. Jinými slovy ženy jsou znevýhodněné na pracovním trhu z důvodu péče o dítě a z důvodu zaměstnanecké politiky a veřejného mínění, které upřednostňují muže jako spolehlivější zaměstnance, kteří nejsou zatíženi mateřstvím [Křížková, Hašková 2003: 15].

Předsudky o nespolehlivosti a zatížení v podobě mateřství může ženy v případě žádání o práci posunout na tzv. konec fronty. Dle teorie fronty, kterou blíže definuji v podkapitole 3.2., jsou žadatelé o práci seřazeni podle tzv. *odhadovaného potenciálního přínosu. Ti, kdo jsou v tomto ohledu*

hodnoceni nízko nebo negativně (ať již reálně, nebo na základě stereotypů a předsudků), se dostávají na konec fronty, a mají jen malou šanci na získání pracovního místa, o které se ucházejí“ [Mareš, Sirovátka, Vyhlídal 2003: 40]. Na konec fronty byla zařazena i jedna z mých informátorek a to, když se jí potenciální zaměstnavatel zeptal jestli má děti. Když informátorka odpověděla, že tři, tak se s ní rozloučili.

- *„No počet se ptali, to byli vždycky v šoku (...) Jim stačil počet a už jsem byla automaticky nashledanou...“ (Hana).*

S diskriminací na základě pohlaví souvisí diskriminace **na základě genderových stereotypů**. Po vstupu do Evropské unie Česká republika schválila v roce 2009 tzv. antidiskriminační zákon, který lze nalézt pod **zákonem č. 198/2009 Sb., Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů**, který zakazuje jakékoliv formy diskriminace v z důvodu pohlaví. Co se týče zaměstnání, jde jmenovitě o zákaz jiného odměňování za stejnou vykonanou práci, zákaz používání jiného měřítka při služebním povýšení nebo zákaz stanovování jiných pracovních podmínek pro muže a ženy. Byť je v platnosti zákon, který diskriminaci na pracovišti zakazuje, stále praxe vypadá jinak. Dle Křížkové až jedna třetina žen přiznává, že se v zaměstnání s diskriminací setkaly na základě toho, že jsou ženy [Křížková 2005: 12].

Dle Sokačové ženy nemohou splňovat bezproblémovou mobilitu tak, jako muži. Dále ženám chybí maskulinní charakteristiky, které jsou dle zaměstnavatelů potřeba pro vedoucí pozice. Tyto dva faktory negativně ovlivňují i platové ohodnocení, kdy ženy mají dle mediánového rozložení nižší platy než muži [Sokačová 2010: 6] - tuto problematiku blíže rozebírám v podkapitole 5.3.1

Posledním druhem diskriminace, na kterou bych se ráda zaměřila, je diskriminace **na základě mateřství**. Diskriminace na základě mateřství se netýká pouze žen, které již děti mají, ale i žen, které jsou ještě mladé

a mohou být v budoucnosti matkami. Potencionální zaměstnavatel na tyto ženy může pohlížet jako na jistou komplikaci. Pokud žena otěhotní, tak svou práci na čas opustí a zaměstnavatel si musí poté najít náhradu. Zaučení náhradníka může být nejen časově náročné, ale také finančně. V takových případech se zaměstnavatelé mnohdy rozhodují, zda je dobré přijmout na určitou pozici ženu [Čermáková et al. 2002: 24]. Z výzkumu organizace Gender Studies o.p.s je patrné, že 54 % respondentek (z celkového počtu 605 respondentek) se setkalo s diskriminací na základě svého mateřství přímo na pracovišti nebo při hledání zaměstnání [Jachanová Doležalová 2010: 33].

Mateřství a založení rodiny ovlivňuje také to, jak zajímavou práci může žadatel získat. Pro 80 % mužů neznamena založení rodiny a narození dítěte ztížené možnosti na pracovním trhu, ovšem až pro 50 % jejich partnerek představuje mateřství sníženou šanci v rámci získání lukrativní práce, ale i případného kariérního postupu [Höhne 2010: 32].

Mezi diskriminační praktiky, dle Křížkové, patří například uzavírání smluv na dobu určitou a její následné řetězení dle potřeby zaměstnavatele nebo najímání na určité projekty, které jsou časově omezené. Dále jde například o podmínku přijetí pouze se živnostenským listem. Mezi nejčastější diskriminační praktiky patří například osobní dotazy související se soukromým životem, které jsou kladené u výběrového řízení [Křížková 2005: 48]. Díky diskriminaci a používání diskriminačních praktik se mohou matky samoživitelky stát jedinci, kteří budou vyloučení z pracovního trhu. Toto vyloučení může zapříčinit sociální exkluzi (viz podkapitola 3.1.), díky které se matky samoživitelky mohou stát chudou a sociálně izolovanou skupinou. Izolace může přinést snížení již tak nízkého životního standardu matek samoživitelek.

Z analýzy rozhovorů vyplynulo, že u mých informátorek došlo k diskriminaci v rámci mateřství, kdy všech deset informátorek dostalo při pohovoru dotaz, zda mají děti a kolik. Často informátorky uváděly, že s tímto dotazem se neseťkaly pouze u jednoho potenciálního zaměstnavatele, ale téměř u všech. Dále se informátorek na přijímacích pohovorech ptali,

zda jsou jejich děti často nemocné a pokud ano, kdo jim může dítě hlídat. U informátorky Hanky, jejíž případ jsem zmiňovala výše, se zaměstnavatel také zeptal, kolik má dětí. Poté co zjistil, že Hanka má tři malé děti, ji zaměstnat odmítl.

- „*Ano to se ptali. Ptali se hlavně na to, jestli hodně marodí*“ (Barbora).
- „*Ano to byla hned asi třetí otázka, na kterou se mě ptali u přijímacího pohovoru, jestli mám děti a kolik*“ (Denisa).
- „*Ptal se na věk dětí, a jestli mám někoho na hlídání, a to jsem neměla*“ (Hana)
- „*Na pracovním pohovoru se mě samozřejmě zeptali, jestli mám děti a jestli mi je bude někdo hlídat*“ (Jana).

Závěr

Hlavním cílem mé bakalářské práce bylo zjistit jaké je postavení matek samoživitelek na trhu práce v České republice a identifikovat klíčové problémy, které jsou spojené se samoživitelstvím, se začleňováním a participací matek samoživitelek na trhu práce.

V prvé řadě jsem vymezila a definovala pojem samoživitelství, které je legislativně vymezeno zejména v zákoně č. 262/2006 Sb., **zákoníku práce** a v zákoně č. 117/1995 Sb., **o státní sociální podpoře**. § 350 prvního jmenovaného zákona definuje samoživitelky, jako osamělého jedince. Tedy jedince, který je neprovdaný, ovdovělý nebo rozvedený. Pojem osamělý rodič je blíže definován v § 7 druhého výše uvedeného zákona. Kdy samoživitel respektive osamělý rodič je definovaný jako svobodný, ovdovělý nebo rozvedený rodič, který pečuje o nezaopatřené dítě.

Důležité pro mě bylo stanovit, proč se matky stávají matkami samoživitelkami. Dle autorky Hasmanové Marhánkové **lze nalézt tři příčiny, díky kterým jsou matky matkami samoživitelkami** [Hasmanová Marhánková 2011: 3]. První příčinou je rozvod nebo rozpad manželství, který

je na našem území nejvíce patrný v 80. letech minulého století. Česká republika má vysokou míru rozvodovosti a rozvodem zde v roce 2014 skončilo celkem 26 764 rozvodů a úhrnná rozvodovost činila 46,7 %. Z těchto dat je patrné, že téměř každé druhé manželství skončí v České republice rozvodem [Česká republika od roku 1989 v číslech 2015]. Druhou příčinou je mimomanželská plodnost, kterou autorka Hasmanová Marhánková označuje jako nejvýznamnější příčinu vzniku samoživitelství. V rámci této příčiny je důležité si uvědomit, že ne všechny děti narozené mimo manželství jsou děti samoživitelů. Jedno je jisté, počet dětí narozených mimo manželství od roku 1989 stoupá. V roce 1989 se narodilo 10 141 dětí mimo manželství, ovšem v roce 2014 jde už o 51 267 dětí. Pokud tento údaj vztáhneme k procentům, tak v roce 1989 se narodilo 7,9 % dětí mimo manželství a v roce 2014 těchto dětí bylo již 46,7 % [Česká republika od roku 1989 v číslech 2015]. Poslední příčinou samoživitelství je ovdovění. Ovšem sama Hasmanová Marhánková konstatuje, že ovdovělé matky samoživitelky tvoří specifickou a těžce uchopitelnou skupinu obyvatelstva České republiky. Tato skutečnost má za následek nedostupnost dat této skupiny [Hasmanová Marhánková 2011: 4].

Zajímavým bodem mé bakalářské práce je zjištění, **proč se matky nevdávají a zůstávají tak svobodné**. Dle Jany Chaloupkové lze najít tři typy matek, které mají odlišné důvody pro to, proč se nevdaly. Prvním typem je svobodná matka, která nevstoupila do manželství z důvodu nesouhlasu partnera nebo z důvodu neukončeného předešlého manželství partnera. Druhým typem je liberální svobodná matka, která v manželství vidí formalitu a manželství pro ní nepředstavuje něco potřebného pro založení rodiny. Posledním typem je pragmatická svobodná matka, která jako důvod své svobody udává strach z budoucnosti vztahu s otcem jejího dítěte [Chaloupková 2007: 63-65].

Samoživitelství s sebou přináší rizika v podobě chudoby samoživitelů a stigmatizace samoživitelství. Chudoba představuje pro matky samoživitelky velký problém. Dle údajů Eurostatu je v České republice

ohroženo chudobou 31,9 % jednočlenných domácností a dvoučlenných domácností v uvozovkách pouze 8,5 % [Tabulka č. 2: Míra ohrožení chudobou domácností se závislými dětmi]. Jednočlenné domácnosti jsou ohrožené chudobou daleko více než domácnosti dvoučlenné. Důvodem je zejména to, že matky samoživitelky poskytují svojí rodině pouze jeden příjem, kterým musí pokrýt veškeré životní náklady. U dvoučlenných domácností se na rodinném rozpočtu zpravidla podílejí oba dospělí členové domácnosti. Další riziko pro matky samoživitelky představuje sociální stigmatizace na základě samoživitelství. I přes to, že žijeme v demokratické a relativně tolerantní společnosti, stále se můžeme setkat s názory, že matky samoživitelky jsou nezodpovědnými matkami, které jen využívají sociálních dávek. Stigmatizace na základě samoživitelství může být patrná i na pracovním trhu, kdy matky samoživitelky nejsou pro potencionální zaměstnavatele perspektivní skupinou. Důvodem je zejména to, že se u matek samoživitelek dá předpokládat vyšší pracovní absence z důvodu péče o nemocné dítě.

Ulehčit situaci matek samoživitelek mohou různá opatření, ať už finanční pomoc ze strany státu, neziskových organizací nebo například poradenská pomoc občanských sdružení. Mezi nejvýznamnější pomoc ovšem patří **opatření rodinné a sociální politiky České republiky**. Jmenovitě jde například o nárok na peněžitou pomoc v mateřství a rodičovský příspěvek. Oba tyto příspěvky využívaly nebo stále využívají moje informátorky. Mezi další finanční pomoc státu patří například přídavky na děti, příspěvek na bydlení, dávky v hmotné nouzi a jiné. Všechny výše uvedené dávky jsou úzce spjaté s životním minimem. Mé informátorky uváděly, že jediné, co kdy za dávky pobíraly, byly přídavky na děti. V současné době na přídavky na dítě dosáhne pouze jedna informátorka, která je pod hranicí životního minima. Mezi další pomoc, kterou poskytuje stát, patří například právní ochrana v případě těhotenství a rodičovské dovolené, kdy mají matky garantováno, že po dobu tří let jim bude zaměstnavatel hlídat pracovní místo. Mezi specifické zákonné nároky patří například přestávky na kojení, které jsou poskytovány matkám do jednoho roku věku dítěte. Všechny výše uvedené

sociální dávky nebo zákonná opatření jsou společné pro všechny matky. **Matky samoživitelky nemají nárok, krom delší doby při ošetřování nemocného dítěte¹², na žádné specifické výhody** oproti matkám, které jsou vdané nebo žijí v nesezdaném soužití.

Ulehčit slad'ování rodinného a pracovního života mohou matkám samoživitelkám i zkrácená pracovní doba či částečné pracovní úvazky, které jim ze zákona musí zaměstnavatel umožnit. Ovšem z analýzy rozhovorů vyplynulo, že většina informátorek volila plný úvazek z finanční důvodů. Těm informátorkám, které chtěly částečný pracovní úvazek, nebylo umožněno zaměstnavatelem na takový úvazek nastoupit.

Největším problémem ve slad'ování rodinného a pracovního života, je dle informátorek čas. Informátorky mají problém například s pracovní dobou, kdy je velmi problematické vyzvednout odpoledne dítě ze školky, když ještě pracují. V tomto ohledu většině případů informátorkám pomáhali jejich rodiče nebo kamarádky. Po analýze jsem ovšem došla k závěru, že primárním problémem ve slad'ování rodinného a pracovního života není čas, ale právě finance. Často informátorky uváděly, že šly na plný úvazek zejména z důvodů financí. Plný úvazek nutí matky samoživitelky investovat čas, který jim pak posléze chybí v rodinné oblasti.

Poslední částí, kterou jsem se ve své bakalářské práci věnovala, je **diskriminace matek samoživitelek**. Matky samoživitelky mohou být diskriminované jak na základě pohlaví nebo genderových stereotypů, tak i na základě mateřství. V rámci analýzy rozhovorů jsem zjistila, že mé informátorky se setkaly s diskriminací zejména na základě toho, že jsou matkami samoživitelkami. Všechny informátorky uváděly, že se jich na pracovních pohovorech ptali, zda mají děti, jaký počet, a nebo třeba na to, jak jsou často nemocné. Jedna informátorka mi uvedla, že byla odmítnuta

¹² Podpůrní doba u ošetřovaného dítěte je nejdéle 9 dní. V případě osamělého zaměstnance jde nejdéle o 16 dní a to u dítěte, které nedokončilo povinnou školní docházku, nejdéle však do 16 let jeho věku.

na základě toho, že má tři děti. Jiná mi potvrdila, že byl pro zaměstnavatele problém, že má dítě a nemá pro něj hlídání v případě jeho nemoci.

Matky samoživitelky mají problematické postavení na pracovním trhu, což se mi potvrdilo i v rámci analýzy provedených rozhovorů. Mezi největší problémy matek samoživitelek patří špatná finanční situace a nedostatek času. Zmiňované finance a čas se odráží na skloubení rodinného a pracovního života matek samoživitelek. Největší překážkou při vstupu na pracovní trh a jeho participaci představuje pro matky samoživitelky jejich mateřství.

Seznam použitých zdrojů

Aperio - Společnost pro zdravé rodičovství. *Nebojujte se zákony. Příručka pro rodiče 2016* [online]. 11. 3. 2016 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z www:

<<http://www.aperio.cz/672/nebojujte-se-zakony-prirucka-pro-rodice-2016>>.

Aperio - Společnost pro zdravé rodičovství. *Poslání, cíle, činnost* [online]. 2011 [cit. 2016-3-28]. Dostupné z www: <<http://www.aperio.cz/132/o-nas>>.

BRAUN, Virginia, CLARKE, Victoria. „Using thematic analysis in psychology“ Pp. 77-101 in *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2). 2006. ISSN 1478-0887.

Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR. *Postoje českých občanů k manželství a rodině - únor 2016* [online]. 15. únor 2016 [cit. 2016-3-22]. Dostupné z www:

<http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7524/f3/ov160315a.pdf>.

ČERMÁKOVÁ, Marie et al. *Podmínky harmonizace práce a rodiny v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002. ISBN 80-7330-026-5.

Česká správa sociálního zabezpečení. *Peněžitá pomoc v mateřství* [online]. únor 2015 [cit. 2016-03-25].

Dostupné z www: <<http://www.cssz.cz/cz/nemocenske-pojisteni/davky/penezita-pomoc-v-materstvi.htm>>.

Česká televize. *Možnost odebrat řidičák snížila dluh na výživném o tři miliardy - zpráva* [online]. 20. 8. 2015 [cit. 2016-03-26]. Dostupné z www:

<<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/1570179-moznost-odebrat-ridicak-snizila-dluh-na-vyzivnem-o-tri-miliardy>>.

Česká televize. *Zálohové výživné nefunguje - ČSSD chce jako náhradu vyšší přídavky na děti* [online]. 12. 3. 2016 [cit. 2016-04-03]. Dostupné z www:

<<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/ekonomika/1723102-zalohove-vyzivne-nefunguje-cssd-chce-jako-nahradu-vyssi-pridavky-na-deti>>.

Český statistický úřad, Úřad vlády. *Ženy a muži v datech* [online]. 14. 5. 2008 [cit. 2016-05-04]. Dostupné z www: <<http://www.vlada.cz/assets/ppov/rada-pro-rovne-prilezitosti/oddeleni/aktuality/Brozura-2008-final.pdf>>.

Český statistický úřad. *Česká republika od roku 1989 v číslech. - Tab. 01.01 Vybrané demografické údaje (1989-2014)* [online]. 28. 8. 2015 [cit. 2016-3-14]. Dostupné z www:

<https://www.czso.cz/documents/10180/33786359/32018115_0101.pdf/22674bba-d272-43c3-b228-6f6af29550cb?version=1.1>.

Český statistický úřad. *Míra plodnosti podle jednotek věku, věkových skupin žen, typu urbanizace a krajů (na 1000 žen)* [online]. 2014 [2016-05-02]. Dostupné z www:

<<https://www.czso.cz/documents/10180/20555203/13006715ri10.pdf/e964d7a0-2db3-4f74-95c8-c5e9d62a2817?version=1.0>>.

Český statistický úřad. *Průměrná mzda a evidenční počet zaměstnanců - Metodika* [online]. 11. 3. 2016 [cit. 2016-3-17]. Dostupné z www:

<https://www.czso.cz/csu/czso/1-pmz_m>.

Český statistický úřad. *Tab. 12 - Rodinné domácnosti podle typu a podle počtu vyživovaných dětí. Životní podmínky* [online]. 2014 [2016-05-03]. Dostupné z www:

<<https://www.czso.cz/documents/10180/20543103/1600211512e.pdf/f3aa684b-12f1-4760-bbe2-7d11ebf534de?version=1.0>>.

Český statistický úřad. *Životní podmínky 2014* [online]. 2014 [cit. 2016-3-17]. Dostupné

z www: <https://www.czso.cz/documents/10180/23178400/tk_silc2014_souhrny_popis.pdf>.

Český statistický úřad. *Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků VŠPS - 1. čtvrtletí 2015* [online]. 4. 5. 2015 [cit. 2016-3-17]. Dostupné z www: <<https://www.czso.cz/csu/czso/cr/zamestnanost-a-nezamestnanost-podle-vysledku-vsps-1-ctvrtleti-2015>>.

DUDOVÁ, Radka, HASTRMANOVÁ, Šárka. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*[online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007 [2016-3-21]. Dostupné z www:

<http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/258_SS_07_07.pdf>.

DUDOVÁ, Radka. *Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009 [cit. 2016-3-21]. Dostupné z www:

<http://sreview.soc.cas.cz/uploads/7480a1aebc8987dbcf7ab33a059cc8b1f76ef896_dudova.pdf>.

Europeanparliament. *Workshop on Main Causes of Female Poverty.*

Compilation of In-Depth Analyses [online]. 30. 3. 2015 [cit. 2016-3-14]. Dostupné z www:

<http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/519193/IPOL_S_TU%282015%29519193_EN.pdf>.

EuropeanStatisticalSystem. EU 2011 Population and Housing Census [online]. 2011 [cit. 2016-3-20]. Dostupné z www:

<<https://ec.europa.eu/CensusHub2/intermediate.do?&method=forwardResult>>.

Eurostat. *Glossary: At-risk-of-poverty rate*, 2015 [online]. 2015 [cit. 2016-3-20]. Dostupné z www: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:At-risk-of-poverty_rate>.

Eurostat. *People in EU - statistics on household and family structures. Tab.1: Analysis of different types of family, nuclei, national averages and NUTS level 3 capital city regions, 2011* [online]. červenec 2015 [cit. 2016-3-20]. Dostupné z www:

<<http://ec.europa.eu/eurostat/statistics->

[explained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_household_and_family_structures#Single-person_households](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_household_and_family_structures#Single-person_households)>.

Eurostat. *Statistika příjmového rozdělení. Tabulka 3: Míra ohrožení chudobou podle typu domácnosti, 2013* [online]. květen 2015 [cit. 2016-3-17]. Dostupné z www: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:At-risk-of-poverty_rate_by_household_type_2013_%28%25_of_specified_population%29_YB15.png>.

Eurostat. *Statistika příjmového rozdělení. Míra a hranice ohrožení chudobou* [online]. květen 2015 [cit 2016-3-17]. Dostupné z www: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Income_distribution_statistics/cs#M.C3.ADra_a_hranice_ohro.C5.BEen.C3.AD_chudobou>.

Evropský parlament. *Zpráva o situaci matek samoživitelek* [online]. 29. 9. 2011 [cit 2016-3-14]. Dostupné z www: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A7-2011-0317+0+DOC+PDF+V0//CS>>.

FLICK, Uwe. *An Introduction to Qualitative Research*. London: SAGE Publications Ltd, 2002. ISBN 0 7619 7435 0.

GENDER MANAGEMENT. *Feminizace chudoby a souvislost s dalšími charakteristikami* [online]. Praha: Genderové informační centrum NORA o.p.s., 6. 10. 2004 [cit. 2016-3-17]. Dostupné z www: <<http://management.gendernora.cz/management/index.php?page=documents&uid=DC0021&chapter=0>>.

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. 1 vyd. Praha: Argo, 2013. 1049 s. ISBN 978-80-257-0807-1.

HAMPLOVÁ, Dana (ed). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. ISBN 80-7330-091-1.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice: „Sandwichová generace“ - kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (děti a seniory)* [online]. Gender Studies, o. p. s., 2011 [cit. 2016-3-14]. Dostupné z www:

<http://www.genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf>.

POTŮČEK, Martin. *Chudoba a veřejná politika* [online]. Centrum pro sociální a ekonomické strategie. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy. 12. 11. 2013 [2016-3-25]. Dostupné z www: <http://ceses.cuni.cz/CESES-1-version1-chudoba_a_veřejna_politika.pdf>.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum - základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

HÖHNE , S. KUCHAROVÁ, V. SVOBODOVÁ, K. ŠŤASTNÁ, A. TÁČKOVÁ, L. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. [Family and Employment with respect to the family cycle.]. Praha: VÚPSV, 2010. ISBN 978-80-7416-059-2.

CHALOUPKOVÁ, Jana, Mitchell, Eva. *Návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené rozdílly podle rodinného uspořádání*. Fórum sociální politiky. 2009, roč. 3, č. 3, s. 2-8. ISSN 1803-7488. Dostupný také z WWW:

<http://praha.vupsv.cz/Fulltext/Casopis_FSP_3_2009.pdf>.

CHALOUPKOVÁ, Jana, ŠALAMOUNOVÁ, Petra. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. ISBN 80-7330-062-1.

CHALOUPKOVÁ, Jana. 2007. „Vdát se nebo ne? Motivace vdaných a neprovdaných matek“ Pp. 59-77 in J. Hamplová et al. *Děti na psí knížku?*

Mimomanželská plodnost v ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007. 155 s. ISBN 978-80-7330-128-6.

Charita České republiky. *Rodiny, matky a ženy v tísní - sociální a zdravotní služby* [online]. 2016 [cit. 2016-3-28]. Dostupné z www: <<http://www.charita.cz/jak-pomahame/socialni-a-zdravotni-sluzby/rodiny-matky-a-zeny-v-tisni/>>.

Integrovaný portál MPSV. *Porodné* [online]. 14. 1. 2016 [cit. 2016-03-25]. Dostupné z www: <<http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/porodne>>.

Integrovaný portál MPSV. *Přídavek na dítě* [online]. 5. 1. 2015 [cit. 2016-03-25]. Dostupné z www: <http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/prid_na_dite>.

Integrovaný portál MPSV. *Příspěvek na bydlení* [online]. 6. 1. 2016 [cit. 2016-03-25]. Dostupné z www: <http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/prisp_na_bydleni>.

Integrovaný portál MPSV. *Rodičovský příspěvek* [online]. 6. 1. 2016 [cit. 2016-03-25]. Dostupné z www: <http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/rodicovsky_prisp>.

Integrovaný portál MPSV. *Životní a existenční minimum* [online]. 5. 1. 2015 [cit. 2016-3-25]. Dostupné z www: <http://portal.mpsv.cz/soc/ssp/obcane/zivotni_min>.

JACHANOVÁ DOLEŽALOVÁ, Alexandra. 2010. „*Ekonomická krize: příležitost pro změnu?*“ Pp. 33-34 in N. Bosničová. *Rovné příležitosti do firem*. Čtvrté speciální vydání. Praha: Gender Studies, o.p.s. ISBN 978-80-86520-32-2.

JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. 1 vyd. Praha: Portál, 2001. 285 s. ISBN 80-7178-535-0.

KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0222-9.

KAUFMANN, Jean-Claude. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství,

2010. ISBN 978-80-7419-033-9.

KOCOURKOVÁ, Jiřina. *Současný „Baby-boom“ v České Republice a rodinná politika*. Demografie. 2008, roč. 50, č. 4, s. 240-249.

KŘÍŽKOVÁ, Alena et al. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie* [online]. 2005 [2016-05-04].

Dostupné z www: <http://stud.ie.soc.cas.cz/upl/texty/files/228_05-04%2520zformatovany%2520text%25208%2520pro%2520tisk.pdf>.

KŘÍŽKOVÁ, Alena, HAŠKOVÁ, Hana. *Průzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2003. Dostupné z www: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/957/zprava.pdf>>.

KŘÍŽKOVÁ, Alena. 2007. „Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti“ Pp. 60-67 in *Gender, rovné příležitosti, výzkum, 2007* (Vol. 8, No2: 60-67). ISSN 1213-0028.

KUCHAŘOVÁ, Věra et al. *Péče o děti předškolního raného školního věku*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2009, 214 s. ISBN 978-80-7416-041-7.

KUCHAŘOVÁ, Věra. 2006. „Rodiny a rodičovství v prostředí ohroženém sociálním vyloučením.“ Pp. 48-60 in Sirovátka, T. et al. *Sociální vyloučení a sociální politika*. Brno: Masarykova univerzita a VÚPSV. 2006. 177 s. ISBN 80-210-4225-7.

MAREŠ, Petr. 2000. „Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení“ Pp. 285-297 in *Sociologický časopis, 2000* (Vol. 36, No. 3: 285-297). Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000.

Ministerstvo práce a sociálních věcí. *MPSV podpoří samoživitelky a samoživitele - tisková zpráva* [online]. 3. 11. 2004 [cit. 2016-3-26]. Dostupné z www: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/204/031104b.pdf>>.

Nadace Agrofert. *Fond pro rodiče - samoživitele v nouzi* [online]. 2016 [cit. 2016-03-26]. Dostupné z www: <<http://www.nadace-agrofert.cz/pruvodce/jsem-jednotlivec/fond-pro-rodice-samozivitele-v-nouzi/>>.

Národní centrum sociálních studií o.p.s. *Sociodemografická analýza neúplných rodin s nezletilými dětmi v ČR* [online]. 2005 [cit. 2016-05-02]. Dostupné z www: <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/4355/analyza.pdf>>.

Občanské sdružení Rodinné centrum Praha. *Osamělé maminky* [online]. 2016 [cit. 2016-3-28]. Dostupné z www: <<http://www.rodinnecentrum.cz/Osamele-maminky/>>.

PETRUSEK, Miloslav et al. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1.

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2009. ISBN 978-80-247-3006-6.

SEDLÁČEK, Martin. 2007. „Případová studie“ Pp. 96-112 in R. Švaříček et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. 384 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

SILVERMAN, David. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar, a. s. 2005. ISBN 80-551-0904-4.

SIROVÁTKA, Tomáš. *Politika pracovního trhu*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně, 1995. ISBN 80-210-1251-X.

SOKAČOVÁ, Linda. 2010. „Ekonomická krize: příležitost pro změnu?“ Pp. 6-7 in N. Bosničová. *Rovné příležitosti do firem*. Čtvrté speciální vydání. Praha: Gender Studies, o.p.s. ISBN 978-80-86520-32-2.

Statistika a my - měsíčník Českého statistického úřadu. *Jak se měří materiální deprivace* [online]. 2015 [2016-05-03]. Dostupné z www:

<<http://www.statistikaamy.cz/2015/03/jak-se-meri-materialni-deprivace/>>.

ŠŤASTNÁ, A. Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích. Praha: VÚPSV, 2009, 131 s. ISBN 978-80-7416-038-7.

TOMEŠOVÁ BARTÁKOVÁ, Helena. *Cesta zpátky - Návrat žen po rodičovské dovolené na trhu práce v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 978-80-210-5012-9.

ÚZIS. *Sít' zdravotnických zařízení 2011*. ÚZIS ČR, 2012.

VELÍŠKOVÁ, Hana. *Rovné šance jako konkurenční výhoda* [online]. Praha: Česká společnost pro rozvoj lidských zdrojů, Gender Studies, 2007 [cit. 2016-05-04]. Dostupné z www:

<http://www.genderstudies.cz/download/rp_konkurencni%20vyhoda.pdf>.

VESELÝ, Arnošt, NEKOLA, Martin et al. *Analýza a tvorba veřejných politik - přístupy, metody a praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2007. ISBN 978-80-86429-75-5.

Women for Women, o. p. s. *O nás* [online]. 2016 [cit. 2016-3-28]. Dostupné z www: <<http://www.women-for-women.cz/clanky/o-nas-36.html>>.

Zahájení podnikání.cz. *Trh práce očima žen - studie o uplatnění žen na trhu práce* [online]. 2015 [cit. 2016-4-30]. Dostupné z www:

<<http://zahajenipodnikani.cz/files/studie.pdf>>.

Právní normy

- Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů

- Zákon č. 187/2006 Sb., zákon o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 198/2009 Sb., zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů
- Zákona č.472/2011 Sb., školský zákon, ve znění pozdějších předpisů

Seznam příloh

- **Příloha č. 1: Workshop on Main Causes of Female Poverty (popis)**
- **Příloha č. 2: Návod k rozhovoru (návod)**
- **Příloha č. 3: Šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství SEPM (popis)**
- **Příloha č. 4: Postoje českých občanů k manželství a rodině - únor 2016 (popis)**
- **Příloha č. 5: Průzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce (popis)**

Přílohy

Příloha č. 1: Workshop on Main Causes of Female Poverty (popis)

Workshop on Main Causes of Female Poverty je analýzou, která je zaměřena na aspekty chudoby žen. Analýza byla vytvořena na žádost Výboru pro práva žen a rovnost pohlaví(FEMM). V analýze se setkáme s propojením výzkumných projektů Evropské komise a nadace UNICEF. Wim van Lancker se svým týmem se snažil o zkoumání závislosti míry chudoby žen v Evropské unii na životních a pracovních podmínkách žen a jejich dětí. Výsledkem je diskuse o politických opatřeních pro zaměstnance, které byly přijaté členskými státy Evropské unie. Wim van Lancker využívá zejména data z EU-SILC 2012. EU-SILC je statistika z oblasti příjmů a životních podmínek. Jde o referenční zdroj EU pro srovnávací statistiku o rozdělení příjmů a sociálního začleňování v Evropské unii. Data se sbírají primárně jednou ročně a pak sekundárně jednou za čtyři roky. Sběr dat se provádí v každém státě zvlášť a zpravidla je organizován statistickými úřady. U nás v České republice je organizován Českým statistickým úřadem. Sběr dat, konkrétně pro EU-SILC 2012, proběhl dvěma způsoby - klasicky pomocí papírových dotazníků (PAPI) a pomocí

elektronického dotazníku (CAPI). PAPI šetření provedli speciálně vyškolení tazatelé a elektronické dotazování uskutečnili zaměstnanci ČSÚ. V České republice bylo navštíveno roku 2012 pro EU-SILC celkem 1 222 domácností (822 domácností bylo dotazováno opakovaně a 400 nově).

Příloha č. 2: Návod k rozhovoru (návod)

1. Životní situace matky samoživitelky (informátorky)

- Jak dlouho jste matkou samoživitelkou?
- Žijete sama se svým dítětem v domácnosti nebo bydlíte například u rodičů či známých?
- Jaká je příčina vašeho statusu samoživitelství? Jste rozvedená, ovdovělá nebo dobrovolně či nedobrovolně svobodná matka?

2. Současná rodinná situace matky samoživitelky (informátorky)

- Kolik máte celkově dětí a o kolik z nich v současné době pečujete?
- Jaký je věk vašeho dítěte / dětí?
- Vaše dítě / děti se narodilo/y v období, kdy jste žila s partnerem nebo nikoliv?
- Stýkáte se svou první rodinou myšleno matkou, otcem, sourozenci nebo případně prarodiči?
- (Pokud je v předešlé otázce odpověď ano.) Podporuje Vás první rodina zejména co se týče hlídání dětí, finanční a psychické podpory?
- Pomáhá Vám případně někdo jiný krom rodiny například kamarádka, rodina partnera apod.?

3. Historie a současnost v otázce péče o dítě / děti maty samoživitelky (informátorky)

- Byla jste na mateřské a rodičovské dovolené se svým dítětem / svými dětmi? Jak dlouho jste byla na rodičovské dovolené?
- Navštěvovalo vaše dítě / děti předškolní zařízení typu jesle, mateřská škola či jiné zařízení pro děti předškolního věku? Pokud navštěvovalo jesle, jaký byl k tomu důvod?
- Bylo komplikované najít pro dítě mateřskou školu? Jakými parametry jste se řídila ve výběru mateřské školy?
- Využívala jste nebo využíváte formy hlídání typu babička, známí, placená chůva apod.?
- Sem tam je slyšet názor, že osamělá žena nedokáže dítě řádně vychovat, že v rodině chybí mužský element. Co si o tom myslíte?
- Chtěla byste si najít nového partnera a pokud ano, tak proč?

4. Vztah matky samoživitelky (informátorky) s otcem jejího dítěte / jejích dětí

- Vídal se biologický otec se svým dítětem / svými dětmi po jejich narození?
- Stýká se biologický otec se svým dítětem / svými dětmi v současné době? Pokud ano, jak často?
- Pomáhá otec Vašeho dítěte / Vašich dětí s výchovou? Pokud ano, jakým způsobem?
- Pomáhá Vám otec Vašeho dítěte / Vašich dětí finančně? Pokud ano platí výživné pravidelně? Přispívá finančně i mimo výživné? Pokud ano, tak v jaké míře a na co například.
- (Pokud matka samoživitelka dostává na své děti výživné.) Na výživném jste se s bývalým partnerem dohodli nebo bylo stanoveno soudem? Vnímáte výživné jako dostatečné?

- Je pro Vás otec Vašeho dítěte / Vašich dětí i například psychickou či výchovnou podporou? Například, že podporuje Vaše názory a stanoviska před Vaším dítětem / Vašimi dětmi?
- Jak byste zhodnotila vztah Vašeho dítěte / Vašich dětí a jeho / jejich otce?
- Jaký máte vztah s otcem svého dítěte / svých dětí?
- Jaký byl a je vztah Vaší původní rodiny k otci Vašeho dítěte / Vašich dětí?

5. Pohled matky samoživitelky (informátorky) na samoživitelství

- Myslíte si, že situace matek samoživitelek je komplikovanější než matek, které žijí s partnerem? Pokud ano, jaké hlavní nedostatky spatřujete v samoživitelství?
- Lze dle Vás najít na samoživitelství i pozitivní věci?
- Obávala jste se někdy, že výchovu svého dítěte / svých dětí bez partnera nezvládnete?
- Komplikuje Vám samoživitelství osobní život? Například v příležitostech při hledání nového partnera?
- Zvládáte mít i při roli matky samoživitelky čas sama na sebe a na své koníčky?
- Obávala jste se někdy, že finančně bez partnera domácnost nezvládnete?

6. Informovanost matky samoživitelky (informátorky) o pomoci, která je poskytována matkám samoživitelkám

- Máte přehled o rodinné politice České republiky? Sledujete toto téma například v televizi či denním tisku? Víte, na jaké instituce se můžete v případě potřeby obrátit?
- Víte o možnostech pobírání dávek a příspěvku, které jsou určeny matkám ve finanční tísní?

- Využíváte některé a kdo Vám o jejich poskytování řekl?
- (Pokud pobírají dávky nebo příspěvky.) A pokud se mohu zeptat, tak v jaké míře?
- Zohledňuje dle Vás sociální systém České republiky dostatečně samoživitele?
- Poslední dobou je hodně diskutované téma zálohové výživné. Víte o co se jedná? Pokud ano, jaký máte na to názor?
- Napadá Vás, co by stát a jeho sociální systém mohl udělat pro to, aby se matkám samoživitelkám zlepšila životní situace?

7. Finanční situace matky samoživitelky (informátorky)

- Jak jste spokojená s Vaší finanční situací?
- Pokud byste měla popsat Vaší finanční situaci - byla by spíše špatná, střední nebo dobrá? Proč jí hodnotíte zrovna takto?
- Od té doby, co jste samoživitelka, měnila se u Vás nějak výrazně finanční situace? Pokud ano, proč?
- Zbudou Vám na konci měsíce nějaké finance nebo ne? Pokud ne, musela jste si někdy půjčit peníze?

8. Zaměstnání matky samoživitelky (informátorky)

- Jste v současné době zaměstnaná? Pokud ano, tak v jaké oblasti?
- (Pokud je matka samoživitelka zaměstnaná.) Brala jste při výběru zaměstnání v potaz i potřeby Vašeho dítě / Vašich dětí? Například vzdálenost práce od školky / školy, časová náročnost zaměstnání apod.

9. Postavení matek samoživitelek (informátorek) na pracovním trhu - Pokud je informátorka na rodičovské dovolené, tak se otázky budou vztahovat k předchozímu zaměstnání.

- Znáte právní úpravy, které jsou zaměřené na matky v rámci pracovního úvazku?
- Začala jste pracovat až po skončení standardní doby rodičovské dovolené a nebo jste nastoupila do práce dříve? Pokud ano, jaký důvod jste k tomu měla?
- Měla jste po rodičovské dovolené problémy při nástupu do práce? Bylo Vám umožněno se vrátit na původní místo nebo jste si musela hledat místo nové? Pokud Vám nebylo umožněno se vrátit na původní místo, tak z jakého důvodu?
- Je dle Vás obtížnější najít si práci pro matky samoživitelky nebo pro matky z úplných rodin? Svůj argument prosím zdůvodněte.
- Je Vás zaměstnavatel vstřícný vůči Vaší roli matky samoživitelky například tím, že by Vám umožnil zkrácený či flexibilní pracovní úvazek, práci z domova, volno v případě nemoci Vašeho dítěte / Vašich dětí apod. ?
- Měla jste někdy problém se zaměstnavatelem v tom, že nebyl ochotný Vám vyhovět s něčím, co bylo uvedeno v předchozí otázce?
- Setkala jste se někdy s diskriminací ze strany zaměstnavatele z důvodu, že jste matkou? V případě, že ano, tak s jakou formou?
- Znáte nějakou matku samoživitelku, která se setkala s diskriminací na pracovišti z důvodu, že je samoživitelka?
- Setkala jste se někdy s tím, že by se Vás při pracovním pohovoru zeptali, zda máte děti?
- Je pro Vás obtížné sladit rodinný a pracovní život? Pokud ano, tak v čem?
- Znáte pojem firemní školka? Co si o tom myslíte?
- Co byste jako matka samoživitelka od svého zaměstnavatele uvítala?

10. Demografické údaje matky samoživitelky (informátorky)

- Věk
- Vzdělání
- Čistý měsíční příjem - a) do 10 000 Kč; b) od 11 000 Kč do 15 000 Kč; c) od 16 000 Kč do 25 000 Kč; d) nad 26 000 Kč
- Způsob současného bydlení - osobní vlastnictví, podnájem

Příloha č. 3: Šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství SEPM

(popis)

Šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství SEPM, které se uskutečnilo v roce 2006 Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR. Jde o kvótní výzkum, který se zabývá matkami a jejich dětmi do věku 10 let. Za kvóty bylo stanovené: kraj (respektive správní jednotka NUTS), velikost místa bydliště, vzdělání informátorek a jejich současný rodinný status. Podkladem pro stanovení kvót se stalo Sčítání z roku 2001. Data byla sebrána ve dvou kolech a to za pomoci standardizovaného dotazníku. Sběr dat provedli vyškolení tazatelé sítě CVVM, kterých bylo celkem 284. První kolo proběhlo na základě zmíněných kvót. Šetření SEPM se takto povedlo vyšetřit celkem 1034 matek. Vzorek informátorek byl ovšem malý z důvodu podhodnocení podílů mimomanželských porodů u žen, které měly nižší vzdělání než vysokoškolské. V druhém kole se proto přidala podmínka, že žena nesměla být při narození prvního dítěte vdaná. Druhá analýza byla založena na dovýběru první analýzy. Celkem se v šetření povedlo získat údaje od 1160 informátorek. Vzhledem k dobré kvalitě vyplněných dotazníků byly zařazeny do analýzy všechny provedené dotazníky.

Příloha č. 4: Postoje českých občanů k manželství a rodině -

únor 2016 (popis)

Šetření Postoje českých občanů k manželství a rodině - únor 2016 patří pod výzkum Naše společnost, v16-02. Realizátorem je Centrum pro výzkum veřejného mínění patřící pod Sociologický ústav AV ČR. Toto šetření spadá do

projektu nazvaného Naše společnost - projekt kontinuálního výzkumu veřejného mínění CVVM SOÚ AV ČR, v. v. i. Terénní šetření probíhalo ve dnech 8. - 15. 2. 2016 a výběr respondentů proběhl pomocí kvótního výběru. Kvótní výběr proběhl na základě těchto kvót: kraj (respektive správní oblast NUTS 3), velikost místa bydliště, pohlaví, věk, vzdělání. Zdrojem dat pro kvótní výběr byl Český statistický úřad. Celkem bylo vybráno 1080 respondentů, šlo o obyvatele České republiky starší 15 let. Na 1080 respondentů připadalo celkem 226 tazatelů. Jako metoda sběru dat se zvolil osobní rozhovor respondenta s tazatelem za pomoci kombinace dotazování CAPI (elektronické dotazování) a PAPI (papírové dotazníky). Výzkumný nástroj byl standardizovaný dotazník.

Příloha č. 5: Průzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce (popis)

„Průzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce byl proveden ve spolupráci dvou týmů Sociologického ústavu AV ČR - Gender & sociologie a Centra pro výzkum veřejného mínění jako zakázka Ministerstva práce a sociálních věcí ČR. Výzkum byl proveden v rámci omnibusového šetření, které provedli proškolení tazatelé Centra pro výzkum veřejného mínění. Zkoumanou populací byly obyvatelé České republiky starší 15 let. Výzkum byl proveden kvótním výběrem vzorku 1067 respondentů (521 mužů, 526 žen) na základně proporcionálního zastoupení kvótních znaků v populaci ČR. Kvótními znaky byly: pohlaví, věk, dosažené vzdělání, velikost místa bydliště a region. Data prošla systémem logických a statistických kontrol. Výpočty pro potřeby závěrečné zprávy byly provedeny statistickým programem pro analýzu kvantitativních dat SPSS for Windows. Součástí závěrečné zprávy je kopie dotazníku, který byl terénním nástrojem šetření, a číselník, obsahující tabulky třídění druhého stupně podle pohlaví pro všechny znaky navržené pro tuto zakázku“ [Křížková, Hašková 2003: 2].